

مسعود خالد گولی

گہنچینہ

گه نجينه

گہ نجینہ

مسعود خالد گولی

ديارى

بۇ كورپىن من
(ئىپپار، سىزار و سىپار)ى
و كچا من (ھىزار)ى
بۇ ھەمى
(زارۇك، سنىلە و گەنج)ىن
كوردستانى

پیشگوئن

ہەر ژ روژا کو مروؤ دھیتنه سەر دونیایی و چافی مروؤی ب دیمه نیئ
قی جیهانی دبشکفن، (پرسیار) ژی دگهل مروؤی ژ دایک دبن، و بهرام بهر
دیتن و بهیستن و ههستییکرنا هەر تشته کی مروؤ سهوداسهر و حهیری
دمینت. و ههرچه نده سال بو سالی و ب ریکین جودا جودا مروؤ بسهر
بهرسفا گهلهک پرسیاران ههلدبت، لی د هه ماندهم دا گهلهک پرسیار بو
ماوهیه کی دریز دمیننه دگهل مروؤی و بهرسفا وان هندهک جاران ل دهف
زانایان ژی نینه، چونکی رهنگه زانا یان خه لکه کی ئاسایی بسهر بهرسفا
پرسیارین مینا (کهنگی، ل کیشه، چهوا) ههلبن، لی ژبو بهرسفدانا
پرسیاره کا وه کی (بوچی) زانا بخوه ژی حهیری دمینن و لسهر وان فهر
دبت کو دویقچوونی بکهن و ئەؤ دویقچوونه هندهک جاران ب دههان
سالان فه دکیشت و ههجا ژی بهرسف بو وان دیار نابت.

هنرا نقبسينا فئ پهرتوڪي ڙي ڙبو هندي برويه ڪو خه ما بهرسفا
هندهڪ پرسياران لسهر خوانده ٿانين هيڙا سفڪ بڪهم، يانڙي هندهڪ
زانيارين مفادار لسهر گهنجينا زانيارين وان زنده بڪهم.

نه ڦ پهرتوڪا د دهستين ههوهين ريزدار دا، مستهڪه ڙ خرارا وان
زانيارين ڪو ههتا نوڪه مروڦ بسهر ههلبووي، و چيدبت روڙهڪي نه ڦ
زانياريه هيڙ بهرفرهتر لي بهين، لي ههگهر من ڦياها هندي زانيارين ڪو
زانايان سهلماندين بنڦيسم، بي شك نه ڙ من و نه ڙ دهزگههڪي ب تني
ڙي نهدهات ڪو ڦي نهڪي گران ب ستويي خواهه بگرت و ديسان ههمي
زانباري د سهدان بهرگين پهرتوڪين سي جار هندي ڦي دا ڙي رهنگه
نهگونجابان، لهو من هندي شياي بابتهين گرنگتر و بهادارتر، ب ڪورتي و
ب ڪوردي بين بهرچاڦي خوانده ٿانان ڪرين، و هيڦيدارم تيرا شڪاندنا
تيهنهڪا وان بڪهت.

ڙبهڪو ههمي بابته وهڪي هاتيه گوتن گرنگ و مفادارن و من
نهذزاني نهز ڪيڙڪي بهري يا دي بينم، لهو من بريار دا بو ريزڪرنا ٿان
بابهتان لدويڦ ريزبهنديا نهلفاييا ڪوردي بچم. ديسان چوار بابتهين
سهربجوهه و تير و تهسهل ڪو ههر ٿيڪ ڙ وان چند چق و چهندين بهرپهر
بخوهه گرتينه، من ب ناڦي (پاشڪو) يي ل داوييا پهرتوڪي ٿينان، لي ل
ويڙي ڙي من ريزبهنديا نهلفايي يا لبهرچاڦه وهگرتي.

ههڙي گوتني يه ڪو پتريا ٿان بابتهان من ب ناڦين جودا جودا بين د

كۆفارىن (سنىلە و سقۆرە) دا بەلاڧۇ كرىن، كو ھندەك ژ وان ب نافی من
بخوئە و گەلەك ژى ب نافین زارۆكین من یان ناسنافین جوراوجۆرن، و
ژبەرکو پتیریا وان د گۆشەیه كى تاییەت دا ژ كۆشارا سقۆرە ب نافی
(گەنجینە) ھاتبونە خواری، لەو من نافی پەرتوكى ژى كرە (گەنجینە).

مسعود خالد گولی

دھۆك - ۲۰۱۲/۴/۹

نەرى ئەم نەيارىن نەھنگانين يان نەھنگ نەيارىن مەنە؟

ھەر سال ب تىنى (۲۴) كەس دېنە نىچىرا نەھنگان. لى تا نھۆ مروڤان ب مليونان نەھنگ نىچىر كرىنە بۆ ھندى كو ژ پىست، ھەستى و گوشتى وان مفای بىين. ئەفە و ژ بلى وان نەھنگين كو ژ نشكە كىتفە دكەفە تۆرىن ماسىگران و دمرن. بەلى، ئەم مروڤ زىدە د ھوڤ و درندەينە، ھەم بۆ خوھ و ھەم بۆ گيانەوھرىن دەوروبەرىن خو، چونكى ئەم ئىكانە گياندارين كو ب ھىجەتا ھوڤاتىي، گياندارين درندە، وەكى: (گورگ، شىر، پلنگ و... دكوژين، و ب ھىجەتا مفاوھرگرتى، گياندارين مفادار، وەكى: (چىل، پەز و پەز كويڤى، غەزال و گەلەك رەنگين بالندا و گەلەك جوړين گياندارين دەريايى) دكوژين، و ديسان ب ھىجەتا نەيارى و دوژمناتىي (مروڤان) دكوژين.

مروڤان ژ مېژە نەھنگ نىچىر دكرن و پترين مفا كو ژى وەردگرتن دوھنى وان بوو. ئەڤ نەھنگە ژى چەند جوړ بوون، ژ وان: (نەھنگى شين، نەھنگى غەنەبەر، نەھنگى خوھلىكى، نەھنگى پشتكوژ و نەھنگى سې).

ئسپانىين وىلايەتا (باسك) ل سەدساللا يازدى زايىنى، و ئەمريكىين باكورور ژى ل سەدساللا ھەڤدى زايىنى ب بەرفرەھى ئەڤ نەھنگە نىچىر دكرن، چونكى ڤان جوړە نەھنگان زىدە دوھن يى تېدا ھەى، بۆ نمونە ئىك نەھنگى شين ب تى نىزىكى (۱۲۰) سەد و بىست بەرميلين دوھنى يين ھەين و ھەر نەھنگە كى غەنەبەر ژى نىزىكى (۵۰) پىنجى بەرميلان يين

ههين.

ژ نه گهری ژان نيچيرين بهر فرمه، ل سالا (۱۹۴۶)ی (جفاتا نيڤ نه ته ويا پراستا نه هنگان) هاته دامه زرانندن، لي قی جفاتا ژي چ پی چينه بوو، لهو نه فرۆ كه هنده ك ژ ژان جوړه نه هنگان نه ماینه و يين دی ژي بهر ب نه مانې څه دجن.

ل دويمه يی د بيزين: هه گهر مه بقیته نه م خودانين ژينگه هه كا پاقر و ساخلم بين، د قیته نه م هشیاری هه می گیانداران بين و ره می پی بيهين، خو ه وان گیانه وهرين كو د هزرا مه دا د هوؤ و ميتر سیدار بن ژي.

نه ری تاج مه حمل چیه؟

(تاج مه حمل) ناڅی مه زاری (نه رجومه ند بانو بيگم)ی یه يا ناقدار ب (مومتاز بانو) كو هه قژينا (شاه جهان)ی پينجه مين شاهي مه غولانه. نه هؤ ئافاهيه (۵۶) ميتران فرمه و (۵۸) ميتران بلنده و يی لسهر رووبه ره كي مه رمه ری یی (۱۰۰ ميتر × ۱۰۰ ميتر) و ب رهنگی سپی هاتيه ئافاكون. و نه هؤ ئافاهيه مه زن یی د ناؤ باغه كي دا كو رووبه ری وی (۱۸) هكتاره. و (۲۰,۰۰۰) نژيار و كار گهر و هونه رمه نندان بو ماوی شازده سالان (واته د ناقبه را سالين ۱۶۳۲ هه تا ۱۶۴۸ زاينی) كار یی د چيكرنا څی مه زاری دا كری.

مومتاز مه حمل هه قژينا دووی یا (شاه جهان)ی بوو. نه وی ل سالا

۱۶۱۲ زایینی شوی ب (شاه جههان) ی کربوو و (۱۳) زارۆك ژئ ههبوون و دەمی ل سالا ۱۶۳۲ ی زارۆكی (۱۴) ی کو کچك بوو ئینایه سەر دونیایی، مومتاز مهحل د ژیی (۳۹) سالیی دا ب وی بچویکی دمريت.

مرنا (مومتاز مهحل) ی شاه خه مگین و پهریشان کر، لهو بریار دا ب ئافا کرنا فی ئافاهیی مهزن و جوان و هیژا، کو ب رهخ رویاری (جهنا) فهیه، نافئ هه فژینا خوه نه مر بکته. و وی لهر بوو ل رهخی دی یی رویاری ئافاهییه کی دی ژی ب هه مان شیواز، لی ب مه رمه ری رهش، بو خوه ئافا بکته و ب پره کی هه ردو مه زاران پیکفه گرییده ت، لی چاره نقیسی وی وه سا حه ز نه کر و هیقییا وی ب جه نه هات.

ئهری راسته کوزرکیتکان پتر ژ دو چاقان هه نه؟

به لی. زرکیته بۆ دیتنا تشتین ل ده و روبه رین خوه چاقین خوه نالفینن، لی د هه مان ده مدا چاقین وان گه له ک به یز و د خوه شن. وان دو جو ره چا فایین هه یین، نه و ژی (چاقین ساده و چاقین لی کدایی) نه. هه ر چا فه کی لی کدایی ژ کومه کا پشکین بچویک پیک ده یته کو دشین ژ هه می ئالیان فه وینه یا وه ربگرن بیی بۆ فی ئالی یان ئالیی دی به یته زفراندن. بۆ نمونه لجه م زرکیته کی هه ر چا فه کی لی کدایی ژ (۵۰۰۰) پینج هزار پشکان و لجه م سه رته شیک (سنجا فۆک) ی هه ر چا فه کی لی کدایی ژ

(۳۰,۰۰۰) سیه هزار پشکان پټک دهیت. و ههروهسا چاقین وان یین ساده ژى کو یین لسهر سهړى وان، دشین ب هاریکاریا پلا گهرماتیا روڼاهیى، تستان ژټک فاقیرن و بنیاسن.

نهرى كه عبه چیه؟

كه عبه ئافاهیه كه د نیقا (مسجد الحرام) دا ل ناؤ باژیری (مه ككه) ل وهلاتی (عده بستانا سعودی). نهو پیروژترین جهه د ئولی ئیسلامی دا و رووگه ها موسلمانایه. و لدویف گوتنا موسلمانا دهمی كانیا (زمزم) ل بن یین ئیسماعیل پیغه مبهری (س) ژ دلی نهردی زای، خه لك ژ بهر وی كانیی ل چانوره خین وی كۆم بوون و باژیری (مه ككه) لی ئافا کرن. و ئیبراهیم پیغه مبهری (س) ب فهرمانا خودی ئافاهیى (كه عبه) ئافا كره فه، چونكى نهو دبیزن نهو ئافاهی د توفانا نوحی دا ویران بیوو.

د سوړه تا (آل عمران) ژ قورئانا پیروژ دا یا هاتی، (كه عبه ئیکه مین ئافاهیى پیروژه کو بو رینیشاندانا جیهانیان ژ خه لکی جیهانی را هاتیه دانان). و گه له ك زانا و ژ وان (ابي الوليد الأزرقی) د په رتو كا خوه (اخبار مکه و ماجاء فیها من الآثار) دا دبیزت: ئافاهیى كه عبی (۱۲) جار ان یی هاتییه ئافا کرن ب فی رهنگی: سه رده می (ملیا كه تا، ئاده می، شیتی، ئیبراهیمی، ئیسماعیلی، عه مالیقا، جهره می، قوسه بیی كوری کیلابی، قوره یش، عه بدوللایى كوری زوبه یری (سالا ۶۵ كوچی)،

حہ جاجی کوری یوسفی سہ قہ فی (سالا ۷۴ کۆچی) و سولتان موردای
چواری بی ئوسمانی (سالا ۱۰۴۰ کۆچی).

دیسان ل سالا (۱۳۷۷ کۆچی) ب فہرمانا (سعودی کوری
عہدولعہ زیزی) و ل سالا (۱۴۱۷ کۆچی) ب فہرمانا (فہہدی کوری
عہدولعہ زیزی) ئافاہی بی ہاتیبہ نویژہ نکرن.

بلنداھیا ئافاہی کہ عی نیزیکی (۱۵) میژانہ و درپژیا دیوارہ کی بو
بی دی جو دایہ و بقی رہنگی:

- ژ کوژیا (بہری رہش) لی ہتا کوژی عیراقی = ۱۱,۶۸ میٹر
 - ژ کوژی عیراقی ہتا کوژی شامی = ۹,۹۰ میٹر
 - ژ کوژی شامی ہتا کوژی یمہنی = ۱۲,۰۴ میٹر
 - ژ کوژی یمہنی ہتا کوژی (بہری رہش) لی = ۱۰,۱۸ میٹر
- بنیاتی ئافاہی ژ رساسی حہلانندی بی ہاتیبہ چیکن و بچویکتزین بہر
کو د نژاندنا فی ئافاہی دا بکار ہاتی (۵۰ سم × ۴۰ سم) و مہزنتزین
ژی (۱۹۰ سم × ۵۰ سم × ۲۸ سم). و دویمایک دہرگہ ہی کہ عی ژ
داری (ساجی) و (زیف) ی خوری یی ہاتیبہ چیکن و ب زپر و
گہوہہران بی ہاتیبہ نہخشانندن.

نہری کرملین چہہ؟

کرملین پہ یقہہ کا روسی یہ و واتایا (کہلہ: قہلعه) ددہت، ئەؤ کہلہہ

پیکهاتییه ژ (۴) قهسرا و (۴) دیرا و دیوارئ کلهئی و (۲۰) بورجا. د کدئن دا ئەڤ ئافاهییه جهئ بنه مالا دهستهه لاتداران بوو و نوکه ژئ کۆچکا فهرمئ یا سهروک کۆمارئ وهلاتئ روسیایه.

کرملین کو دکهفته سهنهئری باژئری موسکو یا پایتهخت، ل سالا ۱۴۸۷ئ زاینی هاتییه چیکن، ههچهنده بهری هینگئ ژئ ئەڤ کلهه ههبوو، لی چهنه جارن وئران ببوو و دیسان ئافابوڤه.. و د ماوئ نیژیکی (۴۰۰) سالان دا کرملینی ب بهردهوامی نویژه نکرن و بهرفرهه بوون ب خوهفه دیتییه ههتا ل سالا ۱۸۴۹ئ ب قئ فورمئ خوه بی نوکه لیهاتی. رووبهئ شاتی باتیئ قئ کلهئی (۲۷۵,۰۰۰) میترئ چوارگۆشهیه و درئژاهییا دیوارئ کلهئی ژئ (۲۲۳۵) میتره، و بلندهایا دیوارئ د نافهرا (۵ ههتا ۱۹) میتران و پانییا دیوارئ ژئ د نافهرا (۵, ۳ ههتا ۶, ۵) میتران دایه.

سهههتا (۱۸) بورج ل کرملین هاتبوونه چیکن، لی ل سههساللا (۱۷) دو بورجئ دی ژئ لی هاتنه زیده کرن و بوونه (۲۰) بورج. (۱۷) ژ فان بورجان چوارگۆشهنه و (۳) یئ دی ژئ بازنهیی نه. نافئ بلندهترین بورج (ئسپاسکایا) به کول سالا (۱۶۲۵ز) یا هاتییه چیکن و بلندهایا وی (۷۱) میتره.

سهههتا د قئ کلهئی دا (۷۰۰) ژۆر ههبوون، کو ههمی یئ بنه مالا سهروکئ دهستهه لاتدار بوون. لی سالا ۱۹۶۱ئ ئافاهییه کئ نوی ب نافئ

(قەسرا كونگرېن كرملىن) لى ھاتە زېدە كرن. د فى ئافاھىيى نوى دا
(۸۰۰) ژۆر ھاتنە چىكرن، كو ئىك ژ وان ژۆرا، ھۆلە كا ئاھەنگ و
شانوگەرييانە و جھى شەش ھزار كەسان د فى ھۆلى قە ھەيە. چىكرنا فى
ئافاھىيى نوى، ب تى سالەك و چوار ھەيف قە كىشان.

نەرى ماسى دنقن؟

ما ھوين دزانن پىناسا خەوى چىھ؟ سەرەتا دھاتە گۆتن: خەو رەوشە كا
سروشتى و رىكخستى يا بېھنقەدانا لەشى و مەژيە، كو د فى بېھنقەدانى
دا پىرانيا جاران چاف دنقىين و ئەوى د خەو دچت نەشىت ھىچ
كريارە كا دلخواز و ژيرانە ئەنجام بەدەت.

لى ئەف پىناسا سەرى چىدبت بۆ مروفى و ھندەك گيانەوهران دەست
بەدەت، بەلى بۆ ماسيان نە چونكى ھىچ رەنگە كى ماسيان ل دەمى
نقىستى چافى خوە نانقىين.. نە تى ئەفە، بەلكو ھندەك جورين ماسيان
لدەمى نقىستى مەلەفانيا ژى دكەن. ئەف چەندە ژى بۆ شىوازى چىكرنا
لەشى وان فەدگەرت، چونكى ئەو چەرمىكى چافى دنقىمت بۆ نەھاتىہ
چىكرن و چافى وان چو جاران نازولقوتن.

نەرى مىكروب د ناف پەنبرى دا ھەنە؟

بەرسف بەلى يە، لى ئەم نابىزىنى مىكروب، بەلكو ئەم وان ب نافى

زانستیتز (به کتری) ناس دکهین و نهؤ به کتریه یی د ناؤ هندهک جورین په نیری دا ههین، کول ده می چپوونا په نیری، نهو به کتری (دووان ئوکسیدی کاربون) چید کن.

نهؤ ئوکسیده د ناؤ په نیری را ناسی د بن و بو خوه ل رییان دگه ریین دا تیپرا دهر که فنه ژ دهر فنه، له ول جهی کو تیپرا دهر باز دبن کونکا فه دکن و د نه نجام دا په نیر کونکون دهر دکه فیت. واته نهو په نیری کونکون نهو یی (به کتری) د ناؤ دا.

ئیکه م که سی باخچی گیانه وهران چیکری کی بوو؟

مهره م ژ دانانا باخچی گیانه وهران نهو، کو کومه کا گیانه وهرین کویفی و درنده و گه زنده و فرنده تیدا بهینه خودانکرن دا خه لک وان ژ نیژیکفه ببینیت و زانایین تایه تمه ند فه کولینان ل دور وان و ژیارا وان بکه ن. ههروه کی بهری چهند سالان و ژ بو هه مان مهره م، بو ئیکه مین جار باخچه کی بچویک یی گیانه وهران ل باژیوی دهوکی ژی هاته فه کرن. لی که شناریا فان جوره باخچان ل جیهانی گه له ک دیرینتره.

نیژیکی سی هزار سالان بهری نه فرؤ، ئیمپراتوری چینیی، هنده ک گیانه وهر د باخچه کی خوه یی تاییه تی دا خودان دکرن، کو ناشی وی باخچه ی کرپوو (هه ریما هوشداران). و هیژ ژ وی که فنتر ژی، خه لکی بو خوه گیانه وهر خودان دکرن و ب بورینا ده می و دیارپوونا گوند و

باژیران، هندەك مرۆفان چەند گیانەوهرین کویقی د قەفەسان دا خودان دکرن و چ دەمی ژیابان دا وان دگەل خوە بەنە نیچیری. هەر وەسا هندەك کریارین مرۆفان ژى نیشا وان ددان دا کەیفە خەلکی بینن، لی خەلکە کئی دی هەبوو گەلەك گیانەوهر خودان دکرن دا شیان و زەنگینیا خوە نیشا هەقال و نیاسین خوە بەن.

باخچین گشتی بین گیانەوهران ل دەستپینکا سەدسالە دوازدی زایینی ل ئەوروپا هاتنە فەکر، و ژ هینگی و هیرفە گەلەك ژ فان باخچان ل باژیرك و باژیرین سەرانسەری جیەانی هاتینە چیکرن، لی د جیەانی دا چوار باخچین گیانەوهران دەینە هژمارتن ژ مەزنتزین باخچین جیانی، چونکی د هەر ئیک ژ وان فە پتر ژ هزار جورین گیانەوهران هەنە. ئەو باخچە ژى ب ریز ئەفەنە: [باخچی (سان دینگو) ل باژیری کالیفۆرنیا/ئەمریکا - باخچی (بەرلینا رۆژئاقا) ل ئەلمانیا - باخچی (برۆنکس) ل باژیری نیویورک/ئەمریکا - باخچی (ئانت وورپ) ل بەلجیکا].

ئیکەم کەسی بوویە پزشک کی بوو؟

بەری مرۆف بگەهتە شارستانیەتان ژى، چارەسەری و دەرمان هەبوون. وەکی (بابلی) و (مصرین کەفن) کو هندەك حەبک و ملحەم ژ (ترياک) ی جورەکی دوەنی گیایی چیدکرن و ب تنی بو کیمکرنا ئیشا نەخۆشی بکار دئینان، چونکی ئەو ب دروستی بسەر ئەگەرین ئیشان هەل نەبیوون

و مرؤقین ئاسایی وەسا ھزر دکرن کو ئەگەری نەخۆشییان ئەجنەنە، لی د سەر ئی چەندی را ژی، وان ھندەك نشتەرگەرین سادە لسەر رویی سەر فە یی لەشی دکرن. بەلی ل نیزیکی سالا (٤٦٠) ی بەری زایننا مەسیحی، زەلامەك ب نافی بوقرات (ھیپو کراتس) ل یونانی ھاتە سەر دنیایی، کو گوھورینین مەزن لسەر دەستی وی د بواری پزشکی دا ھاتە کرن، لەو ئەو ب (بابی پزشکی) ھاتیە نافکرن. کاری کو بوقراتی کری ئەو بوو، کو پزشکی ژ چەنگین جادوو و جادووگەران بینتە دەر. ئەوی شاگردین خوە فی دکرن، کو:

(١) پیدفیه پزشك نەخۆشی خوە ژ نیزیك بینیت و ب ھویری وی پیشکنت.

(٢) پیدفیه ھندی پزشکی بشیت کیمتر دەرمانان بکار بینت.

(٣) نابت ب ھیچ رەنگە کی پزشك نەخۆشی بیشینت یان بترسینت.

بوقرات سەر ئەگەری گەلەك نەخۆشیان ھەل بوو و دەرمان ژی بو چارەسەریا وان فەدیتبون، کو ھەتا نھۆ ژی (ئانکو پشتی بۆرینا نیزیکی ٢٤٠٠ سالان)، ھیژ دختۆرین مە ب ھەمان رەنگ و ب ھەمان دەرمان چارەسەریا نەخۆشین خوە دکەن.

ئیکەم کەسی پەرتوکی کاریکاتییری چیکرین کی بوو؟

مە فیال کەفتاریا فی ھونەری فەگەرین و بو خواندەفانان بدەینە

دياركرن، كا كيژ كهس بوون يين بو ئيكهم جار نه هونره ئافراندى و د
روژنامه و كؤفارا و پەرتوكان دا بەلاڤ كرى؟

هەرچەندە ئيكهمين ستوونين وينەدارين كاريكاتيري ل روژنامه كي ل سالا
۱۸۹۲ى چاپ بووينه، لي ب دروستي ل سالا ۱۹۱۱ى ئيكهمين پەرتوك
ب نافي (پەرتوكا كاريكاتيري) ب هندەك نيگار و چيروكين كەنيدار هاته
وہشاندن. ل سالا ۱۹۳۵ى ژى، كؤفارا (نيو فان) ئانكو (كەنيى نوي)
چاپ بوو. نهڤ كؤفارا (۶۴) بەرپەرى، ئيك ژوان كارين ئيكهم بوو كو
ب شيوازي رەنگين دەهاتە چاپ كرن. ديسان ل سالا ۱۹۳۸ى كؤفاره كا
دى ب نافي (نەكشن كوميكس) و ل دويش رال سالا ۱۹۳۹ى ژى،
كؤفارا (سوپەرمان كوارترلي) هاتە وەشاندن.

هەڤه بيزين كؤفارا و پەرتوكين كاريكاتيري، نە خوهدى چيروكين ب
كەنى ب تنى نە، بەلكو بابەتين وان، شان چقان ژى ب خوہفە دگرن:
(سەرھاتي، ژياننامە و چيقانوكين گيانەوهران) و هەروەسا بابەتين
(پوليسى، خەيالى، ميژوويى، لەشكەرى، ئاييني، زانستى، ئەفيني، تەعن،
ترانە و... هتد).

ئيكهم كەسى جەمسەرى باكوور قەديتى كي بوو؟

خويابە كو ژ لايى جوگرافي قە هەردو جەمسەرين (باشوور و باكوور)
گؤيا زەڤيى ژ هەردو رەخين ژير و ژورقە دؤرپيچ كرينە. ل قيسرە ئەم دى

باسیّ جمسه‌ریّ باکوور کهین ئەویّ دکه‌فته ژۆریا گۆیا زه‌قیّ.

ل سهرده‌مین یونانا که‌فن و به‌ری هینگیّ ژى، به‌رده‌وام مروّقى هزر
 دکر و هه‌ول ددا کو بگه‌هته جمسه‌ریّ باکوور، له‌و بو ئیکه‌م جار ل
 چه‌رخىّ چوارىّ به‌ری زاینیّ، ئانکو به‌ری (۲۴۰۰) سالان، گه‌ریدیّ
 ناقداریّ یونانی (پیتاس) ب به‌له‌ما خوه ژ ده‌ریا سپی یا ناغه‌راست ب ریّ
 که‌فت و گه‌هسته توخییین به‌فرین و جه‌مه‌دگرتییین دۆرماندۆری
 جمسه‌ریّ باکوور. چیدبیت گه‌له‌ک که‌س ژ وه‌لاتیّ باکووریّ ئەوروپا
 وه‌کی نه‌رویج و بریتانیا ژى، به‌ری (پیتاس) ی یان پشتی وی ب قىّ ریّ
 دا چووبن، لیّ چونکی چو به‌لگه بو سه‌لماندا قىّ چه‌ندیّ د ده‌ست دا
 نینن، له‌و ئەه‌ف نقره‌(شاهکاره) بو (پیتاس) ی ب تنیّ ده‌یته هژمارتن.

ل چه‌رخىّ شازدیّ زاینیّ ژى، دیسان گه‌ریده گه‌ریان دا ژ قى
 توخییی (کو هه‌می قه‌راسه بوو) ده‌رباز بن و بگه‌هنه جمسه‌ریّ بخوه. ئەه‌ف
 لی‌گه‌ریانه هه‌تا ده‌سپیکا چه‌رخىّ بیستیّ قه‌کیشا و سه‌ره‌نجام ل سالا
 (۱۹۰۳ز) (روالد ناموندسن) یّ گه‌ریدیّ نه‌رویجی شیا ری‌که‌کا ده‌ریایی
 قه‌بیتت کو تی‌را بگه‌هنه جمسه‌ریّ.

و بو ئیکه‌م جار د دیروکیّ دا ده‌ریافانیّ ئەمریکی (رابرت پی‌ری) کو
 شانده‌کیّ زانیان ژى پی‌را بوو، شیا د هه‌مان ری‌کا ده‌ریایی را ده‌رباز بیت
 و ل روژا ۶/۴/۱۹۰۹ یّ پیّ خوه دانته سه‌ر خا‌کا جمسه‌ریّ باکوور.
 دیسان گه‌ریده‌کیّ دی ییّ ئەمریکی ب نافیّ (ریچارد بی‌رد) ئیکه‌م

بوو، بۆ نمونە بۆ چيكرنا ھندەك دەرمانان پتر ژ (۴۰) كەرەستە ب كار دئینان.

ديسان ل چەرخى پازدى، كو ئيشين نووتر و دژوارتر دەر كەفتييون، ھەر دەرمانەك ژ (۱۰۰) كەرەستان دەھاتە چيكرن، لەوا دوبارە دەرمانسازان قەكۆلین لسەر ھندەك گيايين دى كرن تا شياين دەرمانين سادەتر چيكرن.

ل چەرخى ھەژدى، زانايان پتر خوە ل قى زانستى كرنە خودان و دەرمانين مفادارت چيكرن، لى ژ قى دەمى و ھيرقە، ل دەستپيكي ئەو دەرمان لسەر گيانەو ھەران دەھاتنە تاقىكرن، ھەگەر د باش بان ژ نوو دا بۆ مروقان ب كار ئين.

ژ چەرخى نۆزدى و ھەتائە فرۆ، دەرمانسازى ژ دەستى كت كتا مروقان دەر كەفت و ئەق دەرمانين نھۆ ئەم ب كار دئينين، ل ژير چاقديرييا دەھان زانا و دكتورين تايبەتمەند، ل كارخانين مەزن و باوھرييكرين جيهانى دەينە چيكرن.

ئيكەم كەسى زانستى بيركارىي ب كار ئيناي كى بوو؟

بيركارى، زانستى رەنوس و ھژمارانە و سەر دەريا قى زانستى ژى ھەر دگەل ھيما و ريك و شيوازين رەنوس و ھژماران ب خوەيە. مروق نەشيت تىلى بۆ كەسە كى دريژ كەت و بيژت، ئەقە ئيكەم كەسە زانستى

بیرکاری ب کار ئینای، لی ئەڤ چه‌نده فه‌شارتی نینه، کو مرۆفی پیوستی ب فی زانستی هه‌بوویه، له‌و ده‌هول و بزقینین خوه‌ یین رۆژانه دا ئەڤ زانسته ئافراند و پیش ئیخست. بۆ نمونه: (پیدفی بوو شقان و گافانان هژمارا وان په‌ز و چیلین خوه‌ زانیان ئەوین کو دبرنه‌ چه‌روانان، دا ب سلامه‌تی هه‌میان فه‌گه‌رینه‌فه‌.. یان ل سه‌ر جۆتیاران فه‌ر بوو حسیا هه‌یف و وه‌رز و سالی زانیان، دا به‌ره‌قیین خوه‌ بۆ هه‌ر پیشه‌اته‌کا چاندنی کربا).

ل قیبه‌ بوو هژمار و ره‌نوسین دروست، نانکو(١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧، ٨، ٩) دیار بوون، لی ئەڤ هژماره‌ د کیم بوون و تیرا پیوستیین وان نه‌دکرن، له‌ورا عه‌ره‌بان هزرا خوه‌ د هژماره‌کا دی دا کر و ل دویمه‌یی هژمارا (١٠)سفر داهینان، کو بهایی فی هژماری ب تنی چونه‌یه، لی هه‌که‌ر که‌فته‌ لایین راستی یی هژماره‌کا دی، دی ژ نوی بهایی وی دیار بت، وه‌کی: (١٠، ٢٠٠، ٣٠٠٠). پاشی مرۆفی هه‌ست کر کو پیدفی هنده‌ک هژمارانه‌ د ناقه‌را هژمار (١) و هژمارین دی دا. هۆسا هژمارین که‌رتی (١/٢، ٣/٤، ٥/٧) دیار بوون.

ديسان پشتی فی داهینانی ب ده‌مه‌کی دریز، جو‌ره‌کی دی یی هژماران هاته‌ فه‌دیتن، کو ئەو ژی هژمارین ژ سفری کیمتر بوون، وه‌کی: (٢-، ٧-، ١١-). بۆ فی جو‌ری، خه‌لکی یونانا که‌فن دزانی ئەنجامی (٧- - ٥ = ٢)یه، لی نه‌دزاین ئەنجامی (٥ - ٧ = ؟). وان هزر دکر ئەڤ

کریاره یا بیٰ ئه نجامه! لی ژ سالین (۱۵۰۰ هه تا ۱۵۰۹) ی زاینی و هیرقه
 ژ نوی خه لکی زانی، کو ئه نجامی فی کریاری (۵ - ۷ = ۲) یه.
 پشتی مرۆفی هژمار ب باشی نیاسین، ب سهر کریارین سهره کی یین
 زانستی بیرکاری (، + ، × ، ÷) ژی هه لیبون و روژ بو روژی نه ه
 زانسته به ره ه وهراری چوو.

ئیکه م که سی زیر ب کار ئینای کی بوو؟

زیر که فترتین گه وه ره، کو مرۆفی ژ دیرزه مانقه ب کار ئینای.
 مصری یین که فن، ئیکه م که س بوون کو چوار هزار سالان به ری نوکه
 تشتین جوان و پر بها وه کی (خه له ک، گوهارک و گولین به رسینگی) ژ
 زیر و زیف و فه یروژان چیکرین، ههروه سا وان پستوک، به رسینگ و
 کولافین خوه ژی ب زیری دخه ملاندن.

یونانیین که فن ژی پشتی وان و ب شیوازه کی نازکتر ژ بلی زیر و
 زیف و فه یروژان، گه وه ره یین که ره با و مه رجان ژی ب کار ئینان و
 کولی و په لاتینک ژی چیکرن. لی جوانترین گه وه ره کو د دیروکی دا
 هاتبنه تومار کرن نه ون یین ملله تی (ئه ترۆسک) ل باکووری ئیتالیا
 چیکرین. نه وان ب ده سه ته لی و شاره زاییه کا بی وینه تشتین گه له ک نازک
 و ب زه همت چید کرن.

رومیان گه له ک زیر ب خوه فه دکرن دا زه نگییا خوه بو خه لکی بده نه

ديار كرن. ژن و زهلامين رومي پتر حهز ژ (مراری و زهمرید) ان دكرن و وان پتریا تبلین خوه و هندهك جار ان ههمی تبلین خوه پری خهلهك و گوستيلك دكرن.

ل چهرخين نافین، پتریا زیرنگران ژ دیر و کنیشتان رابوون و تشتین ئولی بین زیری بو دیرا چیکرن. و کاری زیرنگری ژ سه دسالان ههی زاینی و هیرفه بی دهسپیکری و ئیکه مین ئیکه تیا زیرنگرین جیهانی ژی ل سالان ۱۳۲۷ی زاینی ل (له ندهن) یا هاتیه دامه زرانندن.

ئیکه م کهسی شوین تبل بو ناساندنی بکار ئینای کی بوو؟

مروفا بهری میژوویی دزانی لسهر تبلین هدر مروشه کی هندهك هیل بین ههین کو نه هیله لجه م ههمی کهسان نه وه کههفن. نهو گهلهك نفیسینین که فنارین چینی دهینه دیتن کو شوین تبلا نفیسه ری نفیسین نفیسه لسهر خویایه و وهك دیار هدر نفیسه رهك ب جهی شوین تبلا خوه دهاته نیاسین.

ئیکه م کهسی کو لیدانا جهی شوین تبلا بو بنی نفیسینا بکار ئینای (مارچلو مالپیگی) بی ئیتالی بوو، کو نه ول سالان (۱۶۸۶)ی زاینی ب فی کاری رابوو. ههروه سا جارا ئیککی وهرگرتنا شوین تبلا بو ناساندنا (زیندانیان) ب فهرمی ل سالان (۱۸۵۸ز) ل ئه وروپا هاته بکار ئینان. و چهند سالان لدویفر پرتوکهك چاپ و بهلا ژ بوو کو تیدا شیوی وهرگرتنا

جھي شوين تېلا ب ھاريكاريا دھوات(جبر)ى ددا رُونكرن، كو ھەتا نھۆ
ژى مفا ژ فى كارى دھيتە وەرگرتن.

ل سالين نيقبەرا (۱۸۸۰ - ۱۸۸۹)ى (سيّر فرانسيس گالتون)
زانايى ئنگليزى شيوھيەك بۆ ژيك فافارتنا شوين تېلا بكار ئينا و چەند
سالان لدويقرا فەرمانبەرەكى پۆليسا ب نافي (سيّر ئيدوارد ھينرى) ل
(لەندەن) شيوھيەك ساناھيت بكار ئينا و پشتى ھينگى ئيکسەر وەرگرتنا
جھي شوين تېلا بۆ ناساندنا مروفا و ديار کرنا تاوانبارال ھەمى جيھاني
دەسپيکر. نھۆ ل زۆربەى نەخوشخانين جيھاني، ھەر ژ دەمى زارۆك دھيتە
سەر دنيايى، ئيکسەر جھي شوين تېلا وى دھيتە وەرگرتن و پاراستن.

ئیکەم کەسى گاز ئينايەدەر کی بوو؟

يا زانايە ل جەرگى کوردستاني (بابە گورگور) و بۆ جارا ئيکى ل
(۱۹۲۷/۱۰/۱۴)ى گاز ھاتيه فەديتن، لەو چاقى نەياران ھەردەم ل فى
وھلاتى بوويە و ب ھەمى ريکان ھەول داينە فى ناخا بچير و بيّر ژ دەستى
مە بيننە دەر، کو ناقدار ترينا وان ريکا، رژيما بەعسا ژناقچووى پشتى
(۱۲۹)سالان لسەر روژا جيھانيا دەريخاندا گازى، ئەنقالا رەشا سالا
(۱۹۸۸)ى ل دژى مللەتى مە بكار ئينا، کو ژبلى ويرانکرنا پتر ژ چوار
ھزار گوندان، ب بى سەرووشوينکرنا سەد و ھەشتى و دو ھزار کەسین
کورد ب دويمھى ھات. ل فيرە مە دقيت بزائين کا بدروستى کەنگى و

كى بۆ ئېكەم جار گاز دەرىخاندىيە.

گازا خاڧ، بۆ پراينا مللەتەن كەڧنەن جىھانى تشتە كى بەرنىاس بوو. ئەوان ھىنگى ژى گاز وەك دەرمان و سۆتەمەنى ب كار دئينا. ل ئەمريكا، كوستانەن (ئالگىنى) پرى گۆرەپانەن گازى بوون و ل ھندەك ژ فان گۆرەپانا، گاز نىزىكى روى ئەردى بوو، لەو وەكى كانىكا ژى دزا و د جۆكان دا رەوان دبوو.

بۆ ئېكەم جار (جۆرج بىسل) پارىزەرى نىيوركى ھندەك ژ گازى رەوانەنى تاقىگەھان كر بۆ پشكىنى و پشى بۆ ديار بووى، كو گەلەك مفا يەن د گازى دا ھەين، ئەوى ل سالا (۱۸۵۷ز) مروفەك ب نافی (ئەدڧىن درىك) دەستىشان كر، كول دەڧەرا (ئويل كرىك) كو نىزىكى (تیتو سويل) ە سەرب وىلايەتا (پەنسلڧانيا) ڧە، بىرەن گازى بڧولت. ئەوى بىرەكا (۱۸) ھەژدە مېترى كۆلا و ل رۆژا ئېكشەمى ۱۸۵۹/۸/۲۸ ەڧ بىرە ب دومەھىك ھات و گاز ژى دەركەت. ھۆسا (ئەدڧىن درىك) ب ئېكەمىن كەس دەھىتە ھژمارتن كو بىرەن گازى كۆلاين و گاز ڧەدېتى، و پشى ھىنگى ھەو ەكا مەزنا بىر كۆلانى ب نافی (تایا گازى) ل ئەمريكا و كەنەدا و ئەوروپا دەستپىكر و پاشى ئەڧى تایی ھەمى جىھان ڧەگرت و ھۆسا چەرخە كى نوى د دىرۆكا مروفایەتەن دا دەستپىكر.

ئېكەم كەسى مامك بكار ئىنەن كى بوون؟

چو كەسە كى دەستىشانكرى نېنە كو مروفە ناماژى بى بڧەت و بېڧىت

فلان كهسى ل فلان سالى مامك گوتينه، بهلكو مروفي ههر ژ كهفن وهره مامك نياسينه و ههز ژ مامك گوتنى كرينه و هه گهر ئهم ئه فرۆ وهك مژويلاهي وان ب كار بينين، لى بابكالين بهرى مه گهلهك د رژد بوون ل سه ر وان، ههروه كى د پرانيا چيرو كين مه بين فولكلورى دا ئه ف چهنده خوه يايه، كو هندهك ژ وان مامكا ژ ئالىي خه مخورين فولكلورى كوردى فه هاتينه جه ماندن و وه شانندن. د فولكلورى كوردى دا مامك ب شيوازي هوزانكى دهيته گوتن و سه رى وى ب (مامكى منو) يان (تشتى منو) دهست پيدكته.

عاقلدارين مه زنين چاخين كهفن، ناموز گارى و رينمايين خوه ب شيوازي مامك دكرن، ههروه سا شاه و حاكمان ژى مامك ب كار دئينان بو هنارتنا پهمين خوه بين نهينى. يونانى و روميان ژى د جه ژنين خوه بين مه زن دا، بهريكانين مامك گوتنى ريك دئىخستن و خه لاتين بهادار بو سه ركه فتیان دادنان. لدويق هندهك چيقانوكان، هندهك جارا ژيانا مروفي ب بهرسقدانا مامكه كى يان دووا فه گريداي بوو و د هندهك په رتوكين پيروژ دا ژى باسى مامكان هاتيه كرن.

يا ماى كو بيژين د شه هيانا زه ماوه ندا (سامسون)ى دا مامك هاتينه گوتن و (بهلقيس)ا مه ليكا (سه با)يى ژى هندهك مامك هافيتبوننه بهر سليمان پيغهمبه رى (س).

ٺيڪهه ڪهه سي ٺيگارين ڪارتوني چيڪرين ڪي ٻوو؟

ٺهڻو گهلهڪ روڙنامه و ڪوڙار د ناڻه بهرپهرين خواه دا نيگارين ڪارتوني به لاف دڪن، ڪو هندهڪ ڙ فان نيگاران ڪهه نيا مروڻي دئينن و هنده ڪين دي ڙي، سهنجا مروڻي ٻو ناههرو ڪا بابه ته ڪي دهسٽيشانڪري رادڪيشن.

مسه نيگار ڪيشان نيگارين ڙفي رهنگي چيڪرينه، لي ب دروستي هونه رهندي بریتاني (ويليام هوگارس)، ڪول سالو (۱۶۹۷ز) ڙ داڪ بوويه، ٺيڪهه ڪهه س ٻو ٺهه هونه ره ٺيناهه دناهه مهيدانا هونه ري دا. (هوگارس) ي رويدان و ٺاريشين روڙانه، وه ڪي: (سهرخوهشي، ڦاريوونا سنيلان، سهخته ڪارين ههلبزارتان و گونههبارين مينا ڪوشتن و دزي) ب رهنگه ڪي ڪه نيدار بهرچاڻ ڊڪرن. پاشي هونه رهنده ڪي دي يي بریتاني ب ناڻي (تامس رولندسون) بهردهوامي دا ڦي هونه ري و نيگارين وي يين ڪارتوني ل سهرانسهري بریتانيا به لافه ٻوون. و ل دهسٽيڪا سهه دسالو نوڙدي، ڪوڙارين ٺهرووي ٻو ٺيڪهه جار ٺهه نيگاره وه شانندن.

يا ماي بيڙين، ناقدارتري نيگار ڪيشي ڪارتوني، هونه رهندي فرهنسي (هونوري دويسي) ٻو، ڪول سالو (۱۸۰۸ز) ڙ داڪ ٻوو، و ٺهه بهري (۱۵۰) سالان ڙ بهر وان نيگارين ڪو وي دڪيشان، ب دهسٽورا شاهي فرهنسا، ب شهش ههيقان هاتبو زيندان ڪرن.

ئىكەم كەسى ھەلبەستىن زارۇكان نقيسى كى بوو؟

د ناۋا مللەتتەن جىھانى دا، دى ھژمارە كا كىما زارۇكان بىنين، كو ھەلبەستىن زارۇكان ژبەر نەبن. پىرانيا ھەلبەستان، سەرەتا بو زارۇكان نەدھاتنە گۆتن، چونكى ھەمى ب رويدانين رۇژانەفە د گرىداى بوون و ل ھەمى جھان دھاتنە بھىستن و بو مەزنان دھاتنە گۆتن، لى ھندى زارۇكان گوھداريا وان دكر، وان بىخو پىتر ژ مەزنان ئەو ھەلبەست ب كار دئىنان، ھەتا وەلى دھات ئىدى ئەو ھەلبەست دبوونە ملكى زارۇكان.

ئەم د شاش نىنين ھەگەر بىژين ئەو دايكىن كو بو زارۇكىن خوه سترانين خوهش دگۆتن، ھەر ئەو بىخو كەفنتىن ھەلبەستقائىن فان رەنگە ھەلبەستان، لى ناقدارتىن و كەفنتىن ھەلبەستىن زارۇكان ئەون يىن كو ل وەلاتىن رۇژانفا ب (ھەلبەستىن پىرا قاز) د ناقدارن. نقيسەرى فەرەنسى (شارل پرو) بو جارا ئىكى ئەدۇ ھەلبەستە خرڤە كرىنە و ل سالا (۱۶۹۷) زايىنى چاپ كرىنە. ھەروەسا (تامس فلىت) ى ژى، ل سالا (۱۷۱۹) زايىنى پەرتوكەك چاپ و بەلاۋ كرىبە ل ژىر ناڤى (ھەلبەستىن زارۇكان يان سترانين شرىنپىن پىرا قاز بو زارۇكان).

بۇچى ناۋا دەرياچەيان سويرة؟

ئەم ھەمى دزانين كو ناۋا ئوقيانووسان سويرة، لى پىرسىار ل ئىيرە ئەفەيە: ئەرى بۇچى گۆل يان دەرياچەيىن وەكى (دەرياچا سويرة مەزن) ل ئەمريكا

و (دەریاچا خەزەر و ئورمیی) ل ئیرانی و (دەریاچا بحر المیت) ل نیقبەرا
 ئوردن و ئسرائیلی دسویرن؟ بۆ بەرسفدانا فی پرسیاری پیدئیسە سەرەتا
 بزاین کا دەریاچە چەوا چیدبن و چ گۆرانکاری بسەردا دەین.
 ئاڤا کو ژ بارینا بارانی و حەلیانا بەفری بەرەهەڤ دبت، د جوک و
 جووبار و رویبار و کانیاں دا و ژ کومت و جھین بلند بەر ب جھین
 نەڤی (نزم) رەوان دبت و ل جھی ژ هەمیان نزم ژ خرڤە دبت و گۆل یان
 دەریاچەیی پیک دئین. ئەو ئاڤا رەوان د ریکا خوە دا کەرەستین کانی یین
 حەلیای و ئاخ و بەران دبت و درێژتە د دەریاچی دا.

بۆچی ئەم سەری خوە ب تایتی ناشۆین؟

یا خویایە کو ئەم چو جارا سەری خوە ب تایتی ناشۆین و ئەگەری
 وی ژی ڤەدگەرت بۆ هندی، کو هەندەک کەرەستە بی د ناڤ پودرا تایتی دا
 هەین کو هەر ئیک بۆ مەبەستەکی بکار هاتینە و یین ژ هەمیان
 گرنگت ئەڤەنە:

(۱) فلۆئور: هەندەک هویرکین تەیسۆک یین د ناڤ فی کەرەستە ی دا
 هەین، لەو پشتی جلك ب تایتی دەیتە شویشتن ئەڤ تەیسۆکە
 دمیئە ب جلكیڤە و د ئەنجام دا جلك دتەیسیت.

(۲) کەرەستین سپیکەر: ئەڤ کەرەستە دبنە ئەگەری بی رەنگ کرنا
 هەندەک کەرەستین رەنگین.

(۳) ئەنزیم پڕۆتولیتیک: ئەڤ ئەنزیمە دشین کەرەستین پڕۆتینی د ناڤ

خوه دا ههرس بکه و جلکان ژ پنیښ پروتینی خاویښ بکهت .
 (۴) نه زیمین لپولیتیک: نه ؤ نه زیمه ژی کار دکنه سهر کهره سستین
 دوهنکی، و له ککین دوهنی پاقر دکهت .
 و ژ بهر کو چ جارا مروؤ وه کی جلکی پیس نابیت، له و پیدفی ب فان
 ههمی کهره سستین پاقر کهر ژی نینه و سابوین یان شامپو تیرا وی ههیه و
 دیسان هه گهر مروؤ ب تایتی له شئی خوه بشوت، دی کار تیکر نه کا
 نیگه تیغ لسهر پویستی وی هیته کرن و دی قه شافی و برؤفی بیت و دی
 گه له ک خورییت .

بوچی بهری گیای ههردهم یی ل روژی؟

به لگین ههر گیایه کی شیان یین ههین کهره سته کی کهسک ب نافی
 (کولوروفیل) چیکهت . دهما نه ؤ کهره سته یه دکه فیه بهر گهرما و تیشکا
 روژی، قهندي چیدکهت و نه ؤ قهنده دبته خوارنا سهره کی یا وی گیای .
 دبیزنه فی کریارا خوارن چیکر نی: (فوتوسنتیز) . و ههر گیایه کی ب فی
 کریاری رانه بیت نه شیت خوارنا خوه بهر هه ؤ بکهت و د نه نجام دا نامینته
 ساخ (دی قورمچیت) .

مه زانی خوارنا گیای قهنده و ژبوی کو قهند بهیته چیکر پیدفی هه گیای
 بهری خوه بدهته روژی دا مفای ژ گهرما و تیشکین وی وهرگریت بو
 کریارا خوارن چیکر نی، لی ل قیره پرسپار نه وه، نهری چهوا گیای دزانن یان

دشپڼ بهرې خوږه وهرگيرن بولايې روژې؟ ما ژخونه وان ژى ناقل هه به
كو وان هان بدهت بولنه نجامدانا في كارى؟! د بهرسقى دا دى بيژين: ههر
گيايه كى خانه يين خوږه يين تايهت يين ههين بولگه شه كرنى (شينوون و
مهزن بوونى)، كو ديژنه وان خانه يان (ئوكسين).

ئوكسين ژ روژې دره فن و ههردم يى ل وى لايې گياى ئه وى كول
بهه سيبه رى، و نه ؤ ئوكسينه ل بهه سيبه رى گه له ك بله ز گه شه دكهن و
زيده دهن، له و هيدى هيدى ناليسه ننگى يان بارگرانى دكه فته ره خى
ئوكسينا و بهه بهه نه و جهى پتر ئوكسين لى بن دجه مييت و نه و جهى لى
نه بن (يان كيم لى بن) سه رى خوږه بلند دكهن و هوسا به رى گياى دكه فته
روژى، چونكى مه گوت جهى چه مياى يى ل بهه سيبه رى، واته جهى
سه رى خوږه ده لينيت يى ل بهه هه تافى.

بوچى پرچا مروقى چ رنگ بيت، هه ر سى ليده ييت؟

ره نكيوونا موى ژ نه گه رى هه بوونا كه ره سته كى يه د نا فله شى دا ب
ناقى (مه لافين).

ره شاتى، بوژاتى يان چوپراتيا ره ننگى موى ب ريژه يا هه بوونا
(مه لافين) ي فله گر يدايه د نا فله شى هه ر كه سه كى دا. و هندي مروقه
مه زنت لى ده يت ريژه يا في كه ره سته ي كيم دييت و ل ده مى پير بوونى
ئيدى (مه لافين) د له شى دا نامينيت، له و ل پير يى مويى مروقى سى

ليدهيت .

ههلبهت موى لسهر دريژبوونا خوه دى يى بهردهوام بيت و جارى
ديار نه بوويه كا و هريانا پرچى و ريژهيا (مهلافين) ي پهبوهندى ب ههقدو فه
ههيه يان نه .

بوچى پشتى سهرشويشتنى نهم ههست ب سهرمائى دكهين؟

ههمى گاڤا لهشى مه گهرمائى ژ دهست ددهت . دهمى لهشى مه تهر
بيت گهرمابه كا پتر ژ دهست ددهت ، چونكى نهؤ ئاڤا كو لسهر لهشى مه
دبيته ههلم ، و ههتا نهؤ ئاڤه دبيته ههلم ، لهشى مه گهلهك زاخ (ئينيرزى) ي
دمهزيخت ، و چندند زاخ پتر بهيته مهزاختن ، مروؤ بيهتر ليدهيت و يى
بيهيز پتر ههست ب سهرمائى دكهت . خوه دهمى نهم ب خاوليى ژى
لهشى خوه زوها دكهين ، يا راست نهم ب ئينان و برنا خاوليى گهرمائى
چيندكهين و ب وى گهرمائى نهم ئاڤا لسهر لهشى خوه دكهينه ههلم .

بوچى دهمى نهم دكهينه غار ، زهڤلهكين مه دئيشن؟

دهمى نهم بلهز دكهينه غار ، دلى مه ژى بلهزتر ليددهت دا ئوكسجين
پيوست فرپكهته زهڤلهكان ، چونكى لڤى دهمى زهڤلهك پتر كار دكهن و
پتر پيدڤى ئوكسجينى و خويناى دهن ، و د نهنجام دا رهين لهشى گهلهك
دواستيين و گهلهك دئيشن و نهؤ ئيشانه د زهڤلهكان را خويا دبست . لى

پشتی بېهنقه‌دانه‌کا کورت ئیدی مرؤفه‌ست ب خوشیی و ئارامیی دکهت.

بؤچی ده‌می بالنده دنقن، ژ داری ناکه‌قن؟

پرانیا بالندان دادده‌نه سهر چه‌قین داران و ل ده‌می هاتنا بایی ب هیز ناترسن کو ژ داری بکه‌قن و پشتراست دنقن.

ئه‌ؤ نه‌ینیه یا دوان ره‌ان را فه‌شارتیه ئه‌وین کونترولی لسهر تل(په‌نج)ین بالندان دکه‌ن. ده‌می بالنده دادده‌ت، کیشا له‌شی وه‌سا فان رها ژیک رادکیشت و ره‌ق دکه‌ت، کو بیی همد تلین بالندان دچه‌میین و چه‌قین داران موکوم دگرن، و هینگی سست دبن ده‌ما دیسان کاری فرینی بکه‌نه‌فه.

دیسان ل دویماییکا فان رها(واته ل بن هه‌ستیکیین تلین بالندان) هنده‌ک گرژی بین هه‌ین کو ده‌می بالنده دادده‌ن گرانیا باری وان، ئه‌وان گرژییان وه‌کی قومچه‌یا دکه‌نه د نایک دا و ئه‌ؤ چه‌نده ژی دبه‌ ئه‌گه‌ری هندیی کو پترتر بالنده بشین خوه لسهر چه‌قین دارا و تیلین کاره‌بی و... هتد بگرن.

بؤچی ده‌می بالنده دنقن، لسهر پییه‌کی رادوه‌ستن؟

ئه‌ری وه‌ ژی هه‌تا نوکه بالنده دیتینه ده‌می نفستی؟ هوین ژی پیچه‌کی

هزرا خوه بکهن کا بۆچی ل دەمی نغستی بالنده دکهفته سەر پیه کی و
هندهك جاران سهری خوه ژى دکهنه د ناڤ چهنگین خوه را؟
بهلی، پیین بالندا په پیتقه نین و داکو بالنده گهرماتیا لهشی خوه د
ریکا پیین خوه را ژ دهست نهدهن، پیه کی خوه دکهنه د ناڤ چهنگین خوه
را یان دکهنه دناڤ په پین نهرمین بن زکی خوه را و لسهر پیه کی ب تنی
رادوهستن. و ههر ژ بهر فی چهندی یه هندهك بالنده(ب تایهتی ئهوین
نکلی وان دریزتر) سهری خوه ژى دکهنه د ناڤ چهنگین خوه را.

بۆچی دەمی مروڤ دترسیت، رهنگی وی دقولپیت؟

ل دەمی ترسیان، توره بوون و خه مین گه لهك زیده، نه تنی رهنگی
مروڤی دقولپیت، بهلكو هندهك گوهورینین دی ژى ل مروڤی دیار دبن،
کو ئه و دبنه دو جور:

(۱) گوهورینین دهره کی: ئەڤ گوهورینه ل سهر رهنگ و روخساری
مروڤی دیار دبن، وه کی: زه ربوونا رهنگی روی، گوهورینا دهنگی،
مه زنبوونا بیبیکا چافی، ره جفینا زه قله کان و... هتد.

(۲) گوهورینین هوندری: ئەڤ گوهورینه د ناڤ لهشی دا روی ددهن،
وه کی: تیكچوونا ریژا شه کری، تیكچوونا ریژا هورمونا ئه درنالین،
جه مسینا بلهز یا خوینی، بلندبوونا فشارا خوینی، زیده بوونا خوهی،
هشکبوونا گه وریی، زیده لیदानا دلی و.... هتد.

پرانیا فان گوهورینان ژ نهجامی چهله نگیبونا وی پارچا دوزگه هی
 عهسه بی یه نه وی دیژنی (سه مپاتیک)، چونکی به ره ه فکرنا له شی بو هه
 پیروونه کی یان هر کریاره کا بله زل همبهر میترسیان ژ نه رکین سهره کی
 یین (سه مپاتیک) ی دهینه هژمارتن.

بوجی رهنگی گیای که سکه؟

ب تنی نهو تشت دهینه دیتن یین رو ناهیی بزفرینه فه. هه لبت هه می
 تشت هه می رهنگان نازفرینه فه، به لکو هنده ک رهنگان وهر دگرن ژی.
 رهنگی گیای که سکه، چونکی نهو هه می رهنگان وهر دگرت لی رهنگی
 که سک دزفرینه فه (وهر ناگرت). واته ده می نه م رهنگی (قیری) رهش یان
 بی (گیچ) سی دبیین، نه گری وی هه نهوه کو قیر هه می رهنگان
 وهر دگرت و د ناؤه خو دا دحه وینیت و رهنگی سی دهافیتنه ژدهرفه و
 پیشوازی لی ناکهت، و ب هه مان شیوه (گیچ) ژی رهنگی رهش دهافیتنه
 ژدهرفه و هه می رهنگی دی دحه وینیت.

بوجی سه ری تهیرین که له خا د که چه لن؟

تهیرین که له خا جو ره کی بالندانه کو له شی گیانه وهرین مرار دخون و
 چیدبت هنده ک ژ فان که له خین مرار، د رزی و گه نی و پری میکروب
 بن. هه گهر سه ری فان بالندان موی یان په هه بان، ده می ب نکلی خو

گۆشتی مرار دخوارن دا میکروب ژئی پەشنە د ناڤ موی یان پەڕین سەری وان را و ئەو میکروب دا ل ویژی گەشه کەن. لی کەچەلیا سەری قی بالندەوی دبتە ئە گەری هندی کو سەری وی بمینتە بەر تیشکین راستەوخوین روژی و زوی ئەو میکروب بمرن، چونکی یا زانایە میکروب نەشین ل بەر هەتافی گەشه بکەن و بلەز پویچ دبن.

بۆچی گیا ل بن هندهك داران شین نابن؟

هندهك دار یین هەین کو گیا ل بن شین نابن و هۆکاری وی نە ئەووە کو ژ بەر خەمل و کۆکا داری روئاهی ناگەهتە گیا، و دیسان هۆکاری وی ئەو ژی نینە کو رهین داری ناهیلن ئاڤ بگەهتە رهین گیا، بەلکو ئە گەری دروست و زانستی ئەووە کو ئەڤ دارە هندهك غاز و کەرەستین کیمیایی ژ خووە بەرددەن و ئەڤ غاز و کەرەستەیه کارتیکرنە کا نەرینێ دکەنە سەر گیا و د ئەنجام دا ناهیلن گیا وەراری بکەت. بۆ زانین ئەڤ کەرەستین کیمیایی د پیکهاتی وان داران بخۆ دا هیچ رۆلە کی نابین، سەرەرای قی چەندی ژی هندی د ناڤ خانە و شانین داری ب خووە دا بن چو کاریگەرەیه کا نەرینێ ناگەنە سەر داری، چونکی داری ئەو کەرەستە یین هەین کول دژی فان غازین کیمیایی بەرگری ژ خووە بکەن، لی گیا ئەو کەرەستی بەرگریکرنی نینە.

بۇچى نان خوارنهكا گرنگ و سهرهكيبه؟

ل سهردهمىن كهفن دگوتن: (نان هيقينى ژيانى يه). (نان) ب شيوازيىن
خوه يىن جزاو جورقه، خوارنهكا روژانه يا ههمى جيهانيانه.. ول پړانيا
وهلاتان خهلك (۵۰٪) ژ هيذا كو وى پيوستى پى ههى ژ نانى
وهر دگريت، لى ل وهلاته كى وهكى ئه مريكا، ژ بهر كو يا زهنگينه، لهو
خهلكى وى كيمتر ژ خهلكى وهلاتين دى نانى ب كار دئين، كو ريژه يا
ناقجى يا وان ژى ب تنى (۱۴٪) نه. و گهلهك ئاهين خوارنى يىن ب مفا
د ناؤ نانى دا ههنه، وهكى: (پروټين - فيتامين ب ۱ - فيتامين pp -
پروفيتامين - ناسن - كالسيوم ... هتد).

ههروهكى مه گوتى ژ بهر زيده ب كارئينانا نانى، هندهك وهلاتان ب
تايهتى ئه مريكا بپارهكا بقيت نهؤيت دايه، كو كه رهستين
بهير كه ر(مقوى) بكه نه د ناؤ هه قيرى نانى دا، داکو بيته نه گهرى نه هيلانا
كينماسين كو ژ به دخوراكيى دگه هنه مروقى، چونكى ل فان وهلاتان
مروقين هه ژار دمشه نه و پى چينايت خوارنين بهيز بخون، و داکو نهؤ
هه ژاره ژ لايى لهشى فه نه هلوه شيين و خوه ل سهر پين خوه بگرن و زاخا
كار كرنى د زه قله كين وان دا بمينيت و د نه نجام دا نه بنه سهر بار بو وهلاتى
خو، ئه مريكا نهؤ بپاره دا، ژ بهر كو هه گهر هه ژارى پى چى نه بيت چو
تشته كى بو خوه بگريت ژى، دى ههر پى چييت (نان) ب بگريت،
چونكى نان نه ل ئه مريكا، بهلكول ههمى جيهانى ئه رزانترين خوارنه.

يا ههڙيه بيڙين، ڪو نهڙو برياڙا ٽه مريڪا پو گهلهڪ وهلاتين جيهاني برويه
جهي چافليڪرني و وان ڙي ڪريه پيره وهڪي خوه بي گرننگ و لدويڻ
دچن.

پا مه زاني، نان خوارنهڪا بهيڙ و نهرزان و مشيه و ههمي ڪهس ب
ڪار دئينن، لهو خوارنهڪا گرننگ و سهرهڪي يه.

پوچي ههيف دتهبيسيٽ؟

پاني ههيف نه وهڪي روڙ و ستيڙين ديهه ڪو ڙ غازان پيڪهاتبت،
بهلڪو ههيف يا ڙ ڪهڙين رهق و تهزي پيڪهاتي، و سهرهرايي في چهندي
ڙي ٽهو ههر دتهبيسيٽ! پا چهوا ڪهڙ روڙناهي ددهت؟

يا راست، ههيف وهڪي خوديڪهڪا زيده مهزنه و ٽهو روڙناهي ڪو
ههيف دهنيڙته ٽهردي، ههمان تيشڪين روڙينه ڪوب ههيفي دڪهڻ و
ههيف پتريا وان تيشڪان وهردگرت و ريڙهڪا گهلهڪ ڪيم دزڦرينتهڻه، لي
ڙ بهر ڪو تيشڪين روڙي گهلهڪ ب هيڙن، لهو ٽهو ريڙا گهلهڪ ڪيما ڪو
مه ڙي دگوت، مهزن خويا دڪت و ٽهم وهسا هنر دڪهين ڪو ههيف يا
دتهبيسيٽ.

پوچي هندهڪ هنر دڪهن هڙمارا (۱۳) يا بهشه؟

بهشبوون يان بي ٽيفلهحيا هڙمارا (۱۳) ي، هنرهڪا پاشقهمايه. گهلهڪ

جۆرین ھزرین پاشقەمای یین ھەین و ھەر جۆرەك ژى ب شىۆازەكى ب (سروشتى، جادووی، ئەجنا، رەنگا و رویدانا) ڤە دگړیداینه. لى چىدبب چو ھزرەكا پاشقەمای وەكى بەشبوونا ھژمارا (۱۳) پشستەڤان و باوهردارین خوه نەبن، بو نمونە:

* ل وەلاتین رۆژئاڤا، ھۆتیل و مۆتیلان نھۆم (گابق) ى سىزدى نینه، نانکو پشستى نھۆما دوازدى ئىكسەر نھۆما چاردى دەيت. ھەر وەسا ھژمارا (۱۳) ل سەر ژۆرین ھۆتیلی ژى ناھینە دانان.

* گەلەك مۆڤ چو جاران (۱۳) مۆڤان ڤىكرا داخواز ناكەنە شىڤ خوارنى يان فراڤين خوارنى.

* گەلەك مۆڤ ى ل وى باوهرى كو سالا سىزدى ژ ڤى مۆڤى نەخۆشترين و بى مفاترين سالىن تەمەنى دەيتە ھژمارتن و ھندەك زانا دىيژن ب تايبەتى ل نك كچكى.

* ھندەك ژى ى ل وى باوهرى كو خوه خودى ژى ھەز ژ ھژمارا (۱۳) نەكرىه، لەو ھژمارا مەھين سالى وەسا رىكخستينە كول (۱۲) ب دویمای بهيت (و ھەر وەسا ھەر دانەك ژ (۱۲) دەمژمیران پىك بهيت).

دەربارەى سەروكانى يا پەيدا بوونا ڤى باوهرى، بوچوون نەو ەكەڤن و ل ھەر جەھەكى ب رەنگەكى بو دچن، وەكى:

* هندهك دبیژن: سه‌ره‌تا ده‌می مرۆقی هژمار نیاسین، تلبیڤن خوه ییڤن ده‌ستی و هه‌ردو پیڤن خوه ددانه دگه‌لدا و دگه‌هشتنه هژمارا دوازدهی ژ فی هژمارای زیده‌تر ئانکو (۱۳) بو وان تشته کی نه‌نیاس بو، و پشتی ئەه هژماره نیاسین ژ، هژماره‌کا غه‌ریب بوو لجه‌م وان، له‌و ژ فی دترسیان و زیده‌که‌رب ژ فی فه‌دبوون، و هه‌ر به‌لایه‌کا ب سه‌ری وان هاتبا دا بیژن، ئەهه ژ بی ئیفله‌هیا هندی یه‌ کو مه‌ ئەه هژماره نیاسی.

* د جفاتیڤن مه‌زه‌به‌ی ییڤن مه‌سیحیان دا، پراڤیا باوه‌داران که‌یف ب هژمارا (۱۳) ناهیت، چونکی دبیژن عیسا پیغه‌مبه‌ر(س) و هه‌ر دوازده شاگردین خوه کو پیگه‌ه‌دبوونه (۱۳) که‌س دویمه‌یه‌ک شیف پیگه‌ه‌ه‌وارن، و ئەهه ژ به‌ر هندی بوو کو شاگرده‌کی وی(ئانکو که‌سی سیژدی) خیانه‌ت ل وان کر و رۆمانی ب وان و جهی وان ئاگه‌ه‌دار کرن، و د ئەنجام دا عیسا پیغه‌مبه‌ر(س) و شاگردین خوه هاتنه‌خاچدان.

* و هنده‌کین دی ژ فی هزری ب میه‌فانداریا (فاهیللی) فه‌گریده‌ن، کو چیقانۆ که‌کا یونانی یه‌ و د فی میه‌فانداریی دا دوازده خوداوه‌ند هاتیبونه داخواز کرن. پشتی ده‌مه‌کی کورت، خوداوه‌ندی (۱۳) ژ بی کو بهیته‌ داخواز کرن گه‌ه‌شته وان، کو ئەه ژ فی (لوکی) خوداوه‌ندی شه‌رخواز و فیلباز و فتنه‌چی بوو، و ب هاتنا وی، ئەه و

خوداوه‌ندین دی ب شهر چوون و دئه‌نجام دا (بالدار) خواه‌شتقی
همی خوداوه‌ندان هاته کوشتن.

یا مای کو بیژین: ئەڤ هژماره (۱۳) ل جهم چینی و مصری یین که‌ئن
پیروژ دهینه هژمارتن.

پاری حوکمه‌تی چیه؟

مه‌زن دبیژن: (هه‌تا که‌فا دهستی ره‌ش نه‌بت، تاما ده‌فی خواه‌ش نابت)،
ئانکو خواه‌شی ب زکتیری قه‌ گریدایه و هینگی دی‌ زک تیر بت ده‌ما پاره
هه‌بن، و هینگی دی‌ پاره هه‌بن ده‌ما مروژ کار بکه‌ت. ئەفا مه‌ گۆتی
گریدایی کت - کتا که‌سین جفاکیه. لی حوکمه‌ت ژی، کو مه‌زنترین
یه‌ که‌یا ریقه‌به‌ری یه‌ ل هه‌ر وه‌لاته‌کی، پیویستی ب پاره‌ی هه‌یه.
حوکمه‌ت پاره‌ی ژ چهند رییه‌کان بده‌ستفه‌ دئینت، وه‌کی:

(۱) وه‌رگرتنا باجین نافخۆبی و گومرکان

(۲) گریه‌ستین بازرگانی

(۳) کرپن و فرۆتنا به‌ره‌می جۆتیار و مه‌رداران

(۴) فرۆتنا باهره‌کی ژ سامانین سروشتی

(۵) فرۆتنا داهینانین ته‌کنۆلۆژی و که‌هروباپی و له‌شکه‌ری

(۶) ب ریکا وه‌به‌ره‌ینانی و پیشه‌سازی و که‌شتوگوزاری

ئەڤ پاری کو بده‌ستفه‌ ده‌یت ل (په‌روه‌رده، ساخله‌می، شاره‌وانی،

ٽيڻاهي، هاريڪاريا خه لڪي بي دهسته لات و... هتد) دههته مهزاختن. واته هندی باڙير و باڙيرڪ و گوند به فرهتر لي بهين، و هندی هاوه لاتي زیده تر بن، و هندی رهوشا شارستاني ل جيهاني پتر پيشقه بچت، حوڪمهت زي نه چار دبت پتر خوه ماندي بڪهت دا باشتر پيوستين هاوه لاتي ان، وه كي (قوتابخانه، نه خوشخانه، بهرگريا شارستاني، پارڪ و سهيرانگهه، جاده، ئاڦ، کاره ب و... هتد) دهسته بهر بڪهت.

پيسبونو ڙينگهه جي چيه؟

پيسبونو ڙينگهه جي ڙ تاريشين هرهه گرنگين نهويهه كو جيهان پيشه ئالوز بووي. ب زويتين دهم پارچه كا بهر فرهها دنياي دي هند پيس بت كو ئيدي ب كيڙ ڙياني نه هيت و دي گهلهك گيا و گيانه وهر زي بي بنيات بن. لهو نه فرؤ ته ڦايا جيهانيان، ههول ددن لسهر وه لات، هاوه لاتي و کارگهان فهر بڪهن كو پيگيري رينماين پاڙيا ڙينگهه جي بن. ريڪين پيسبونو ڙينگهه جي گهلهكن، لي نه م دي ل خواري ئامازي ب هندهك نمونين زیده تر سناك كهين.

* دويڪيل: دويڪيل ڙ گزوزين تروميٽلان و کارگهان ديهشت و د ناڦ ههواي دا پهلاته دبت. هندهك گاز تيڪه لي ههلا ئاڦا د ناڦ ههواي دا دبت و ترشه باراني چيدڪن كو نه و بارانا ڙههراوي گيا و داروباران پويچ دڪهت.. ديسان گاذا (دوان ئوكسيدي كاربونا) دناڦ ههواي دا،

گهرمایا دناؤ ئەتموسفورۆ ئەردی دا دۆرپیچ دکەت و دبتە ئەگەری
گهرمبونا گۆیا ئەردی و ئەڤ گهرمایه گەفی لسه ر ژيانا گیاندارن
دکەت.. ههروهسا گازین (کلور، فلوئور و کاربۆن)، تیغلی
ئەتموسفورۆ ئەردی (ئۆزۆن) خراب دکهن و هۆسا ریک خواهش دبت
کو ههتاؤ تیشکین کوژهک و میترسیدار داریزته سهر ئەردی.

* گلیش: رۆژانه گهلهک گلیش ل جیهانی دهیته هافین کو ئیدی گۆیا
ئەردی جههک نینه وان ههمیژ بکەت. گهلهک ژ فان گلیشا خواهدی
که رهستین (رادبو ئەکتیفته) نه کو کارتیکرنا نه رینیا وان ب سالان ژ
ئەردی خلاس نابت و نه تنی ناخی بی مفا دکەت، بهلکو ئەو ناخ
ژهراوی و زیاندار ژی دبت.

* ئافین مری: ئافین پیسین سۆلینان، به رهه مین نهفتی، ترشه باران و زبلی
کیمیایی دبتە ئەگەری پیسبونا ئافی و ب تایه تی ل گهلهک دهقه ران
دی بینی کو ژ بهر فی ئەگەری قهرام دناؤ ئافی دا گهشه دکەت و
مهزن دبت، و د نهجام دا ئەو قهرام پترین ریزهیا ئوکسجینا دناؤ ئافی
دا دهلمریست و دبتە سه ده می مرنا ماسییا و گیایین دی یین ده ریایی.

ل دویمایی دی بیژین کو پیسبون ده سپیکا پیچبونی یه و پیدفیه ئەم
د هایدار بین کول ژیر کاریگه ریا فان هۆیان (کو هندهک ژ وان ب دهستی
مه مرۆفانه و هندهک ژی کاره ساتین سروشتینه)، جیهانا مه یا کو بهری
(۳، ۵) ملیار سالان ته کوز بووی، هییدی هییدی پینگاشان ده افیت به رهڤ

پويچوونى:

* يىن ئەم مروفۇزى د بەرپرس: زىدەبوونا مروۋقان - زىدەبكارئىنانا ئاشى
- نەھىلان د ارستانا - قىرنا ھندەك جورين گيانەوهر و شىنكاتىيان -
پىسكرون - بەرفرەھبوونا پىشەسازى و تەكنولۇزى.
* يىن پەيوەندى ب كارەساتان قە ھەى: گەرمبوونا ئەردى - ترشەباران
- پويچوونا ئوزۇنى - بىقەلەرز - لىھمشت - بوركان - رەشەبا
... ھتە.

ترانە نقىسى چىيە؟

دەمى ئالىيەك ئاريشىن تايەتەن ژيانا جفاكى (شىۋازى ژيانى)، چالاكىين
مروفۇقى و بىر و باوهرين مروفۇقى) ب ئىك ژ شىۋاز و رىيازىن ئەدەبى (ھوزان،
چىرۇك، پەخشان و شانۆنامە ...) بىكەقنە بەر چاكووچى رەخنەيەكا
كەنىدار، ژىپرا دەپتە گۆتن (ترانە نقىسى). بۇ نمونە ترانە كەرى ئەمرىكى
(ئامبروز بىرس) ب فى رەنگى ترانى دنقىسىن: شەقا (زللەھا) د دەست دا
خراپتە ژ ھەلاوا ب دەين، يان دا بىژت: (ھەقال ئەوہ يى گوھ ل ئاخفتنا
ھەقالى بىت، نە ئەوى كو دەستى خوھ ل تەنگافىان بگرت).

(ئىزۇپ) نقىسەرى ئاقدارى چىقانۆكىن كەفن و (جىمىز توربر)
نقىسەرى پەرتوكىن چىقانۆكىن نۆكە، كار و كردار و رەفتارىن مروفۇقى
يىن داينە پال ناقىن (بالندا، رويقىيا و گيانەوهرين دى)، ئەف چەندە د
فولكلورى مە يى كوردى ژى دا مشەيە دەما دىيژىن: (رويقىيەكى ھۆ

گوت و گورگه کی هو کر) و مه رهما مه ژ رويفی و گورکی جورين مروثانن.

مهزنترين و نافدارترين ترانه د نه ده بياتا جيهانی دا (کانديد) ژ نفيسينا (فولتير) و (گهريانين گاليقيري) ژ نفيسينا (جونان سوويفت)ينه. د پهرتوکانيکی دا بوچوونا (د فی دنيايا ژ ههمی دنيايان چيتر دا، ههمی تشت بو مروثين باشتره) يا كهفتيه بهر چاکوچي ترانی، و د پهرتوکان دووی دا هيرش يا چوويه سهر خرابکاريين مروثی. ههروهسا چيروکا (دون کيشوت) ژ نفيسينا (ميگوئيل ديسروانتس) ژی ترانه کا دی يا نه ده بييه، کو تيدا (دون کيشوت) و ناغايي خواه (سانچو پانزا) ههول ددهن (نه دادوهری) يا جيهانی چاره سهر بکهن، لي نهو (ثافي د هاونی دا دقوتن) واته دهست ددهنه هندهك شهرين بي رامان.

ترشه باران چيه؟

هوین دزان سووته مه نيا ترومييل و کارگه ها دبیته نه گه ری بلن دبوونا گه رماتيا نه ردی و پيسوونا ژينگه هی؟
پيسوونا ژينگه هی ناريشه كه، كو خواه ل هه وای ب تنی ناگريت، بهلكو نه ؤ پيساتيه تيکه لي هه ما ثافي دبیت و (ترشه باران: بارانا تيزاڤي چيدکته. ههمی رهنگين بارانان پيچه کا تيزاڤي يا د گه لدا هه، لي پيسوونا هه وای ريژه يا في تيزاڤي د ناڤ بارانی دا زيده تر ليده کته. نه ؤ

تیراڦا ب هېر، بهرین ئافاهیان و پدیکه‌ران هویر هویر دکهت و دبتنه
 نه‌گه‌ری کهن و هه‌رفتنا وان، له‌و زیانه‌کا مه‌زن دگه‌هته وان شینواران
 یین کو دکه‌فته ژیر کاریگه‌ریا فی بارانی. هه‌روه‌سا نه‌و بارانه ره و
 ریشالین داروباری لاواز دکهت و فان دارا(ب تایه‌تی دارین وه‌کی کاژا،
 کو به‌رگین وان وه‌کی شوینانن) شیان نامینن خوه لبه‌ر هیرشا ئاتاف و
 می‌ش و موران بگرن و د نه‌نجام دا هسک دبن.

رویار و ده‌ریا ژی، ژ زیانا فی بارانی د بی به‌هر نینن، و گه‌له‌ک
 گیانه‌وه‌رین ده‌ریایی ژی لژیر کارتیکرنا فی بارانی مرینه.

توتمه چیه؟

توتمه یا کو ئەم نوکه دبیژینی (ژه‌هراویبون) تووشبونا دل و هنافانه
 ب کهره‌ستین پیس و شه‌فی و دهم به‌ره‌فه‌چووی، کو هنده‌ک میکروپ
 ب نا‌فی (کلوس‌تری‌دیوم بوتولینیوم) ژ فان جو‌ره خوارنا چیدبن. نه‌و
 خوارنه ژی پرانیا وان نه‌ون یین دنا‌و قوتیک(موعه‌له‌بات)ان دا.

ژ لایی زانستی فه په‌یفا (بوتولیسیم) ل شوینا (توتمه)یی بکار ده‌یت،
 کو نه‌و په‌یفا (بوتولیسیم Botulism) یا ژ په‌یفا لاتینی (Botulus) ئانکو
 (سوسیس: سوسپج) هاتیه وه‌رگرتن، چونکی پرانیا فان میکروبا یی د نا‌و
 خوارنا (سوسپج)ی دا هه‌ین و نه‌گه‌ری وی ژی فه‌دگه‌رت بو هندی کو
 باش ناهیتنه که‌لاندن.

كهسى ڪو تووشى توتقى دبت، عيلنجى دهئى، دلى وى رادبست و
 چيدبت هندهك زهقله ڪين وى شهلل ڙى بن، نانڪو چيدبت ديتن، ناخفتن
 يان داعويرانا خوارنى بؤ فى كهسى ب زههت بكهفت.
 دقيت فى ڙى بزائين ڪو مهرج نينه خوارنا بسرهفه چووى يان خواهدى
 ميڪروڊ، ئيلا بيهنه ڪا نه خواهش ڙى بهيت، بهلڪو پرائيا فان خوارنان بيهنه
 وان ڙى يا خواهشه و د هه مان دهه ما دخرايينه ڙى.
 بؤ خواهه پاراستن ڙ توتقى، پيدقيه خوارنا د قودىڪا دا، گوشتى (سور،
 مريشكى يان ماسى) باش بهيته ڪه لاندن، و پيدقيه فيقى و شينڪاتى باش
 بهينه شويستن و نهو خوارنا ڪو وه گومان لسره ههبت (چ وهك رهنگ،
 چ وهك بيهن) ب هيچ رهنگه ڪى تام نه ڪهنى.

جادو و گهري چيه؟

وهخته ڪى خه لڪى باوهري ب جادوو گهري (سيحره بهندي) هه بوو. بؤ
 نمونه وان دگوت جادوو گهر نهو ڪهسه يى هيڙه ڪا مهزن د دهستان دا و
 هه قالى شهيتانى يه و هه ردهم ههول ددهت زيانى بگه هينته خه لڪى. و
 دگوتنه ڪارى خرابى فى دهسته ڪا مرو فان (جادوو گهري).
 خه لڪ ل وى باوهري بوون ڪو بابهلينسك و رههه با و ئيشين فه گر
 ڙى ڙ نه نجامى جادوو گهري يه، چونكى ل روڙگارين ڪهفن خه لڪ
 ئيخسيري ترس و نه زانى و خورافاتا بوو. د چاڦين وان دا جادوو گهري

ساناھیتین ریک بوو، کو ئه گهرین رویدانه کا مهزن پال بدهنی. کۆمهله و ئۆلین جوراوجۆرین کو ئیک لدویف ئیک هاتین، دژی جادوو گهریی بوون و گهلهك ژ جادوو گهران ب فهرمانا وان هاتینه سیداره دان.

ل ساللا (۱۴۸۴) زاینی (پاپای) فهرمان دا، کو ههر کهسی جادوو گهریی بکهت، ب شیویه کی فهرمی دی هیته حوکم کرن. دهر کهفتنا فی بریاری هه قدهم بوو دگهل بهر به لاقبونا ئیشا (تاعون) ل نهروپا و خه لکی وی سهردهمی هزر دکرن کو نه قیشه ژ نه نجامی کر یارین خرابین جادوو گهرانه.

نیچیرا جادوو گهران ژ وهلاتین رۆژنافا (ب تابه تی نه مریکا) دهستیپکر. ل نیقبهرا سالین (۱۶۴۷ تا ۱۶۶۳) سه دان کهس ل ویلایه تین (ماساچوسیت و کانکتیتات) ل نه مریکا ب تۆمه تا جادوو گهریی هاتنه زیندان کرن و (۱۴) ژ وان هاتنه سیداره دان. ل دهسیپکا چه رخی هه ژدی، باوهری ب جادوو گهریی هیدی هیدی سست بوو، چونکی رۆژ بو رۆژی بسهر سهروکانیین زانستی یین هندهك رویدانان وه کی (برویسی، ههشکسالی، ئیشین لهشی و دهروونی و... هته) ههلبوون.

جه ژنین جیهانی چنه؟

مه گهلهك جۆرین جه ژنان د جیهانی دا یین ههین، کو گرنگترین و

بەربەلافتزىبىن وان ئەقىن خوارىنە:

۱- جەزىن چىفانۆكى: سەرچاڭكا فان جەزنان بىر و باوهرىن كەڭن
و مېژووا ئەفسانەييا مللەتانه. ل ھەر جھەكى جىھانى ب رەنگەكى
فان جەزنان ساخ دكەنەفە.. ھندەك كۆم كۆمە دقېرژنە سەر جادىن
ناڧ شارىن مەزن و ب لىدانانامىرىن موزىكى و سەمايىن تايىستى
دكەنەخوھشى و شادىيان، وەكى (كەرنەڧالىن ئەمىرىكى و
مەكزىكىيان).

ھندەك ئاگرى ھەلدكەن و خوھ د سەر را دھافىژن، چونكى ئەو بى
ل وى باوهرى كو ئاگر ھىمايى رۇناھىيا ئىزەدى(خودايى)بە و خرابى
و رەشاتىيان پاك دكەت، وەكى (چوارشەمبا سۆر) د ناڧ مللەتىن
ئارى و ئۆلدارىن ئىزدى و زەردەشتى دا.

ل ھندەك جھىن دى روى خوھ رەنگ دكەن، يان ماسكا دئىخنە
سەر و چاقىن خوھ و خوھ دكەنە شەمۆشەمۆك و ب چالاكىن
تايىستى رادبن، وەكى (مەھرەجانىن ڧەنىز ل ئىتالىا و ھندوڭكىن
ئوستالىا).

۲- جەزىن نەتەوھىي: مېژووا فان جەزنان ژ دەسپىكا ھىشاربونا
ھەر مللەتەكى و بزاقا رزگاربخوازييا وى دەسپىدكەت، وەكى
جەزىن (نەورۆز و مېھركان) كو سالانە د ناڧ مللەتىن ئارى دا ل
وھلاتىن وەكى (كوردستان، ئىران، تاجىكىستان، ئازەربايجان، توركىيا،

نه افغانستان و هندهك ده قهرين هندستاني ده پته ساخكرن.

۳- جه ژنين ناييني: كه فناريا فان جه ژنان فه دگه رت بو ده سپيكا پيدا بوونا نوله كي تاييهت د ناه كو مه كا ملله تان دا، وه كي (جه ژنا كريسمه سي) د ناه وولاتين مه سيحيان دا، يان جه ژنين (فتر و قورباني) د ناه وولاتين موسلمانان دا ل مه هين (ره مه زان و زيجه).

۴- جه ژنين هه لكه فتكي: نه هه جه ژنه ژي ژ ده سپيكا دامه زراندا ري كخراوه كي يان هه لكه فته كا سه رنجرا كيش و گرنگ ده سپيكدت، وه كي: جه ژنا فالنتاين، جه ژنا زاروكان، جه ژنا موزيكي، جه ژنا شانويي، جه ژنا نافرته تان، جه ژنا روژنامه فانان و... هتد.

چاقين ساده و بين ليكداي چنه؟

نهم دزايين كو زركيتك بو ديتنا تشتين ل ده وروبه رين خوه چاقين خوه نالقيين، لي د هه مان ده مدا چاقين وان گه لك بهيز و د خوه شن، چونكي وان دو جوړه چاقه بين ههين، نه و ژي (چاقين ساده و چاقين ليكداي) نه.

هه ر چاقه كي ليكدايي ژ كو مه كا پشكين بچويك پيك ده يت كو دشين ژ هه مي ئاليان فه وينه يان وه ربگرن بي بو في ئالي يان ئاليي دي بهينه زفراندن. بو نمونه لجه م زركيتكي هه ر چاقه كي ليكدايي ژ (۵۰۰۰) پينچ هزار پشكان و لجه م سه رته شيك (سجاقوك) ي هه ر چاقه كي

ليڪڏايي ڙ (۳۰,۰۰۰) سيه هزار پشڪان پيڪ دهيت. و ههروهسا چاقين وان بين ساده ڙي ڪو بين لسهر سهري وان، دشين ب هاريڪاريا پلا گهر ماتيا روڻاهي، تشتان ڙيڪ فائين و بنياسن.

چهوا نه لهو و قهله ريشڪ هاريڪاريا هه قڏو دکهن؟

مه به ستا مه ل ڦيره نهو ههردو بالندين نهو و قهله ريشڪن ڪول گزيرتا روڙهالتي ناسيا ڏڙين، ڪو بو بدهسته نانا نيچيري هاريڪا هه قڏو دکهن.

خوارنا نه لهوئي نافي يا لسهر نيچير ڪرنا ماسيان، لي نهو نزانيت ڪا ماسي ل ڪيفه هه نه. ڙ لايه ڪي ديفه قهله ريشڪ دزانيت ڪا ماسي ل ڪيفه نه، لي نهو نه شي وان بگرت. لهو ههردم نهو چاڏيري قهلي دکهت ڪا ڪيفه دهيت و ڪيفه دچيت، و چ جارن خواه ڙ قهلي دوير نائيخت.

دهمي قهله ريشڪ جهي ماسيان نيشا نهو ددهت، نهو نيكسهر هيرشي دکهته سهر ماسيان و چي ڙ هه ميان مه نتر دگرت و وي ماسي ب نڪلي خواه بي مهزن و ب هير پرت پرت دکهت و هندي دشيت ڙي دخوت و پشتي ڙ خوارني تير دبت، بهر مائيڪين خواه وهڪ دباري بو قهلي دهيلته دجه دا و قهلي ڙي وان بهر مائيڪان دخوت.

چه‌وا به ختناسی په‌یدا بوو؟

به ختناسی خشته که ژ بۆرجین ئەسمانی کو په‌یوه‌ندیین (جهی و ده‌می) دگهل (هه‌تافی، هه‌یقی، هه‌ساره و ستیران) هه‌نه.

بۆ نیزیکیبون لسه‌ر به‌ختی مروّفی، پیدایه‌ ده‌م و جهی دروستی ژ دایکیبونا مروّفی دیار بت دا بۆرجناس بشین ب هاریکارییا بۆرجان بسه‌ر به‌ختی مروّفی هه‌لبین، و ئەه‌ بۆرجناسه‌ ژ کریارا خوه‌ د پشته‌راستن، چونکی یا زانایه‌ کو به‌ختناسی زانسته‌ که ژ زانستین ستیرناسی، و بۆرجناس ی‌ل وی باوه‌ری کو ستیر کارتیکرنی دکه‌نه‌ سه‌ر فه‌رمان و کردارین مروّفی. که‌فنا‌ریا فی زانستی فه‌دگه‌رت بۆ سه‌رده‌می (کلدانی و بابلییان) ئانکو پتر ژ چوار هزار سالان به‌ری ئەه‌رۆ.

ستیرناسین رۆژگارین که‌فن دزانین کو لقینین (هه‌تاف، هه‌یق، هه‌ساره و ستیران) ب ریکخسته‌نه‌ کا تاییه‌ت و ل ده‌مین تاییه‌ت روی دده‌ن. و وان دزانی کو (وه‌رزین سالی، بارینا به‌فر و بارانان، و ده‌می شینیبونا گیا و داروباران) ژ ی گریدایی وی ریکخسته‌نه‌ تاییه‌ته‌. له‌و وان ئەه‌ هه‌ردوو هه‌ر دووه‌ پیکه‌ گریدان و گه‌ه‌شته‌ وی باوه‌ری کو (جه، ده‌م و لقینا) ستیران کارتیکرنی ل ژيانا مروّفی دکه‌ن.

چه‌وا تیپ و په‌یق هاتنه‌ ئافراندن؟

سه‌ره‌تا به‌ری نفیسین، خواندن یان ریزمان هه‌بن، ب تنی ده‌نگ

هه‌بوو، وه‌کی: مششینا رویار و کانیا، خشخشا به‌لگین دارا، فیزینا هه‌ره‌بای، چیک چیکا چویچکا، قه‌بینا که‌وا، بارینا به‌رخا، شهینا هه‌سپا و هزاران ده‌نگین دی... له‌و ئەم دشیین بیژین: ده‌نگ، ئەو پیژنه ئە‌وا ژ پیلین لفقو کین بای په‌یدا دبت و گو‌ه دبه‌یست.

ژ بۆ زویتر و باشتر تیک گه‌هشتی، مرو‌فی بله‌ز هه‌ول دا وی‌تی وی تشتی کو دینت یان دبه‌یست چیکه‌ت. بۆ تشتین لبه‌ر چا‌و وه‌کی (بالنده، گیانه‌وه‌ر، مرو‌ف، داروبار، چیا، عه‌ور، ئە‌سمان، ئا‌و...هتد) هه‌می مرو‌فان ل هه‌می جیهانی ب تیک ره‌نگ وی‌تین خوه‌ نیگار کرن، چونکی هه‌میان وه‌کی تیک ئە‌و تشت ددیت. لی بۆ تشتی کو وان گو‌ه لی دبوو مانه‌ حه‌یری کا چ هیمما بۆ وان ده‌نگان دانن. له‌و دی بینین بۆ نموونه لجه‌م هه‌می ملله‌تان و ل هه‌می جیهانی ده‌نگی (س) تیک ده‌نگه‌، لی وه‌ک هیمما ژ هه‌ف جیاوازن، وه‌کی (س: S, C) یان (ف: F, Ph)، له‌وا ئە‌لفابینا جه‌ه‌کی ژ جه‌ه‌کی دی جیاوازه. بۆ نموونه مه‌ ب کوردی ب تنی چوار شیواژین ئە‌لفابینان هه‌نه، ئە‌و ژی: (کلاسیکی / مه‌لاکانی، سلافی، لاتینی و عه‌ره‌بی)، و نا‌فی کت کتا فان هیممایان کرنه (تپ). ئانکو تپ، وی‌نه‌بی ده‌نگیه.

ناشکرایه‌ کو سو‌مه‌رییان نفیسین ئافراندینه و بسپور دیژن سو‌مه‌ری خه‌لکی (میزوبۆتامیا) یان کوردستانی بو‌ونه. وان گر کین ته‌قنی چیدکرن و هیمایی کت کتا تپا لسه‌ر دنه‌خشانندن و ده‌می قیابان بۆ نموونه په‌یقه‌کا

مينا په يقا (مار) نيشان بدهن، دا هدر سي گرکين کو تپين (م - ۱ - ر) لسهر لبريک دانن، و هوسا (په يفا) نافراندن.

(گوتنه نيبرگ) ي ئەلماني ئەف شيوازه د چيکرنا ناميري خوه يي (چاپ) ي دا ب کار نينا و هدر ئەف چهنده ژي بوويه شهنگستي دانانا (کيوردي) کومپوتوري) کو ئەفرۆکه ب نوپترين و پيشکه تپترين ناميري سهرده مي دهيته نياسين.

چه وا خوديکا روناھيي هاته دروستکرن؟

هزاران سال بوون کو مروفي (زير، زيف، بورونز و ستيل) ب کار دنيان ژبوي کو خوه تير بيين، لي نيزيکي سالا (۱۳۰۰) ي زاييني پيشه سازه کي (فه نيزي) خوديکه کا شويشه يي چيکر. نهوي ههر دو کهره ستين (جيوه و قهلع) ل لايه کي شويشي ههسوین و مروفي خوه د لايي دي را ديت. ل سالا ۱۶۹۱ ي ژي، پيشه کارين فره نسي شيان خوديکين شويشه بيين سفکت و نارونگدارتر چيکه ن. و قوناغا پيشکه فتيتر نهو بوو کو پاشي شوينا (جيوه و قهلع) ي، پيشه کاران (زيف) ل پشتا شويشي ههسوین. نهو ژي چونکي، دويکيلي (جيوه) يي ب ميترسي بوو، لي يي (زيف) ي نه، و ديسان (زيف) پتر ژ (جيوه) ي دته ييسي.

خوديک نه ب تني بول خوه ميتره کرني ب کار دهيت، بهلکول مشه جهين دي ژي ب کار دهيت، وه کي:

۱) د چيكرنا ئوتومبيلان دا، داکو کريارا هاتنوجوونى رېکويپکتر و کيم قوربانيتز بريغه بچت.

۲) نوژدارين ددانان هندهك خوديکين دستك بلندين تاييهت ب کار دئينن، دا باشتز درومى ددانين نهخوشان بينن.

۳) ديسا خوديک د چيكرنا (پريسکويپن ژير دهريايى، تلسکوپان، عهلاتريکان، بلاجکتوران، لاييتين ئوتومبيلان و فانوسين دهريايى) دا ژى، روله کي کارىگەر و بهر ب چاډ ديينت.

پرانيا فان خوديکان ب رهنگه کي فاليکي (مقعر) دهينه چيكرن، دا روڤناهيه کا پتر وهر بگرن و وي روڤناهييا کو به لاف دکه نه شه، پتر جهان شه گرت. ديسان نهڤ خوديکين کو مه ل داويى نافي وان ئينايين، ژ کهرهستين ستيلي يين ناروڤنگدار دهينه چيكرن، چونکي نهو قاييمترن، يان ژى ژ کهرهستين لکي يين تامداى ب (نيتزاتين زيڤي و ئامونياکي و تيزاڤا تارتريکي) دهينه چيكرن، چونکي نهو د نهرزانتزن.

چه وادهرمانى مه لاريى هاته شه ديتن؟

چيروکەك ل نهو روپا به لافه کو ههڤژينا (کينستس چينکون) ي فەرمانره وايى وهلاتى (پيرو) توشى ئيشا مه لاريى بيوو و ده مى وي کهرهستى (کينين) کو ژ قهلبى داره کي دهاته دهر خواري، ئيشا وي ژى بريا، لهو ده مى زه لامى وي ل سالا (۱۶۳۸) زايينى جوويه (ئسپانيا) نهڤ

دەرمانه وهك دبارى بۆ وان بر.

لى كەڭتەرتىن بابەتتە جەئى باوهرى سەبارەت قەدىتتا دەرمانى (مەلارىيە) قەدگەرت بۆ ساللا (۱۶۳۰) ى زايىنى، كو دىيژت هندەك مزگىندەرپن مەسىحى ب نافتى (لىما) ئەڭ دەرمانە دىياسىن و وان دگۆتتە قەلبى وى دارى (كەڭلى مەسىحى).

دىسان هندەك زانا يى ل وى باوهرى كو كۆما (لىما) ژى ئەڭ دەرمانە بۆ خوه يى ژ ھنودكىن سۆرپن ئەمريكا وەرگرتىن، چونكى دىيژن ھندو كەكى سۆرى تووش بووى ب قى نەخۆشى ژ بلندبوونا تايا خوه ب دىيى كەت و د ناڭ دارستانا سنسلە چىيىن (ئاند - ژ كولومبىا ھەتا بولىقىيا) دا خوه غەوارە كر، ئەڭ دارستانە پرى دارپن (گنى گنى) بوو كو ژ قەلپ و بەلگىن وان (كىنن) دبارى. د بن قورمىن فان داران را ئەو بسەر كانىەكى ھەلبوو، كو بېھنا (كىنن) ى ژى دفرى، و ھەتا ھىنگى ئەو ل وى باوهرى بوون كو (كىنن) ژەھرە و وان نەدوڧرىا بكار بىنن، لى ھندى ئەو ھندو كى سۆر تېھنى بسوو، تىر ژ وى نافتى قەخوار و خوه راسپارتە دەستى مرنى. بەس نە تنى ئەو نەمر، بەلكو ئىشا وى ژى ژى چوو و ژ ھىنگى و پاشقە ھندو كىن سۆر ئەڭ دەرمانە ب كار ئىنان و ئىروكە ژى ھەمى خەلكى جىھانى دەيندارى وانە.

ژ قى سەرھاتىي بۆ مە ديار دبت كو د ناڭ كۆمەلگەھىن پاشقەماى دا ژى چىدبت ھزر كار بكت و ژ ئەنجامى رويدانە كا نەچاقەرئىكرى،

تشته کی هیژا کو خزمه تا مرز قایه تی بکته بهیته فه دیتن.

چهوا زاراوی (چه رخی زیرین) په پیدا بوو؟

ل ههر چه رخی کی ژ چه رخان، شارستانیه ته ک ژ شارستانیه تان دگه هته لوتکا پیشکه فتنی، و نهو دهم یان چه رخی ب (زیرینی) ناؤ ژی دهیته برن. هه گه ر نه م بهر په رین که فتن میژووی قه لپ بدهین، دی ناؤی گه له ک شارستانیه تان بینین، وه کی: (سومهری، نه که دی، بابلی، مصریین که فتن، گریکی و... هتد). لی چه رخی زیرینی ب دروستی بو حه فنی و ئیک سالی نیه را (۵۰۰ هه تا ۴۲۹) ی بهری زایینی دهیته گو تن و نهؤ چه رخی له سر ناؤی (یونانیان) هاتیه تو مار کرن.

د فی ماوهی دا (یونانی) ژ هه می نالیان فه هند پیش که فتن، کو بهری هینگی و د میژووی دا هیچ ملله ته که نه گه هشتبو وی ناستی. بو نمونه جوانترین نافاهیین جیهانی ل یونانی هاتنه چی کرن، که سایه تیین کاریگه ر و گرنگین جیهانی، مینا په یکه رتاشی مه زن (میداس) و ماموستایی مه زن (سورات) ل فی دهی و هه ر ل فی وه لاتی دیار بوون، و نافدارترین بهر تو کین شانوی د میژووی دا ل فی سه رده می هاتنه نفیسین و به لافکرن و هه ر ل فان (۷۱) سالان پتر ژ هه ر دهمه کی دی گرنگی ب بابه تیین (هونه ری، هزری و ره وشه نبیری) هاته دان. لهو نهؤ سه رده مه ب (چه رخی زیرینی یونانی) هاته نافکرن. و چونکی نهؤ پیشکه فتنه بو هه می جیهانی و جیهانیان بوو هیقییی پیشقه چوونی و هه می وه لاتان چاؤل وان و

وهرارا وان کر، لهو ئەڤ چەرخی ب (چەرخی زێرین) بو هەمی جیهانی
هاته نیاسین.

چهوا ستیر چیبووینه؟

ستیر گۆیه کا مەزنه ژ گازین تهییسۆک و گەلەک گەرم. هەمی ستیران
رێژیه کا زێده یا هیدروجینی یا هەمی، چونکی ئەو زێدهری هیزا وانە. ژ
بلی هیدروجینی، کەرەستین کیمیایی دێ ژێ وه کی (هلیوم، نیتروجین،
ئوکسجین، ئاسن، نیکل و....) ب دۆخی (گازی) د پیکهاتی ستیران دا
بکار هاتینه.

کۆمه کا هویرکین فان گازا دگههنه ئیک و بهیز دزفون و گاڤ بو گاڤی
پتر هویرکین گازان تیکهه لکیش دبن و لهزاتیا زفرینا وان ژێ زێدهتر
دبت، ل فی دەمی گۆیه کا مەزنا گازی چیدبت.

ههڤدهم دگهه مەزنبوونا فی گۆیی، هویرکین بسەرڤه فشاری دئیحنه
سەر هویرکین ژناڤدا، ئەڤ فشاره گەلەک زێده دبت و دگهه دا تیهنا
گەرماتیا فان گازان ژێ زێده دبت و هۆسا ئەو گاز دتهیسن.

دەمی فشار و گەرمایا هوندری گۆیی گەلەک زێده لی بیت، کریارین
ناڤۆکی روی ددهن، و ل فی دەمییه کو ستیر چیدبن. و ئەڤ هەمی کریاره
نێریکی چەند ملیۆن سالان ڤه دکیشن هەتا ستیرەک چیدبت. و دیسان
ئەڤ ستیره ماوهیه کی نێریکی (۱۰۰) ملیۆن سال بو دڤین دا گەرمایا

خوه بمه زښخته څه (ژ دوه ست بدهت).

خوړ (هه تاڅا) مه ستیره که ژ ملیونه ها ستیران و قه بارى وى نيزيکى
قه بارى ستیره کا نافجى يه، و سه رهاى څى چهندي ژى، هه تاڅا ملیونه ک
و سى سه د هزار جاران هندي گوزيا نوردى يه.

چه وا سيستمه ما ميترى هاته چيکرن؟

ل چند چهرخين بوري کو زانستين جوراوجور بهر ب پيشدا چوون،
زانا بو کاروبارين گريداى نهدازه يى تووشى ناريشان بوون. يه کين پيفانى
ل وه لاته کى بو وه لاته کى دى، يان ژ ده څه ره کى بو نيکا دى ژ هه څ جياواز
بوون. له و زانايان ل سالين نيڅبه را (۱۷۰۰ - ۱۷۰۹) ى زايينى ده ست
دانه څه کوليان دا سيستمه يان شيوازه کى بهر ناقل څه بينن بو پيفانا (پانى و
دریژي).

نه څ سيستمه ل سالا (۱۷۹۱) ى ژ لايى فره نسيان څه هاته داهينان.
وان بريار دان ناڅى يه کا پيفانا (پانى و دريژي) بکهنه (ميتر) کو پدېڅه کا
(لاتينى) بو و هه قواتايا وى د زمانى کوردى دا پدېڅا (پيفان) ه.

سه رها ته و د کارى خوه دا تووشى شاشيان بوون، چونکى وان ب
دروستى نه دزاني کا چيوى بازنى نوردى چهنده، له و نه و لسهر تشته کى
هه ماهه مایى (تقريبى) ريککه فتن و هه تا نوکه ژى يى لدويڅ دجن، کو نه و
ژى نه و ناميرى ناسنى يه يى نه م روژانه د ده ستين په روکفروشان دا

دببین.

دهسپیکي خه لکی نه دڅيان خوه د گهل څي داهيناني بگونجین، لسي ل
سال (۱۸۴۰) څي حوکمداريا فرهنسا فرمان دا کو هدمي څي سيستمی
په سهند بکهن و ب کار بین، ويي کار پي نه کربا دا هينه سزادان. هوسا
خه لکي فرهنسا کار ب (ميټر) څي کرن و هيدي هيدي نه څي سيستمه ل جيهاني
څي هاته په سهند کرن و وان څي بکار نينا.

چه واکه فتنشيان نالاق چيدکرن؟

مروځين شکه فتنشين نه و که سن يين بهري سي سه د هزار سالان د
شکه فتان څه دڅيان.

هر مروځه وک وي تشتي چيدکته يين وي هه ووجه يي پي هه ي. فان
شکه فتنشيان څي سده تا هه مي تشتي خوه څ (به) ا چيدکرن.. وان
به رين مه زنتل يين بچويکتر ددان و وه ليدکرن کو بشين ب ساناهي
بکهنه د ناڅه ده ستين خوه دا و کار پي بکهن. نه و به رين کو وان بکار
دنيان گه له که رهق بوون و وان ليقي فان به را تيژ دکرن و نه رد پي
دکولان و دار پي دبرين و سپي دکرن و گيانه وهر پي پرت پرت دکرن.

مروځي نياندرتال کو د ناڅه را (۱۵۰ - ۳۰) هزار سالان بهري نوکه
دڅيان و پاشاي و شوينوارين وان ل شکه فتا (شاندهر) ل کوردستانا
عيراق څي هاتينه ديتن، ب شکه فتنشيين راستين هاتينه نياسين. وان څ

بهرين رهق، ناميرين گهلهك حولى، تهنك و تيش چيدكرن.
 ديسان مروڤين كهفن د ناههرا (۵۰ - ۱۰) هزار سالان بهرى نوكه
 ناميرين وهكى (كيرك، ساتور، مكاره و بهرسم(مزرهفه) و... هتد) ژ
 بهرى(ب تاييهت ژ بهرين چهقماقى(ستاوبه)) چيدكرن، كو نهؤ سهردمه
 ب (سهردمه) بهرين: عصر الحجري) دهيته نياسين.
 ههروهسا فان شكهفنشينان ژ ههستين گيانهوهران ژى، ئالافين مينا
 شه و شويزنان چيدكرن، كو بو مهروه مين كيمتر دهاتنه بكارئينان.

چهوا فلمى سينه مایى هاته چيكرن؟

د زمانين ئه وروپى دا ديژنه فلمى سينه مایى (ويين لڤوك) و چيكرنا
 فان وينا فه دگه رت بو دههان سالان بهرى ئه فرؤ.
 ل ساليين (۱۸۸۰ ههتا ۱۸۸۹) گهلهك تاقيرن لسهر ويين لڤوك
 هاتنه كرن، بو نمونه دههان كاميران فيكرا وينه ژ غاردانا ههسه كى ب
 تنى دگرتن. و ل دويمهيا سالا (۱۸۸۹)ى فلمى بازنه يى هاته چيكرن. و
 پاشى هندهك جورين كاميرا هاتنه چيكرن كو ژ ديمه نه كى چه ندين ويين
 جودا - جودا لسهر فلمه كى بازنه يى دگرتن و پاشى ئه و وينه دهاته
 نيشاندان.

ئيكه مين فلمى چيروكى ل سالا (۱۹۰۳) زاينى ل تاقىگه ها
 (ئيديسون)ى هاته چيكرن. ناڤى فى فلمى (دزيا مهزن د ناؤ شه مه نده فرى)

دا) بو، و گهلهك كه يفا تهماشه فانان ئينا. نهؤ فلمه د بن خيغه تين ره شين
دژى رو ناهيى شه دهاتنه نيشاندان.

ئيكه مين سينه ما ژى ل چريا دووى يا سالا (۱۹۰۵) ل باژيوى
(پيتسبورگ) سهر ب ويلايه تا (پهنسلفانيا) شه ل وه لايى نه مريكا هاته
چيكرن. خوداين وي، نه دگوتنى (سينه ما)، بهلكو وان دگوتنى
(نيكلودئون).

پشتى فى پينگافى ئيدى ب ده مه كى كييم زهنگين و سينه ماكاران
چندنين (نيكلودئون) ين دى ل سهرانسهرى باژيوين نه مريكا شه كرن و
خهلكى ب گهرمى پيشوازي ل فى بزافى كرن و ژ دل و مهره ق دچوونه
پيش فلمين سينه مايى شه.

سهره تا پرايا فان فلما ل باژيوين (نيويورك) و (نيوجيرسى) دهاتنه
چيكرن، لى ژ سالا (۱۹۱۳) ل و هيرقه فلمين سينه مايى ل باژيوى
(هوليوود) هاتنه چيكرن، كو نو كه نهؤ باژيره يى بوويه سهنته رى جيهانى
بو فلمين سينه مايى، و هزاران سينه ماكار و دهرهينهر و زارقه كه رين
جيهانى يى ل وبرى خرقة بووين و سالانه ژى فلمين بزاره يين جيهانى ل
وبرى دهينه نيشاندان و به شدارى به ريكانان دبن.

چه وا كالورى دهيتته پيشان؟

(كالورى) يه كا پيشانا (زاخ) يان (ئينيرژيى) يه. نهو زاخا كو بو

بلند کرنا ٹیک پلا سانتیگراد بۆ ٹیک گراما ئافی دهیتته مه زاختن، دبیرنی
(ٹیک کالوری).

ئەم خوارنی دخۆین دا لەشی مه زاخا پیدفی دهسته بهر بکەت، و ئەو
زاخه ژى ب کالوریاان دهیتته پیقان. دەمی خوارن د ناؤ خانین لەشی مه
دا تیکهلی ئوکسجینی دبت و دهیتته سۆتن، کالوری پهیدا دبت. بۆ پیقانا
بهایی کالوریا خوارنی مفا ژ پهیقا (کیلو کالوری) دهیتته وه رگرتن، کو
بهرامبهری (۱۰۰۰) کالوریاانه. ژ بهر کو ههمی جورین خوارنی د ناؤ
لەشی مه دا دسۆزن، واته ریژه به کا کالوری د ناؤ لەشی مه دا پهیدا
دبت، بۆ نمونه ٹیک گراما پروتینی چوار کالوریاان و ٹیک گراما دوهنی
نهه کالوریاان بۆ لەشی دهسته بهر دکەت.

هه گەر کیشا مروّفه کی (۷۵) کیلو بن، ئەو بۆ ههر شهؤ و روژه کی
پیدفی (۱۶۸۰) کالوریاانه (ب مه رجه کی روینشتی بت و کار نه کەت)،
و هه گەر ههر ئەو کەسه کاره کی ب ساناھی بکەت دی پیدفی (۳۳۶۰)
کالوریاان بت بۆ شهفهک و روژه کی، و هه گەر کاره کی دژوار (ب
زهحمەت) بکەت، ئەو پیدفی (۶۷۲۰) کالوریاانه. ل قیره پرسیارهک
دهیتته پیش: هه گەر مروّف پتر ژ پیداو یستیا لەشی خو ه کالوریاان لجهم خو ه
خرقه کەت، دی چ لی هیت؟

به رسف: کا لەشی پیدفی ب چەند کالوریاان ههیه دی مه زیخت و بی
مایه دی نمبار کەت. لەش دشیّت سیکا وی کالوری نمبار بکەت یا

لهشی بو شه فكه و روزه كی پیوستی پی هدی، و نهقی دی هدی دی بته
(بهز)! و چهند (بهز) زیده بت، مرؤف قهلهوتر لیدهیت و زویتر بهرئاتاف
و ئیشهوی دبت.

چهوا گاز چیدبت؟

زانا دبیزن: گاز ژ پاشایین بوونهوه رین گهلهك كهفن د ناؤ دلی
نردی دا چیدبت. ملیونهها سالان بهری نوکه، گهلهك ژ دهه رین
هشکین نهقرؤکه د بن ئاقی فه بوون و تیشکین ههتاقی گهرما و رؤناکی
لی دباراند. گیا و گیانهوه رین ده ریایی، نهؤ هیزا ههتاقی دناؤ خوه دا
ئمبار دکرن. دهمی نهؤ گیانداره دمرن، پاشمایین لهشی وان دچوو بنی
ده ریایی و ل ویوی بن ئاخ دبوو. و ل بن ئاخی کهرهستین کیمیایی و
به کترین جورا و جور لسه ر چالاکیین خوه بهردهوام بوون. لژیئر کاریگه ریا
فان کهرهستین کیمیایی و به کترین بهز و دوهنی وان بوونهوه ران دحلهیا
و چپکین گازی ژی چیدبوو. و نهؤ گازه دناؤ هندهك به رین کونکونین
وه کی ئیسفهنجی را بنهجه دبوو.

ب درژییا ملیونا سالان تیقلی نردی د لفین و جیگورکی دا بوویه..
هندهك ژ وان جهین کو پیشتر ده ریا و گاز د ناخی ویدا فهشارتی، بوو
هشکی، و هنده کین دی ژی ههر مانه ده ریا. رویی نردی جیهجی بوو و
وینی بسهرقهیی پارزه فیان(قاره) هاته گوهورین.

لهو ئەفرۆكە ھندەك ژوان تیقلەبەرین خوهدی گاز، د ناؤ دلی
 ھشكاتیی دا پەیدا دبن و پراڤیا دەفەرین گازدار یین ل جھین بیابانی و
 ھندەك جھ ژی وەکی کوردستانا مە یین ل دەفەرین چیاپی.
 کوردستان ژی دەمەکی د بن ئافی قە بوو، لەو ئەفرۆكە چی جھی
 مروؤ بیران لی بکۆلت دی گاز ژی دەرکەفت، ھەروەکی ل دەفەرین
 (زاخۆ، دھۆك، ئاكری، بەردەرەش، تەقتەق و... ھتد)، ل سالین پوری ئەؤ
 راستیە ب کریار ھاتیە سەلماندن و گاز ژی ھاتیە دەریخستن.

چەوا گرینویج بوو ھیلا دەسپیکا دەم ھژمارتنی؟

بەری یەکیڤ پیقانی بەینە دروستکرن، مروؤقی تشتی خوہ ب تشتەکی
 دی بی بەرنیاستر دکیشان و دیقان، بو نمونە ناڤەرا مالا خوہ تا مالا
 جیرانی خوہ ب پینگاڤان دیقان و ب ئامانەکی تایبەت (وەکی ئامانی فترا)
 گەم و جەھ و گارس و... دکیشان. لی ئەفرۆكە ھەمی روینشتقانیڤ
 جیھانی ل سەر یەکیڤ نەگۆر ریک کەفتینە، و ل پراڤیا وەلاتان ریقەبەرین
 تایبەت ھاتیە دامەزراندن دا چاڤدیریا یەکیڤ پیقان و کیسانی بکەن.
 لخوازی ئەم دی باسی یە کە یە کا (دەم) ی کەین کا چەوا ھاتیە
 دەستیشانکرن.

ل سال (۱۸۸۴) ی زاینی کۆنفرانسهک ل باژیری (واشتون) یی
 ئەمریکی ھاتە گریدان بو ھەلبژارتنا گونجایترین شیوازی دەسنیشانکرن

دەمى ل سەرانسەرى جىھانى. د فى كۆنفرانسى دا گۆيا ئەردى لسەر (۲۴) پارچەيان پارفە كرن، كو ھەر پارچەيەك ژ وان (۱۵) پلەيىن دريژيا جوگرافى بخوۋفە دگرت. ئەفە دابەشكرنە كا بنەجھ بوو، چونكى گۆيا ئەردى ب لەزاتيا (۱۵) پلەيان د دەمژميرەكى دا دزفرت.

(دەم) ل نافەرا ھيلەكى بو ئىكا دى تەمەت ئىك بوو، واتە ژ ھيلەكى بو ھيلەكا دى (۱) ئىك دەمژمير بوو. لى ھەر تىشتەكى دەسپىكەك يا بو ھەدى و فى دەمژميرى ژى دەسپىكەك دفا، لەو زانايان بو فى مەبەستى باژيرى (گرينوچ) ل برىتانيا دەسنيشانكرن وەك دەسپىك بو ھژمارتانا دەمى. ھوسا دەمى ل (گرينوچ) نىقرۆ بت (دەمژمير ۱۲ بت) واتە ل ھيلا دويفرا بو رەخى رۆژھلاتى دى دەمژمير (۱) ئىكى پىشتى نىقرۆ بت و ل ھيلا دى (بو لايى رۆژئافاى) دى دەمژمير بتە (۱۱) ى بەرى نىقرۆ.

ل رەخى دى يى گۆيا ئەردى (بەرامبەر ھيلا گرينوچ) ى ھيلەكا دى يا ھەدى كو دىژنى (ھيلا نىف نەتەوى يا مېژووى). دەمى ل (گرينوچ) ى دەمژمير (۱۲) ى نىقرۆ بت، واتە لسەر ھيلا نىف نەتەوى دەمژمير دبتە (۱۲) ى نىفا شەفى.

چەوا مروۋف فيرى نقيسىنى بوو؟

كەس نزانن كال كىفە و كەنگى نقيسىن پەيدا بوويە، لى يا زانايە كو ل سەردەمىن گەلەك كەفن مروۋفى بو تۆمار كرنا داب و نەريتىن نيچىرى،

چہوانیا شہرا و شیوازی ژبارا خوه یا ہوزہ کی وینہ لسہر دیوارین
شکہفتان دکیشان.

وینہ بو فہ گواسنا پدیامان ژی دہاتنہ بکارئینان. وینی تافی رامانا
(روژ)ی ددا و ہہ کەر دو خال دانابانہ ب رەخ وینی تافی فہ، واتایا (دو
روژان) ددا. ئەڤ جورہ ہیماہ ب (خەتی وینہیی) ہاتیہ نیاسین.

دگەل پیشکەتنا شارستانہتان، مروقی ژی ئەڤ وینہیہ ب ساناہیتز
لیکرن. (مصری)یان بو دیارکونا پھیفا (ئاڤ) ہندەك ہیلین پیلدار
دکیشان. (چینی)یان ژی وینی گوہہ کی د ناڤہرا دو دەرگہان دا
دکیشان و واتایا وی ئەو بو، کو (گوہی خوه بدہ من). ئەڤ جورہ ہیماہ
ژی ب (خەتی ہزری) ہاتیہ نیاسین.

دەمی مروڤ پتر پیش کەفتی، پیدفی ہیماہین پتر ژی بو. ل ڤیرہ بوو کو
پہنا برنہ بەر ہہ جیکرنا پھیقان، بو نمونہ د زمانی ئینگلیزی دا بو
دیارکونا پھیفا (بیروباوہر = Belief) دو وینین ب رەخ ئیکڤہ دکیشان،
ئەو ژی ئەڤ ہەردو وینہیہ بوون: وینی زرکیتکە کی کو ب ئینگلیزی
دبیژنی (Bee) و وینی بەلگہ کی داری کو ب ئینگلیزی دیژنی (Leaf).
ئەڤ ہیماہیہ ژی ب (خەتی ہیجایی) ہاتہ ناڤکرن.

قوناغا دو یقرا بو کاملانا خەتی، ہزرکرن د ئەلفابیہ کی دا بوو کو ئەو
ژی کۆمہ کا تپان بوو و ژ پیکڤہ نویسیانا وان پھیڤ چیدکرن (کول
بەرپەرین چووہی مہ نامازہ یا پی کری).

چه‌وا و ورزشيڻ مهيداني پهيدا بوون؟

هه گهر ئه‌م ميتره كهينه رابوږي گه‌له‌ك دويري ميژووا مروقتايي دي بينين پهيدا بوونا و ورزشيڻ مهيداني هه‌فده‌من دگهل پهيدا بوونا نول و مه‌سه‌بان. مروقتين پيشين ري و ره‌سمين په‌راستنا خوداوه‌نديڻ خوه ب سه‌مايڻ تايه‌ت دكرن. ئه‌ف سه‌مايه، چاقلې‌كرنه‌ك بوو ژ وان كرياتين كو ههر هه‌مان مروفت د نيچيرقاني و شهر ككري دا بكار دنيان.

بهري چوار هزار سالان، شيوازه‌كي تايه‌تي و ورزشيڻ مهيداني د نافت مصريان دا به‌ره‌لافت بوو. لي‌ئ هفت و ورزشيڻ مهيدانيڻ كو ئه‌م ئه‌فروكه وان دبينيڻ و ناس دكهين، ژ جفاكا يونانا كهفن ده‌ر كه‌تسه. لپه‌ي به‌لگه‌يڻ ميژويي (۷۷۶) سالان بهري زاييني ئي‌كه‌م ياريڻ (تولومپيك) ل يوناني هاتبونه كرن.

مروفتي ئه‌فروكه، بي هيج گومانه‌كي يا په‌سه‌ند كري كو چالاكيڻ و ورزشي روله‌كي گرنگ يي د ژيانا وي دا هه‌ي. لي‌فتي گرنگي ئه‌م نكارين دگهل گرنگيا سه‌رده‌مي يونانيڻ كهفن به‌راورد بكهين، چونكي هينگي وان و ورزشيڻ وه‌كي (بازدان د سه‌ر جهين بلند را و خوه‌ليكدان) ل قوتابخاني نيشا كوركان ددان، و دگوتن پيدفيه ههر زه‌لامه‌ك هه‌تا ژيي خوه يي نافتين هه‌مي و ورزشيڻ مهيداني ب باشي بزانت.

يونانيڻ كهفن دگوتن: (عقلي ساخلم يا د له‌شي ساخلم دا)، له‌و وان ئه‌و كه‌س دفيان يڻ هه‌م و ورزشكارين زيروه‌ك بن و هه‌م هزرمه‌نديڻ

ژیهاتی بن و یی ئیک ژ فان مهرجان ب تنی لجهم با، دناؤ جفاکا خوه دا بی
بها بوو.

یونانیان گهلهك جهژنین وهرزشی ههبوون، لی كهفنتین و گرنگترین
جهژن، ری و رهسمین یاریین (ئولومپیک) بوو. د فان یارییان دا ب تنی ئه و
گهنج دشیان پشكدار بن یین خولا دهه ههیقی یا فیرکاریین وهرزشی
دیتین. سهرهتا نهؤ یارییه (غاردان و بازدان دسهر جهیتن بلندرا) بوو، لی
پاشی (خوهلیكدان، بۆكسانی، هافیتنا دیسك و روما و ...) لی زیده
بوون.

چ جوداهی د ناقبهرا چاقین مروشان و بالندان دا ههیه؟

- چاقین مروشان یین ب رهخ ئیکفه، لی چاقین بالندان نه، بهلكو ئه و بی
ل ههردو ئالیین سهری وان.
- مروؤ د ئیک دهمدا ب ههردو چاقین خوه ل تشتان دنیرت، لی بالنده
نهشین د ئیک دهمدا ل تشتان میزه بکهن.
- مروؤ دشیب ب دیتنا چاقان بزانت ئهوی بهرامبهر وی چبه و کیه و
چ رهنگ و شیوازه و چ جلوبه رگ ل بهرن و چ د دهستان دایه و
... هتد، لی بالنده نه تنی نهؤ ههمی کریاره د ئیک دهمدا ژئ ناهین،
بهلكو ئه و بۆ نیاسینا وی تشتی کو وی مههم پی، دقیت سستیرکا
چافه کی خوه ل وی تشتی بگریت، ههروه کی گهلهك جاران ئهم

دیبین کو دیکل و مریشک سہریٰ خوہ خوار دکہن و ب تیی چافہ کی
ب تئی ل مه دنیرن.

چ جوداہی د ناقبہ را رنگی گوشتی بالندان دا ہہیہ؟

گوشتی پرائیا بالندہ و پلہ و ہرین وہ کی (کہو، کوتر، و ہردہک و
مریشک) سوره و ب تئی گوشتی سینگ و چہنگین مریشک و
عہلہ شیشی د سپینہ، ئەو ژى ژبەر ہندیہ کو زہقلہ کین بالندان دبنہ دو
جورین سور و سپی.

ہندی زہقلہ کین سورن، پرن ژ کہرہستہ کی رہنگ سور کو نافدارہ
ب (میوگلوبین)، کو فان زہقلہ کان شیانین زیدہتر یین ہدین بہرامبہر
فشار و کارین دژوار و ب زہمت.

پتریا بالندین نیچری، وہ کی: (ئہو، شاہین، باز، قورت) بو قہ دیتنا
خوارنی یان فرین ب ئیہ تا کوچکرنی، پیدفی زہقلہ کین بہین، لہو
میوگلوبین د زہقلہ کین فان بالندان دا مشہیہ و گوشتی وان ژى سورى
تاری یان قہ ہوایی دیار دکت.

لی ژیان بالندہ کی وہ کی مریشک یان عہلہ شیشا مالوفی رەحەتتە و
چہنگ و سینگى خوہ بو ہیچ کارہ کی ب زہمت بکار نائین، لہو
چہنگ و سینگى وان سپیہ. و چونکی لسہر پین خوہ بریقہ دچن، لہو
گوشتی رانی وان ب تئی سورہ.

درهوا ئیکی نیسانی چیه؟

شەدیتنا ره و ریشالیڤ هندهك داب و نهریتان گهلهك بزهمهته. خهلكهك لدویف فان نهریتان دچن و پیگیری پیدکهن، بی بزنان بۆچی و چهوا ئەو نهریت پهیدا بووینه. بۆ نمونه ل پرانیا وهلاتین جیهانی نهریتی درهوا نیسانی (ترانا نیسانی) یا ههیی، کو دئی رۆژی دا، خهلك ب تنی بۆ ترانه ههفالین خوه یان کهسوکارین خوه ب ئاخفتنه کی دخاپین.

دیژن ئەو نهریته سهههتا ل (فره نسا) دهسپیکریه، ئەو ژی شه دگههرت بۆ دهمی نوێه نکرنا سالناما نوی، و فره نسی ئیکه مین ملهت بوون کو ئەو سالنامه په سه ند کرین. شارلی نه هی (سه رۆکی فره نسا) ل سالا (۱۵۶۴ز) بریار دا کو سه ری سالی پیدقیه ژ ئیکی (جانیه ری: کانونا ددوی) دهسپیکهت، کو پیشتر (ئیکی نیسانی) سه ری سالا وان بوو. پشتی ئی بریاری هه می داب و نهریتین سه ری سالی ژ (ئیکی نیسانی) بۆ (ئیکی جانیه ری) هاتنه شه گوههستن.

هندهك کهس هه بوون کو که یف ب ئی گۆرانکاری نهدهات، لهو ببونه پیترانکین خه لکین دی. و خه لکی بۆ وان پاکیتین قاله فریدکرن و یا ژ وان شه خه لاته کی بهادار بی تیدا.. خه لکی ئەو داخواز دکرنه شیفخوارن یان فراڤینخوارنان و دهمی به ره هۆ دبوون، میقانداران دگوتنی مه های ژی نینه و چه ندین خاپاندین دی. ئەفه بۆ هندی بوو کو بیژنه وان: هوین یی د گوهی گای دا نفستین، ما هوین نزانن دهم و پیروونین

جہڑنا سہری سالیٰ یا ژ (ئیکی نيسانی) ہاتہ فہ گواستن بو (ئیکی جانپوہری)؟

خہلکی نافیٰ فان کہسان (ئہوین پریارا شارلی نہ ب دلیٰ وان) کرپوونہ:
(تہلہ دینین نيسانی) یان (پیترانکین نيسانی).

زہیتا زہیتوینیٰ چہہ؟

زہیتا زہیتوینیٰ ژ لبین زہیتوینان کو ب داران فہ دھین، دھیتہ وەرگرتن.

د چیفانوکیں یونانا کہفن دا یا ہاتی، کو خوداوندہ کیٰ ب نافیٰ (ئاتینا) دارا زہیتوینیٰ یا پیشکیشی یونانیاں کری و لہو یونانیاں ژی نافیٰ فیٰ خوداوندیٰ دانانہ سہر مہزنترین باژیریٰ خوہ، کو ئہ فرۆ کہ پایتہ ختیٰ یونانیٰ یہ.

خہلکیٰ یونانیٰ سنوریٰ زہیتین خوہ ب چاندنا دار زہیتوینا نیشان دکرن. ئەؤ دارہ جہم وان ہیماپیٰ (ئازادی، ئومید، زہمہت، دوعا، دلپاکی و ریکویکیٰ) بوو. و وان د بہریکانین یاریین کہفتین ئولپیک دا، تانجہ کا مہزن کو ژ بہلگین زہیتوینیٰ دہاتہ چیکرن، وەك خەلات دکرنہ سہریٰ سہر کہفتیٰ بہریکانیٰ.

بہری صابوین بہیتہ چیکرن، یونانی و رۆمیین زہنگین زہیتا زہیتوینیٰ د لەشیٰ خوہ دہہسوین. و ل وەلاتین سہر کناریٰ دہریا سپی یا ناقہراست،

زهیتوین ل شوینا دوهن یان نیفشکی دکرنه دناؤ خوارنان دا و خوارنپن
خوه دناؤ دا دقه لاندن.

ههروهسا سهردهمه کی ل هندهك دهقهرین جیهانی، شاه و مهلكان بو
دیار کرنا زهنگینیا خوه، دهنپن خوه یین تژی زهیتا زهیتوینی دهژمارتن، واته
ههركهسی پتر دهن هه بان، نهو زهنگینتر بوو.

یا مای بیژین کول په ی پشکهفتنا زانستی و ته کنولوژی،
ههروهخته کی زهیتا زهیتوینی ب شیوازه کی دهاته ژیگرتن، لی د هه می
شیوازان دا (بهرك) ژ زهیتوینی دهپته جودا کرن و زهیتوین دهپته پرت
پرت کرن و دناؤ پهروکه کی پاقر دا دهپته دانان و دهپته گفاشتن و هوسا
زهیت ژی دهر دکهفت. و هه گهر (۱۰۰) کیلوپین زهیتوینا ب فی رهنگی
بگفیشین، (۱۵ هه تا ۳۰) کیلوپین زهیتی ژی دهر دکهفن.

سیبه رچیبه؟

روناهی وینه یه کی زاخ (نهرژی) ییه. گیا وهك خوارن د ناؤ بهلگین خوه
دا مفای ژ فی زاخی وهر دگرن، لهو روناهی وهر دگرن. هندهك تشت ژی
یین ههین کو د زهلالن و روناهی تیوا دهر باز دبت. لی روناهی نه شیت ژ
هندهك تشتین دی را دهر باز دبت، چونکی نهف تشته تاریخه (نه د زهلالن).
تیشکین روناهی لسه هیله کا راست جیه جی دبن، ده می کو سپهك وه کی
(دیوار، قه نه په ی یان له شسی مروقی) دکه فته د ریکا فان تیشکان دا

رۆنهای لبر ئاسی دبت و نهشیپ تیرا دهر باز ببت و دئه نجام دا ویتسی
تاریی وی تشتی کو رۆنهای فی کهفتی ل پشتی دیار دبت، کو ئەم دبیتزینی
(سیبەر).

غودده چنه؟

غودده هندهك ئەندامین له شینه، کو که ره ستین کیمیایی یین پیدفی بو
لهشی چیدکهن، و گرنگترینین وان ئەفه نه:

١) غوددین (ئادرنال): پشکا ب سه رقه یا قان ههردو غوددا هورمونا
(ئستروئید) چیدکهت، کو ریژا ئافا پیویست بو لهشی و کاردانه فا
لهشی ل هه مبه نه خو شییان ریک دئخت. و پشکا ژنا فدا یا ههردو
غوددا هورمونی (ئادرنالین یان ئپی نفرین) چیدکهت، کو (لیدانا
دلی، خوهدان و میزتن) ی کونترول دکهت.

٢) غوددین پارا تیروئید: چوار غوددین بچویکین ته مهت نوکانه، کو ب
هه فکاریا غوددا تیروئید کونترول ریژا (که لسیوم) ی دکهت د نا فا
لهشی دا بو ساخ له مییا ددان و ههستیان.

٣) غوددا په نکریاس: دو هورمونین (ئه نسولین و گلوکاگون)
چیدکهت، کو ریژا (گلوکوز) ی د نا فا خوینی دا ریک دئخت و
هندهك شیرهی چیدکهت کو هاریکاره بو ده ستگه هی هه ره سکر نی.

٤) غوددا تیروئید: هورمونا (تیروکسین) چیدکهت، کو ریژه یا مه زاختنا

زاخا(ئەنرژىيا) لەشى رېكخستى دكەت.

٥) غوددا تيموس: ھاريكارە بۆ چيكرنا دەستگەھى (مەناعى) جەم زارۆكى، و پىشتى ئەڧ دەزگەھە چيپوو و كەفتە كارى، ھيىدى ھيىدى ئەڧ غوددەيە دچرمست و بچويك دبت.

٦) غوددپن رۆندك رپۆ: ئەڧ غوددەيە يى ل كوزپين چاڧا و رۆندكان درپۆن دا ھەردەم چاڧ تەر و پاك و شوپىشتى بمىنت.

٧) غوددپن ژپروپويست: ئەو بخوہ دو جورن: جورى ئيكي (غوددپن دوھنى)نە، كو دوھنى چيدكەن دا موى و پويست ھەردەم نەرم بمىن. و جورى دووى (غوددپن خوھى)نە، كو كارى وان ھينكرنا لەشى يە.

٨) غوددپن ميپىنە (تۆڧدانك): ھورمونين ميپىنە چيدكەن، كو ژفانين ھەيقانە يپن ژنكا و مەزنبوونا مەمكىن وان كونترول دكەت.

٩) غوددپن نپرينە (ھيلك): ھورمونين نپرينە چيدكەن و چاڧدپريا چيكرنا (ئسپپرم) ١ و دياربوونا رىھ و سمبىلا و مويين لەشى دكەت.

١٠) غوددا ھيپوفيز: ئەڧ غوددەيە بچويكتين، لى دەھمان دەم دا گرنگرتين غوددا لەشى يە. جھى وى دكەفتە د بن مەژبى مروڧى دا. و سەرەرايى كو (١٢) جورپن ھورمونا چيدكەت، ھەر وەسا ھاريكارە بۆ گەشە كرنا لەشى ب دەمار و غوددپن وى يپن ديڧە.

فیدرالی چیه؟

• فیدرالی شیوازه کی پیکفہ ژیا نا ناشتیانه یه د وهلاته کی دا، ب مهرجه کی کو جوداھیا (مؤلی یان ندهوی یان ژی جوگرافی) لخدم خدکی وی وهلاتی ههبت.

• فیدرالی نامادهبوونا دو یان پتر حوکمه تیئ ههریمینه د حوکمه ته کا ناوهندی دا و حوکمه تا هیچ ههریمه کی لژیر حوکمه تا ههریما دی ناییت و هدر ههریمه ک دشیت وه کی خوه و لدویف یاسایین خوه یین گونجای و سه ربه خو، سه ره دهری دگهل هاوه لاتیین خوه بکهت.

• فیدرالی جوړه کی پیکفہ گونجانا (مازادی و هیژی) یه، کوئه و بخوه دیته هیژه کا بالادهست، چونکی ب دروستی د فی سیستمی دا کت کتا که سان د هیژی دا پشکدار دبن و ل شوینا هیژه کی ب تنی، دی ب ملیونان هیژ پهیدا بن و هوسا ریک ل (گه نده لیا هیژی) دهیته گرتن، نانکو (هیژ ب هیژی دهیته کونرول کرن).

واته، ههر هیژه کی یان ههر کهسه کی پشکه ک ژ بهرپرسیی دکه فیتنه سه ر ملی و هوسا نه رکین حوکمه تی (ب تایه تی حوکمه تا ناوهندی) سفک دبیت و دی بیاف بو وی خوش بیت کو ب کارین مهزنت و گرنگت رابیت. ل فییره یه کو باری پارتین سیاسی گرانت لسی دهیت و نه چار دبن بو راکیشانا دهنگی هاوه لاتیان ههول بدهن و نه ژ رازیکرنه ژی، ب کار کرنی و وهلات ب پیشدا برنی دهیته مسوگر کرن.

كەنگى ئالا ھاتىيە ب كار ئىنان؟

ئالا، نىشان و ھىمايى ۋە لاتەكى، پارتىيەكى، رىكخراۋەكى يان ھۆزەكى يە، كو دەم بۆ دەمى ھاتىيە گوھۆرىن و ب شىۋازى نھۆ و ب رىز و قەدرگرتن فە كەتتە د خزمەتا مرۆفان دا. ھندەك بنەمالىن شاھ و ماقوبل و زەنگىنان ژى ئالاىين تايىتە ب خوە ھەبوون، ئەو ژى بۆ ھندى بوو، كو ژ خەلكى ئاسايى بىنە جوداكرن.

كەفئاتيا ھزرا چىكرنا ئالاي فەدگەرت بۆ ھزاران سالان بەرى نۆكە، ژبەركو ھزرمەندىن پىشەنگ كو بىرل چىكرنا ئالاي كرت، نىچىرقان و شەرفانىن كەفن بوون، چونكى وان دفا ب رىكا ئالاي بۆ دوست و دوژمىن خوە، خەيالا شەركن يان ناشتبوونا خوە ديار بكن. وان ئالا ژ كەفلى گيانەوەر يان بالندان چىدكرن، لى مصرىين كەفن گوھۆرىنە كا بچويك لى كر، ئەو بوو كو نىرەكى دارى يى بلند ئىنان و پەيكەرى گيانەوەر، بالندە يان ھەر تىشتەكى دى ل سەر دانان و ئەو ب ھىمايى خوە دا ناساندن.

ئەڤ ئالاي پەروكى يى نھۆ ئەم دىينىن، سەرەتا ژ لاى چىنى و ھندىيان فە يى ھاتىيە چىكرن. و يا زانايە كەفتىين ۋەلاتى ئالاي پەروكى ب كار ئىناى ژى ھەر چىن بوول ساللا (۱۱۰۰)ى بەرى زاىينى. و دەمى (رۆم) بوويە دەولەت، ئالاي لەشكەرىن رۆمى ژى مىنا ئالاي مصرىين كەفن بوو، لى پاشى وان ژى ئالاىين پەروكى ب كار ئىنان.

يا ماى بېژين: كەڭىن ئالايى نەتەوھىي، ئالايى ۋەلاتى (دانىمارك) ى
بوو. ئەڭ ئالايە پىك دەت ژ پەرۆكەكى سۆر و خاچە كا سېي يا مەزن ل
سەر بوو. ل دويىف ھندەك ژىدەران كەڭناريا فى ئالاي دزفرتەڧە بۆ سالا
(۱۲۱۹) ى زايىنى.

كەنگى بەرىكانا ھەسپ سويارىي دەسپىكرىيە؟

يا زانايە بەرىكانا كو تىدا مفا ژ ھەسپا دەيتە ۋەر گرتن، ئىك ژ
كەڭىن ۋەرزشايبە يىن مرۆڧى كەيف پى دەت. د رۆژگارين كەڭن دا و
ل گەلەك جھا بەرىكانين جوراوجور د نىقبەرا ھەسپا دا دەتەنە رىكخستن.
ژ وان جھا دىيىن ناڧى (مصر، سوريا و بابل) بينين.

(ھومر) د ھۆزانين خوھ دا باسى جورەكى بەرىكانا ھەسپا دكەت كو
ئەڭ بەرىكانە ھەشت سەد سالان بەرى زايىنى ھاتبوو رىكخستن. لى
بەرىكانين ھەسپ سويارىي بڧى رەنگى نھۆ، ل ئنگلستانى دەسپىكر.
بەرىكانين سويارىي ژ دەسپىكا سەدسالان نۆزدى ھەر ل ئنگلستانى
ھاتە رىكخستن و ل دوماھيا سەدسالان ھەڧدى و دەسپىكا سەدسالان ھەڧدى
بوو كو پەرورەدە كرنا ھەسپا بۆ مفاوەرگرتن د ۋەرزشى و سويارىي دا
دەسپىكر.

ھەسپىن رۆژھالتي ژ ۋەلاتين ۋەك (سعودى، ئيران و توركييا) ھاتە
كيشان بۆ ئنگلستانى. ژ تىكەليا فان ھەسپان سى رەنگين ھەسپىن باش

ديار بوون كو ههسپين رهسه نين نو كه هه مي ژ ئيك ژ فان بنه مالانن.. ئەو
هه رسي رهنگ ژي ناقداران ب (عه ره بي دارلسي، عه ره بي گادولفين و
تورك بايرلسي).

ل سالا (۱۷۵۱) ي زاييني يانه كا وهرزشي يا ههسپ سوياري ب نافي
(جو كي كلاب) هاته چيكرن. و ل سالا (۱۷۹۳) ئيكه مين هژمار ژ
به لافوكا (په رتوكا نياسينا هه سپا) چاپ و به لافو بوو.

تا فان دومهيا ژي بو ههسپ سوياري دهاته گوتن (وه رزشا شاها)،
چونكي بنه مالا دهسته هلاتدارا ئنگليزي هه ر د به ري دا خودانين ههسپين
زيهك بوون و ئەو ههسپ د به ريكانا دا بكار دنيان و ل وه لاتين دي ژي
بهس بنه مالا شاه و دهوله مه ندا دشيان لدويف في وهرزشي بچن.

ل وه لاتين ئيگرتين ئه مريكا به ريكانا ههسپ سوياري ژ دهسپيكا
سه دساليه هه قدي زاييني، ئانكو به ري ئنگليز ب په روه ده كرنا ههسپين
ره سه ن رابيت، دهسپيكر بوو.

كه نكي بو جارا ئيكي هه لبژارتن هاتينه كرن؟

يوناني و عبري بين كهفن بو بدهسته ئينا نا مافي هه لبژارتني گه لهك
شه ر بين كرين. فه رمانه وه اين فلسطيني و فه رماندين له شكري يي يونانا
كهفن ژي ژ نالي خهلكي فه دهاته هه لبژارتن.

سه ر كه فتيين (ئه نكلو ساكسون) به ري (۱۵۰۰) سالان نه ريتي

ههلبژارتنا ئازادانهيا سهروكښن جفاكي بربوونه بریتانیا، و هوسا مافی دهنګدانی و ههلبژارتنا کاربدهستین ههریمی، بوو پشکهک ژ هزارا بریتانیا و ژ ویری ژی ب ریکا ئیکه مین دهسته کا کوچهبران، نهؤ نهرینه گههسته نه مریکا ژی.

لی د بابه تی ههلبژارتنان دا ههردهم ناریشه کا گهلهک مهزن هه بوو، نهو ژی: کی ماف ههیه دهنګی خوه بدهت؟

ل روژانین سهره تیا پهیدا بوونا کو مارا نه مریکا، ژ کوما (۴۰) ملیون کهسان ب تنی (۱۲۰) هزار کهسان دشیان دهنګی خوه بدهن، نهو ژی ژبه ر هندی بوو، کول و ویری ب تنی مروؤین سپی یین خودان ملک یان خوه دی تاییه تمه ندیین ئولی مافی دهنګدانی هه بوو.

ل سالا (۱۸۶۰ ز) ل تهؤ ویلایه تین نه مریکا هه می پویست سپی یین د سهه (۲۱) سالیی را مافی دهنګدانی پی هاته دان. و پشتی شه ری ناخوییی نه مریکا گوهورین د دهستوری نه مریکی دا هاته کرن و تیدا ماف دانه که سین پویست رهش (زنجی) ژی کو دهنګی خوه بدهن. ههروه سا نه مریکا ل سالا (۱۹۲۰ ز) ماف دانه نافر هتان کو دهنګی خوه بدهن. نهفه د دهه کی دایه کول ئیلونا سالا (۱۸۹۲) ی زاینی وهلاتی نیوزله ندا ماف دابوو نافر هتی کو پشکداریی د ههلبژارتین گشتی یین وهلاتی دا بکهت.

نۆکه ژی ل پتیا وهلاتین جیهانی و کوردستانا مه ژی دگه لدا، هه ر

چوار سالان جاره کي ههلبزارتن دهينه کرن و ههر کهسي ژبي وي گههشته (۱۸) سالي مافي دهنگداني بي هه وي و د ثي پروسيسي دا هيچ جوداهيهك د ناههرا (رهنگ، روخسار، ره گهن، نهتهوه، نول و مهزههه) ان دا نينه. و ژ بلي چافديرين بياني يين بي لايهن، ههروهسا جفاته كا بي لايهن ژ لايي نهتهوين يه کگرتي شه يا هاتيه دامهزرانندن ب نافي (کوميسيونا بالا يا ههلبزارتنان)، کو نه رکي چافديريکونا نازاد و بي غشا ههلبزارتنان، يا د ستويي في کوميسيوني دا.

کهنگي پاره هاتيه چيکرن؟

نيکه مين پاره ل جيهاني پتر ژ (۷۰۰) سالان بهري زاييني ب دهستي (ليدي) يان هاتبوو چيکرن .. (ليدي) مللهته کي زهنگين و بهيژ بوون و ل ناسيا ناههراست دژيان. وان نهه پاره ژ کههسته کي تاييهت ب نافي (ئلکتروم) چيکروبو و (ئلکتروم) ژي تيکله کي سرژشتي يه، کو (۷۵٪) زيړه و (۲۵٪) زيفه. نهه پاره يه وه کي و هندي فاسولييه کي بوو و ب پاره کي فهرمي (رسمي) دهاته نياسين.

پشتي (ليدي) يان، يونانيان ژي چافل وان کر و ل گهلهك باژيړين خواه يين مهزن کارگههين پاره چيکرنه شه کرن، و د ماوي سه د سالان دا چيکرن پاره ي گهلهك بهربه لاقتر ليهاهت و ناسيا نافي و گزيړتين دهريا ئيجه و سيسيل و ژيريا ئيتاليا ژي ب خواهه گرت. لي روژ بو روژي پاره

تەنكتر و بى بەھاتر لىدھات، چونكى ئىدى زىر و زىق ب دەست كارگەھان نەدكەفت. قى بى بەھايى ھەتا سەدساللا پازدى زايىنى قە كىشا و ژ قى سەدسالى ھىرقە ديسان پارەى گەرم و گورى و بەھاداريا خوە قە گەراندەقە و جوانتر و ب نەخش و نىگارتەر ھاتە چىكرن، چونكى ھونەر مەند و ھۆستايىن دەستھەل و شارەزا بو قى كارى ھاتنە دەستىشانكرن و ل قان كارگەھان وەك كار مەندىن بسپۆر ھاتنە دامەزراندن.

پشتى چەرخىن ناڧىن(قرون وسطى) ھزرەكا نوى ھاتە گورى، كول شوبنا پارى زىر و زىقى مفا ژ كاغەزى بەھتە وەرگرتن، لەوا گەلەك زىرنگر و بازارگانان دەست ب چىكرنا دراڧى كاغەزى كرن. و ژبەر كو ئەق دراڧە ب ساناھىتر دەھاتە قە گواستن، لەو زوى بانك ھاتنە دامەزراندن و ھەمى وەلاتىن جىھانى ئەق دراڧە ب كار ئىنان.

كەنگى خاچەرئىز ھاتىنە وەشاندىن؟

ئىكەمىن كەسى خاچەرئىز چىكرى و بەلاق كرى زەلامەك بوو ب ناڧى (ئارتور ڧىن). ئەق خاچەرئىزە بو ئىكەم جار ل پاشبەندا رۆژناما (ورلد) ل رۆژا ئىكشەمى، كانوينا ئىكى/ساللا ۱۹۲۱ى ل نيويوركى ھاتە چاپكرن و ھەتا چەندىن سالان كارى خوە ب تنى كرىبوو چاپكرنا خاچەرئىزان و جار بو جارى ژى گۆرانكارىين نوى تىدا دكرن.

ل ساللا ۱۹۲۴ی ئیکه مین پهرتوکا خاچهریزان دهر کهت. ههتا بهری
فی پهرتوکی، خاچهریزان نه شیا بوو که یفا خه لکی ب خوه بینن، لی پشتی
چاپ بوونا فی پهرتوکی، خاچهریز بوو ئیک ژ مژویلاهیین دلغه کهر ل
ئه مریکا و پاشی ل هه می جیهانی.

هه ر ل فی سالی (۱۹۲۴) رۆژناما (ورلد) راگه هاند، کو دی رۆژانه
خاچهریزه کی وه شینت. دیسان رۆژناما (نیویورک هرالدریون) ژی هه ر
ئه ف کاره کر.. و چ بی نه چوو ئیدی خاچهریزان جهی خوه ل گوشه یه کی
هه می رۆژنامه و کۆفاران فه کر.

رۆژنامه فانیین بریتانی ژی ل ساللا (۱۹۲۵)ی د رۆژنامه و کۆفارین
خوه دا ده ست ب وه شاندا خاچهریزان کر، لی سه ره تا وان بو خوه
پهرتوکین خاچهریزان ژ ئه مریکا دئینان و پاشی ئه و ب خوه شاره زا بوون
و ئیدی خاچهریزین خوه بخوه دوه شاندا.

ل کوردستانی گه له ک کیم خه م ژ فی شیوه ی هاتیه خوارن و جار جار
دی بینن خاچهریزه کا بی سه ر و بهر ل کۆفاره کی یان رۆژنامه یه کی به لاف
بوو و پشتی هینگی ب هدیقان باسی خاچهریز ل بهر کوچکین بالا قیان
ژی نه ما. هه گه ر ئه م هه ز ژ زمانی خوه بکه یین و مه بقیت ئه م بزاین کا
زمانی مه ب په یف و هه قو اتایی خوه فه چه ندی بهر فره و زه نگینه، و ئه م
هه ز بکه یین کو پرانیا فان په یقان بهر ب مرن ﴿ نه چن، پیدقیه ئه م گه له ک
ب رژی ب بهر هه فکرون و به لافکونا فان خاچهریزان رابین.

کهنگی دهریخستنا کاننیاں دہستیپیکریہ؟

ب دروستی دیار نینہ کا کہنگی کولان و دهریخستنا کاننیاں دہستیپیکریہ، لی یا زانیہ کو کہفتزین یان ئیکہمین ہولامرؤفی بوؤفی مہرہمی، ہنارتنا دہستہ کہ کا تاییہتمہندا مصری بوو بوؤ نیف گزیرتا (سینا) نیڑیکی (۲۶۰۰) سالان بہری زاینی. مصری چوونہ ویری دا کاننیا ناقدار ب (فہیرؤز) ژ بن نہردی دہریبخن.

یونانیین کہفن ژی نیڑیکی (۱۴۰۰) سالان بہری زاینی ل ژیریا باڑیؤ (ئہسینا)، (زیف) دئینانہ دہری و ہر وانا ل سالین ناقدہرا (۶۰۰-۳۵۰ بہری زاینی) گہلہک کاننیاں دی ژی دہریخستن، کو ہندہک جاران بوؤ قہدیتنا وان ہتا سہد میتران نہرد کویر دکرن. رومییا ژی بوؤ بہرہفکرنا پیدفیبین نمپراتوری خوہ یی پایہ بہرز، ل گہلہک جہان (ہہر ژ ولاتین ٹہفریقی ہتا دلی بریتانیا) مژویلی دہریخستنا کاننیاں بوون، و بہادارتزینی فان جہا، دہفہرا (ریوتینتو) بوول ولاتی ئسپانیا کو گہلہک (زیر، زیف، سفر، رساس و ئاسن) ژی دہاتہ دہریخستن.

ل چہرخی ہہژدی دہمی شورہشا پیشہسازی دہستیپیکری، دہریخستنا کاننیاں ژی گہلہک بہرفرہ لیہات. و بوؤ حالاندنا ئاسنی و پپرکنا کویرہین کارگہان ٹہو پیدفقی گہلہک کومری (فحم الحجری) بوون، لہو لسہر وان فہر بوو کومری ژی ژ نہردی بیننہ دہر، و ٹہؤ کریارہ گہلہک بلہز بہرفرہ بوو.

ل ئەمریکا ژى، ل سالا (۱۸۴۸ز) و ژ (کالیفورنيا) ليگهريان ل زيږى دهسپيکر و د ماوى دهه سالان دا ب بهايى پينج سهد مليون ډولاران زيږ ژ فى دهقهرى ب تنى هاتنه دهريخستن، و ل سالا (۱۸۹۶ز) ژى مهشا نافدارا (نالاسکا) دهسپيکر، کو نهو ژى ههر ب مهره ما قهديننا زيږى بوو.

يا ماى بيژين کو ههتا سالا (۱۸۸۶ز) زهنگينترين کانيبا جيهانى ل وهلاتى (نهفريقيا ژيږى) بوو و ل سالا (۱۸۷۰ز) ژى مهزنترين کانيبا (ئهلماس) ين جيهانى ههر ل فى دهقهرى هاتبوو قهدين.

کهنگى ريکلامين بازرگاني هاتينه وهشاندن؟

ريکلام يان ناگههدارى ريکه که ژ ريکين هایدار کرنا خه لکی لدور کرپنا متايه کی يان نه نجامدانا کاره کی يانژى په سندانا کهسه کی. ئیک ژ ريکلامين گه لهک کهفن کو هاتيه وهشاندن نهو که قنه بهلگه يه يال (تبس) هاتيه ديتن و تيدا هاتيه نفيسين: (ههر کهسى عه بده کى فيرابووى دهسته سهر بکهت دى خه لاته کى هيژا وهرگرت). که فناريا فى ريکلامى دزفرت بو بهرى (۳۰۰۰) سالان.

ژ وى که فتر ژى نهو تابلونه يين بهرى (۳۵۰۰) سالان ل سهرى رييان دهاتنه دانان و لسهر دنقيسان کو فلان دوکان يان فروشگه ها کو دکه فته د ريکا ته دا، فلانه تشت يين لى ههين.

پشتی فهدیتنا ئامیرین چاپی، ریکلامان ژى فورمه کى نوى بخوه فهد
گرت. ئیکه مین ریکلاما چاپکری ب زمانى ئنگلیزی بوو کوه و ژى
ریکلامه ک بوو بو فرژتنا پهرتوکه کا نفیژ و دوعایان و نه فریکلامه ل سالا
(۱۴۷۷ز ایینی) ل (له ندهن) هاتبوو وه شانندن.

دیسان ئیکه مین ریکلاما روژنامه فانی ل بهرپه ری داویى یا روژنامه کا
بریتانی ل سالا (۱۶۲۵ز) هه ر ل (له ندهن) هاته وه شانندن. و ل سالا
(۱۷۷۱ز) ل ئەمریکا سیه و ئیک روژنامه یان هنده ک ژ بهرپه ری خوه بو
ریکلامان تهرخان کرن.

هه له بت نوکه ل پرایا وه لاتین جیهانی ریکلام نه ب تنى ب ریکا
روژنامه یان دهینه وه شانندن، به لکو ب ریکا رادیو و تیله فزیونی ژى دهینه
به لافکرن.

ئیکه مین ریکلامین بازارگانی یین رادیوی ل سالا (۱۹۲۰ز) ژ رادیویین
ئهمریکی هاتینه په خشکرن. و به لافکرنا ریکلامین بازارگانی یین
تیله فزیونی ژى، فهدگه رت بو سالیین ده سپیکى پشتی شه ری جیهانی یى
دووی.

فان رهنگین ریکلامان زوی جیهان فهدگرت و بوونه هیقین بو وه لاتین
دی، کو نه فرۆ ئەم دبیین هه می وه لات و هه ری مین جیهانی، ل دووی فى
شوی دچن.

کهنگی ریښه به ریښن ټاگرښه مراندنی دست ب کار بووینه؟

سهره تا دهمی ټاگر بهر دبوو ماله کی یان جهه کی، دا کومه کار مرؤشا ژ جهی ټاگر تیبه ربوی هه تا بیر یان رویاری ب ریژ راوهستن و هه ر ټیک دا سه تلا پری ټاډ ده ته ډ هه ډالی خوه و بی دویمایی نهو ټاډ ب وی ټاگری دا دکر.. بدلی ب فی رهنگی ټاگر زوی نه دهاته ته مراندن و زیانه کار مهزن ژی چیدبوو، هه ر وه کی ل سالا (۱۶۶۶ز) ټاگره کی مهزن به ربویه باژیروی (له ندهن) و پتر ژ سیژده هزار ټاډاهی ل فی باژیروی هاتنه سوتن. لهوال فی دهمی بوو کو چهند مرؤشان ملی خوه دانه ټیک و تیمه کار خوبه ش (متگوع) چیکرن و فی تیمی بریار دان هه گه ر ټاگر به ربوو جهه کی، نهو کاری خوه بهیلن و بچن وی ټاگری بته مرینن، خوه هه گه ر کاری وان چهند بی فهر و پیدفی ژی بیت.

لی ب دروستاهی ټیکه مین ریښه به ریا ټاگرښه مراندنی کو ب رهنگه کی فهرمی هاتیه فه کرن و کارمندن وی ژی موجهی خوه وهر دگرتن، ل سالا (۱۶۷۹ز) بوو ل باژیروی (بوستون) بی نه مریکی.

دیسان ټیکه مین ریښه به ریا ټاگرښه مراندنی کو ب رهنگه کی خوبه ش هاتیه فه کرن، ل سالا (۱۷۳۶ز) بوو، کو (بنجامین فرانکلین) ی ل باژیروی (فیلا دولفیا) یا نه مریکی فه کر بوو.

نه فرؤکه ل ههمی وه لاتین جیهانی نه ډ ریښه به ریه بین هه مین، بو نمونه: ل نه مریکا ب تنی پتر ژ دو هزار و پیچ سه د ریښه به ریښن ټاگرښه مراندنی هه نه

و کارمه‌ندیڼ وان ژى ژ ههشت سهد و ههشتى هزار کهسان پترن. ديسان ل کوردستانی ژى، ل ههر باژير و باژير که کی ئیک يان دو يان ژى پتر ريقه‌به‌ريين ناگرفته‌مراندنى هه‌نه و ل ناحيان ژى هيدي هيدي يي دهينه شه‌کرن و کارمه‌ندیڼ وان ژى ب موجه‌نه و موجهي خوه ژ حوکه‌مه‌تا هه‌ريما کوردستانی و هردگرن.

که‌نگی زانکۆ هاتينه دامه‌زراندن؟

ههر وه‌لاته‌کی هيمایه‌کی شارستانی يي هه‌ی و ئەم کورد ژى شانازیي ب زانکۆيين خوه دکه‌ين، ئەوين ل هه‌می پاريزگه‌هين هه‌ريما کوردستانی هاتينه دانان. هه‌رچه‌نده ئەو زانکۆيه نه‌گه‌له‌ک دکه‌فتن، ل مه‌ کوردان ژى خواندنگه‌هين وه‌کی (قوبا) ل ناميدي و (رويسی) ل ده‌فه‌را گوليا (زاخۆ) و گه‌له‌کين ژ فی ره‌نگی هه‌بوينه، کو د سه‌رده‌می خوه دا ئەو ژى نيمچه‌ زانکۆ بوون. ل هه‌رچه‌وا بت، ئەم ئەفه‌رۆ سه‌رفرازين ب دانانا زانکۆيه‌کا ئەمريکی ل سلیماني، و مه‌ باوه‌ره‌ دی حوکه‌مه‌تا هه‌ريما کوردستانی و حوکه‌مه‌تا ئەمريکی پتر پشته‌فانين قوتابيين کورد بن دا پله‌يين بلندتر ب ده‌ستفه‌ بينن و خزمه‌تين ژ هه‌ژيتر پيشکيش بکه‌ن. ب فی هه‌له‌که‌فتي خراب نينه ل ديروکی فه‌گريڼ و بزانيڼ کا ئیکه‌م زانکۆ ل جيهانی هاتيه دانان کيشک و که‌نگی بوو؟

ده‌می باسی پيشکه‌فتن و زانکۆيي ده‌يت، هه‌ده‌ک هزر دکه‌ن ئەه‌ورپا

سەرکیشا زانکۆيانە، لى ئەفە هزرە کا شاشە، بەلکو ئیکەمین زانکۆ ل جیهانی زانکۆيا (جندی شاپوور) بوول ئیرانی، کول ساللا (۵۳۰) ى زاینی دەست ب کارى خوه کریه. ژ فى زانکۆیى کەسانین زانا و تیگەهشتی دەرچوون و خزمەتین مروفايه تی پیشکیشی جیهانی و جیهانیان کرن. و هەر ژ بەر زانا بوونا شان زانیان و ژ بەر ئەرکى پیروژ و پیشکەفتنخوازی فى زانکۆیى بوو، کول وه لاتین دی ژى بزاڤ هاتنه کرن دا زانکۆیین ژ فى جورى دامه زرين، لى ئەفى هیفی گەلەك فه کیشا و ل چەرخى دەهى ژنوی زانکۆيا (الازهر) ل قاهیره یا مصرى هاته دامه زرانندن. ئەفى زانکۆیى پتر ژ زانکۆيا (جندی شاپوور) نافودهنگى وى به لاڤ بوو، چونكى ئەو کەفتن زانکۆ دهیته هژمارتن کو ههتا نهۆ ژى، هیشتا لسەر ئەرکى خوه یا بەردهوام.

ديسان چەرخه کى پشتی وى و ب دروستی ل چەرخى یازدى ئیکەمین زانکۆ ب نافى (بولونیا) ل ئەوروپا و ل وه لاتى ئیتالیا دەست ب کارى خوه کر.

یا ماى کو بیژین، ئەفرۆ هزاران زانکۆ ل جیهانی هه نه، لى ژ هه می زانکۆیان نافدارتر، زانکۆيا (هاروارد) ه ل باژیرى (بوستون) ى ئەمريکی کو سالانه هزاران قوتابى یین سەرکەفتى تیدا دخوین، و بو پرانیا قوتابیین جیهانی ژ خه و نانه روژه کى ل فى زانکۆیى وه ک قوتابى بهیته وه گرتن.

کهنگی سهرتراشی ب کارهکی فهرمی هاتیه نیاسین؟

کریارا سهرتراشینی ژ میژوره د ناڤ مړوژان دا بهربه لافه، هندهک فهدگه رین بۆ سهردهمی ئیبراهیم پیغه مبهری (س) و هنده کین دی دبیژن ئسکه ندهری مهقدونی ئیکه م کهس بوو بریار دای ریه و پرچین خوه بقوسین دا د بهرؤکین شهری دا ژ دهستین نه یاران پاراستیت بمین، لی وهک بهلگه کو تیدا ناڤی سهرتراشان هاتیت، بهلگه نامین مصرین کهفن.

یونانی و رومیان ژی پشتی مصریا سهرتراشانین جوان و بیهنفرهه فه کرن و نهڤ جهه هیدی هیدی بوونه سهنته رین پیک گوهارتا هزر و بیران و فه گیارانا ئاریشین رۆژانه، و بهردهوام مړوژین کهنکه نه و رهوشه نبیر و خودان پایه و پله ل وارا دروینشتن ب تی بۆ ناخفتن و پیژانین وهرگرتان.

ل وهلاتین رۆژانفا نوکه ژی پرانیا خه لکی تیره کین سهرتراشان ناس دکن، چونکی ههر سهرتراشه کی قیراجه کا سۆر و ئیکا سپی یا د خوه ئالانندی، و نهڤ ههردو قیراجه کاری وان یی زیپینی سهردهمین کهفن دئینته بیرا مه.. ل وی دهمی کو پزیشکان ژ خوه نه دگرتن نشته رگه ریان بکن و ژ بلی سهر و ریه تراشینی نشته رگه ری و برینیچی ژی کربوونه کاری سهره کیی سهرتراشان.. و نهڤ قیراجین سۆر و سپی ژی هیمایي خوینی و لفافا برینیچیا وی سهردهمی یه.

ئەقە ھەمى ۋەك مېژوو ب تى ب (سەردەمىن كەش) دەپتە ئاكرن،
 لى بۇ ئىكەمىن جار ل برىتانيا و ل ساللا ۱۴۶۲ى زايىنى سەرتراشى ۋەك
 كارەكى فەرمى ھاتىبە نياسىن، و ل ساللا ۱۵۴۰ى زى ب شىۋەيەكى
 فەرمى كارى ھەمى نشتەرگەر و برىنپىچان كەتبوو دەستى سەرتراشان، لى
 پشتى دەمەكى كىم پاشايى برىتانيا برىار دا، كو ژبلى سەر و رىھ تراشىنى،
 سەرتراشان ماف نىنە ب ھىچ رەنگەكى نشتەرگەرى يان برىنپىچى
 رابىت، و ئەو برىار ھەتا ئەفرۆ زى ل ھەمى ۋەلاتان يا برىقە دچت.

كەنگى گەۋھەر ھاتىنە قەدىتن؟

بەرىن بەھدار، كو ئەم د كوردەۋارى دا دىپىزىنى (گەۋھەر) يان (مۆرى
 و مەرجان)، ژ مېژوهرە ب كار دەھىن و زىدە گرانبھانە و كىم ب دەست
 دكەش.

كەس نزانن كا كى ئىكەمىن جار ئەف گەۋھەرە قەدىتىنە، لى ھەر ژ
 دەسپىكا پەيدا بونا خوە، مۆرفى ھەز ژ گەۋھەران كرىبە. ھزارا سالان
 ب ئاقى جادوو و دوعاىى ژ بو پاراستنا مۆرفان ژ شەرى ئەجنا و
 رزگار بوون ژ ئىشىن كوژەك، مفا ژ فان گەۋھەران ھاتىبە ۋەرگرتن.

ئەفرۆكە زى گەلەك كەس يى ل وى باۋەرى كو فان گەۋھەران
 ھىزە كا مەزنا ب فى رەنگى يا ھەى، ھەرۋەكى ئاچاڭك و رستكا ب
 زارۆكىن خوە قەدكەن يان فان گەۋھەران ب فورم و شىۋازىن جوراۋجور

ب سهرده را خانبيّ خوهفه دهلاويسن.

كهفتزين ژيدير كو ناماژه ب فان گهوههران كربت په رتوكا پيروژه،
دهميّ باسيّ (هارون)ى دكته و دبيّزت: وي كومزرييهك د بهر بوو كو
ب دوازه پارچين گهوههرين بهادار هاتبوو خهملاندن.

مصريين كهفن نهخشيّ (كيژگلولكا پيروژ) لسهر فان گهوههران
هلدكولان و دوعايه كا تايهت پيڅه دخواند و بخوهفه دكرن. نهول ويّ
باوهريّ بوون كو ب فيّ چهنديّ دىّ بنه خودانيّ ژيانه كا جادوويي.

ل سهردهمين كهفن نهؤ گهوههره ب رهنگان دهاتنه نياسين، بو نمونه:
نافيّ گهوههرا سوّر (ياقوت) يان (لهعل) بوو، دگوتنه ههمي گهوههرين
كسك ژى (زهمرید) و دگوتنه يين شين ژى (ياقوتوشين) يان (فهيروز).
لى پاشى ديار بوو كو هندهك گهوههرين بهادار ژ هندهكين دى رهقتر و
موكومتن. و ب في رهنگي كا كيژ ژ ههميان رهقتر بوو، بهايي ويّ ژ
هميان زيدهتر ليّهات، بو نمونه: (نهلماس) گرانبهاترين گهوههرا جيهانيّ
يه، نهفه ژى فه دگهرت بو هندی كو ژ بلى جوانيا ويّ، نهو ژ ههمي
گهوههرين دى يين جيهانيّ رهقتره، واته زوى ناشكيّت و زوى ناسهخت
ژى(جه لى ديار نابن).

ديسان هندی گهوههر زهلالتر بت، بهادارتره، چونكى ل ژير روّناكيي
پتر دتهبيست و رهنگي سپييّ دناؤ تيشكين روژى دا پتر ژيكيژاله(تجزيه)
دكته و د نهجام دا ب رهنگين رهنگين و جوان نارونگا فه ددهت.

کہنگی موزہ خانہ ہاتینہ ۛہ کرن؟

(موز = The muses) پدیشہ کا بنیات یونانی یہ و رامانا وی؁ (خوداوندین ہونہری)یہ، و (موزہ = موزہ خانہ = Mousion) ٹانکو (جھی؁ پراستنا خوداوندین ہونہری). ٹیکہ مین دہ زگہہ کو ناځی وی (موزئیون) بو، ل سہ دسالا سی؁ بہری زاینی ل باڑی؁ (ٹسکہ نہریہ)یا مصری؁ ہاتبوو ۛہ کرن. ٹہځی؁ موزہ خانہ؁ دځیا پیزانین ب مفا بو زانایان ژ سہرانسہری جیہانی؁ خرځہ بکہت. زانا ژی د موزہ خانہ؁ ۛہ دژیان و ۛہ کولین ژی ہہر ل وی؁ دکرن. دځی؁ موزہ خانہ؁ ۛہ کومہ کا تشتین ہونہری، وہ کی (پہیکہر، ٹالافین سٹیرناسی؁، ٹامیرین نشتہر گہری؁، ددانین فیلا و کہځلی؁ گیانہ و ہرین جوراوجور) ہاتبوونہ پیشچاځ کرن. ژ ہینگی؁ و تا سہ دسالا نوزدی؁ زاینی، چہندین موزہ خانہ؁ وہ کی ځی؁ ہاتنہ ۛہ کرن، لی؁ خودانین وان ژ شاہزادہ و مہزنین مالباتان بوون و چ جہین بنہ جہ و ہستیشانگری بو؁ کاری؁ خوہ تہرخان نہ دکرن. تہانہت موزہ خانہ بریتانیا ژی، کول ناځہراستنا سہ دسالا ہہژدی؁ ہاتبوو دامہزراندن، کیم تہ ماشہځان و ہردگرتن.

شورہ شا فرہنسا دہرگہہی؁ موزہ خانان بو؁ ہہمی کہ سان ۛہ کرن و ل سالہ ۱۹۷۳ی؁ ٹافاہی؁ (لوور) کرہ موزہ خانہ مللی یا فرہنسا. ٹیکہ مین جار ل سہ دسالا نوزدی؁ ٹافاہی؁ تابیہت بو؁ موزہ خانان ہاتنہ ٹافا کرن. ٹیک ژ ځان ٹافاہیان موزہ خانہ (ٹالتس) بوول پایتہختی؁ ٹہمانیا

(به‌رلین)ی، کول ساللا (۱۸۳۰)ی زایینی هاتبوو چی‌کرن.
 هه‌ژی گۆتئی یه کو موزه‌خانه کا فولکلوری ل ۱۸/۱۰/۱۹۹۸ی ل
 باژیری مه (دهۆک)ی ژ لایئ حوکمه‌تا هه‌ریما کوردستانی فه هاتیه فه کرن
 و نوکه ئافاهیی وی دکه‌فته ب ره‌خ په‌یمانگه‌ها هونه‌رین جوان فه.

که‌نگی وینی فوتوگرافی هاتیه گرتن؟

حه‌ز و فیانا مروّفی بو گرتنا وینا فه‌دگه‌رت بو سه‌دان سالان به‌ری
 نوکه. ژ سه‌دسالایادی تا شازدی زایینی هنده‌ک ئالاؤه‌ه‌بوون دگۆتئی
 (کامیرا ئابسکیورا)، کو نه‌ه‌ ئالاؤه‌ ب سه‌ره‌تایا کامیرین وینه‌گرتئی ده‌یتسه
 نیاسین. (کامیرا)یی هنده‌ک وینن ئاشویی و کیم سیناهی دئی‌خسته‌سه‌ر
 کاغه‌زی، کو پیدفی بوو ب ده‌ستی هاتبانه‌ توخ کرن دا مینا وینه‌یه‌کی
 ساده ژ دیمه‌نه‌کی سروشتی لی‌هاتبنا.

ل سه‌دسالاه‌فدی، کیمیاگه‌ران هه‌ول ددان زی‌ری ژ که‌ره‌ستین وه‌کی
 سفری و زیفی چی‌که‌ن. ل فی ده‌می بوو کو نه‌و ب سه‌ر تشته‌کی هل
 بوون.. وان دیت کو (نیزاتین زیفی) ل هه‌مه‌ه‌ر تیشکا روژی
 کارلیکی (تفاعیل) ژ خوه‌ نیشان ددت و نه‌فه‌ پینگاه‌ه‌ک بوو به‌ر ب
 پێشداچوونی، چونکی ل ساللا ۱۸۰۲ی زایینی دو که‌سان ب ناقین
 (فینجگود) و (هینمفری) گاه‌ه‌کا گرنگ د فی بواری دا هاقینن. وان بو
 چی‌کرنا وینه‌ی مفا ژ کاغه‌زین د (نیزاتا زیفی) و (کلوریدا زیفی) هالاندی

وهر گرتن و وینه گرتن، لی ئاریشا فی کاری ئەو بوو کو وی وینهی گەلەك دۆم نەدكر.

ل سالا ۱۸۱۶ی (جوزیف نیپس) كامیره كا وینه گرتنی چيكر، كو دشيا ب وی كامیری وینین (نیگه تیف) بگرت. و ل سالا ۱۸۳۵ی ژى (ویلیام تالبوت) ی وینین (پوزه تیف) لبر فان وینین (نیگه تیف) گرتن، و هەر ئەف كەسه ئیکه كەس بوو ل سالا ۱۸۴۴ی ئیکه م پەرتو كا وینین فوتوگرافی چاپ و بەلاؤ كری.

هۆسا ئالاؤ و هونەری وینه گرتنی بەر ب كاملان و پیشكەتنی چوو هەتا ل سالا ۱۸۸۸ی كامیرا نافدار ب (كۆداك) هاتیە بازاری. ئەفرۆ ژى رۆژا كامیرین دیجیتالن كو وهك ئامیره كی تاییهت ژى بدەست دكەفن و د هندهك جورین موبایل و دەمژمیرین دەستی ژى دا بەرچاؤ دبن.

گۆتین مەزنان چنە؟

گۆتین مەزنا، ناخفتنه كا كورت و نافداره، كو ئاماژی دكەته چیرۆكه كی یان ناخفتنه كی كو پری سەرپۆر بت. د هەمی زمانین دنیایی دا گۆتین مەزنان مشەنه و گەلەك ژ وان گۆتنان د هەمی زمانان دا وه کی ئیكن. و هندی میژووا شارستانیەتا مللەته کی درێژتر بت، دی مروؤ پتر رویدانان ژى تیدا بینت و بیگومان دی گەلەك گۆتین مەزنان ژى د ناؤ وان دا هەبن.

سەبارەت پەيدا بولۇپ بەربە لاڧبونا پەندە و گۆتتېن مەزنان ھېچ پېزانىنەك لەبەر دەست نىنە، لى ب رەنگە كى گشتى ئەم دشىپن فان ژىدەران ب سەروكانيا گۆتتېن مەزنان بژمىرېن: (پەرتوكىن پىرۆزىن وەكى (تەورات، ئنجىل و قورئان) - نقيسارىن كەفئارىن سومەرييان - ھندەك ژ گۆتتېن ئەنجامى سەربۆرىن ژيانا مروقىنە - ھندەك ئاخفتتېن كەسانىن ئاقدارىن مېژوويى نە - ھندەك ئەنجامى چىرۆكە كېنە - جورەكى دى يى گۆتتېن مەزنان ژى ژ پارچە ھۆزانە كا ئاقدار ھاتىە وەر گرتن).

زانايىن مېژوويى و جفا كناسى دەمى فە كۆلىنى لىدۆر سنج و ئەخلاقى پېشىنيان دكەن، مفاى ژ گۆتتېن مەزنان وەردگرن. و ديسان ھەگەر كەسەك گۆتتېن مەزنان بزانت، (گۆتن، ئاخفتن و نقيسېن) بۆ وى ب ساناھىزە، چونكى ئەڧ رستە د كورت و جوانن و جھى خوە د لى مروقى دا دكەن. و ئاخفتتېن درېژ و پرىژى كورت دكەن و ھەگەر ل وەختى خوە بهىنە بكار ئىنان، گەلەك كارتىكەرن.

مروقى كرومانىون چىە؟

د قوناغېن كاملانبوونا چەندىن ھزار سالەيىن مروقى، سەردەمەكى مروڧ د شكەفتانفە دژيان. سەبىرتىنېن فان شكەفتنشىنيان مروقىن كرومانىون. ئەڧ مروڧە ل دوپماھيا چەرخى بەستى (جەمەدى): ئانكول ئاڧەرا سەدھزار تا بىست و پىنج ھزار سالان بەرى ئەڧرۆ ل ئەوروپا

دڙيان. چونكى پاشماي و شوينوارين فان مروشان بين ل ده فدره كي ب نافي
(كرومانيون) ل ڙيريا فرهنسا هاتينه ديتن، لهو ديڙنه وان مروشان ڙي
(مروڦين کرومانيون).

نياسينا فان مروشان بو مه گهلهك گرنگه، چونكى زانايان شه كولين
لسهر كارين وان و ههستيكيين وان كرينه و بين گههشتينه وي نه نجامي،
كو مروڦين کرومانيون زيده ڙير و زانا بوون. و ديڙن هه گهر شه نو كه
ساخ بان، دا مهزنتين زانا، سياسي ته دار و بازرگانين جيهاني بن.

مروڦين کرومانيون ل سه رده مه كي گهلهك دڙوار دا دڙيان، كو
دورماندوري وان هه مي گيانه وهرين هوڦ و درنده بوون. لي د سه ر ڦي
چهندي را ڙي مروڦين کرومانيون نيگارين هونه رمه ندانه ل سه ر ديوارين
شكه فتان دكيشان. شه ڦ نيگاره تا شه ڦو ڙي بين مابين و مروڦي شه ڦو كه
مهنده هوڦي ڙيره كي و دهسته ليا كاري وان يي هونه ريه.

مروڦي کرومانيون ڙيانه كا جفاكي يا پيشكه فتي ڙي هه بوو. شه ب
رهنگي بنه مال - بنه مال دڙيان و ب كومهل - كومهل دچوونه نيچيري.
شه هيدى - هيدى فيري چيكرنا نالافين بهري و چه كين نوي بوون. وان
سهري تير و پما ڙ شاخ و ههستيكيين گيانه وهران چيدكرن. ههروه سا
ڙنكيين وان ڙي فير ببوون كو كه ڦلي گيانه وهران ب خوي گه مار بدن و
ب شويڙنين كو ڙ ههستيان دهاتنه چيكرن، شه كه ڦل ددروين و بو خواه
جلك ڙي چيدكرن.

هؤسا ئەم دىيىن كۆ مۆڧىن كرومانىيۆن گەلەك ژىر بوون و
گەهشتبوونە قوناغە كا گەلەك پىشكەفتى ژ كاملانبوونا ژيارا جفاكى.

ملحەم و نىقىيا چنە؟

• هەر تىكلەك كۆ كەرەستى وى يى سەرەكى (قازەلەين) بىت ملحەمە
و هەر چى يى كەرەستى وى يى سەرەكى (ئەسرەين) يان (لانوكن)
بىت نىقىيايە.

• كارىگەريا نىقىيايى لسەر پويستى كىمترە ژ يا ملحەمى، لەو نىقىيا بۆ
چارەسەريا ئىشپىن پويستى يىن سڧك دەيتنە بكارئىنان، لى ملحەم بۆ
چارەسەريا ئىشپىن دۆمدرىژ دەيتنە بكارئىنان.

• ئىشپىن سڧك زوى ديار دىن و چارەيا وان ب ساناھى و بلەزە، لى
ئىشپىن دۆمدرىژ ئەو ئىشپىن يىن كەڧن دىن و چارەيا وان ب زەھمەتترە و
دەم بى دڧىت هەتا ساخ دىنەڧە.

• هەر ئىشە كا پويستى ملحەمە كى تايبەت ب خوە بى هەى، لى نىقىيا
پىژ بۆ نەرمكرنا پويستى قەشاقى دەيتنە بكارئىنان.

مىكروبيىن د ناڧ پەنيرى دا چنە؟

مىكروبيىن د ناڧ پەنيرى دا، ئەون ئەويىن ئەم وان ب ناڧى زانستىت
(بەكتىرى) ناس دكەين و ئەڧ بەكتىرىە بى د ناڧ ھندەك جۆرىن پەنيرى دا

ههین، کول دهمی چیبوونا په نیری، نهو به کتری (دووان ئوکسیدی کاربون) چیدکهن. نهؤ ئوکسیده د ناؤ په نیری را ئاسی دبن و بو خوه ل رییان دگه ریین دا تیرا دهر که فنه ژ دهر فنه، له ول جهی کو تیرا دهر باز دبن کونکا فه دکهن و د نه انجام دا په نیر کونکون ده بت. واته نهو په نیری کونکون نه وه یی (به کتری) د ناؤ دا.

پاشکۆ

(۱)

نەردناسی

ٴاٴ

ٴم دزاین كو سٴ باهرین ٴردی ٴاٴه و باهرهك ژی ٴاٴه. ل خواری
دی زاین كا ٴو ٴاٴ ل كیری بهلاٴه:

- ٩٧٪ ٴاٴ یا د دهریا و ٴوقیانوسان دا. ٴهٴ ریٴهیا ٴاٴی ٴهمی سویره.

- ٢,٥٪ ٴاٴا شرینا سهر ٴرده.

- ٥,٥٪ ژی یان یا د ٴاٴ شینکاتی و ٴهٴموسفوری دا، یانژی یان ل بن
ٴردی.

دهمی ٴم دبٴین (ٴاٴا شرین) مهبهست ژی نه ٴوهه كو شه کریا د ٴاٴ
دا، بهلكو هندی ریٴا خوی(سویراتی) د ٴاٴ ٴاٴی دا کیٴتر بت، ٴم دبٴین
ٴهٴ ٴاٴه شریٴه.

* بٴچی رهنگی ٴاٴی شینه؟

دیاره كو جیهان ب رهنگی شین دهٴته دیتن و لی بٴچی ٴاٴ بٴوه شین
دیار دكته؟.. ٴهری رهنگی ٴاٴی بی شینه، یانژی هوٴکاره کی دی ههیه؟
د بهرسٴدا دی بیٴین، نهخیر، ٴاٴ بٴوه نه شینه، بهلكو ٴاٴ بی رهنگه.
رهنگی شین ژ ٴهگهری سیبهه و روٴناهیی یه و هندی ٴاٴ کویرتر بت دی
رهنگی وی شینی ژی تاریٴر بت و بهروفازی دی رهنگی وی شینی
ٴهٴووی بت. ههروهسا مه لسههری باسی (سویری و شرینی) یا ٴاٴی ژی
کر، لی یا راست ٴاٴ بی بیٴهن و بی تامه ژی، لی ههگهر ٴاٴهك ب تام و

ب بیهن بت، نهو تشتین دی یین د ناؤ دا دبنه نه گهرا هندى کو ناؤ تامى
یان بیهنى ژ وان وهربگرت.

* بۆچی ژیان لسهر نهخته رین دی نینه؟

ژبه رکول ویرى ناؤ نینه. ناؤ ئیک ژ وان کانین هه ره گرنگه ل
جیهانى، کو بیى وی چو تشت نه شیت بزیت. مهرج نینه کو نهؤ ناؤه یا
رؤن (شل) بت، به لکو ناؤ سی دؤخ یین ههین، نهو ژى:

۱/ دؤخی شل: وه کی ناؤا بارانا، کانیا، گؤلا و ده ریا یان.

۲/ دؤخی رهق: وه کی به فرى، گؤلۆكى و قه شایى (جهمه دى).

۳/ دؤخی گاز: وه کی نهورا و ههلمى.

د ناؤ هه ر سی دؤخان دا مولکولین ناؤى (H₂O) وه کی خو نه و
ناهینه گوهارتن. و ناؤ د بن پله یین د بن سفرى دا دقه رست و د پله یین
نیقه ر (۱ - ۱۰۰) پلین سانتیگراد دا دبتنه ههلم. واته هندى پله یا
گهرماتى زیده تر بت، ناؤ ژى زویتر دبتنه ههلم.

نهرد

زانا دبیژن نیزیکی پینج بلیون سالان بهری نوکه، غوباره کا مهزنا
وه کی عهورى چیبوو و نهو غوبار لدرر خوه زقرى و زقرى و پاشى
هیدی هیدی پان بوو و وه کی سینیکه کی لیها ت و خالا گهرم و گورال
سهنته رى وی غوبارى، بوو (هه تاؤ)، و دناؤ غوبارى بخوه دا و ل

دورماندووری ههتافی (ههساره) دیار بوون. هه ر ئیک ژ فان ههساران
 خوهسهری خوه لدور خوه دزفری و د هه مان دهم دا هه می و ل سه مئا
 غهباری ل دور (ههتافی) ژی دزفرین. و ژ بهر هیزا موگناتیزییا راکیشانا
 زفرینا ههتافی، ههچ ههساره کا فی کومی نهشیا ژ سه مئا خوه ده رکهفت و
 هیشتا نهو گهریان نهراوهستیایه و هه کهر چ هیزین مهزنین ده ره کی نه بنه
 کوسپ د رییا وان دا، ناراههستیت ژی.

ئیک ژ فان ههسارهیان (نهر د) بوو، کو بهری (۴۶۰۰) ملیون سالان
 ژ پارچه کا بهری یا بجویک پهیدا بوویه و هیدی هیدی نهو پارچه یا مهزن
 بووی تا کو گههشتیه قهباری خوه بی نوکه. و هه کهر مروژ نهردی وه کی
 سیقه کی لبه رچاژ دانت، کا تیقلی سیقی پیش سیقی بخوه فه چهند نازکه،
 تیقلی نهردی ژی پیش نهردی بخوه فه هند نازکه. ستورایا تیقلی بسه رفه
 بی نهردی د ناچهرا (۶۰ - ۷۰) کیلومیترانه و ل بنی ئوقیانوسان ژی د
 ناچهرا (۵ - ۱۵) کیلومیترانه.

* سهقای نهردی:

هه کهر گهرماتییا روژی نهبا، ژیان لسه ر نهردی نه دبوو. نهر د وه کی
 تهپکی (هیک) گرورفه، لهوما روژ هندهك دهقهران ژیین دی گهرمز
 لیدکهت، و هه ر ژ بهر فی چهندی ژی سهقای دهقهره کی ژیا دی
 جیاوازه. بو نمونه دهقهرین دورماندووری وهلاتی (ئیکوادور) گهرمزین

جھ و ھردو جھمسرین باکوور و باشوور سارترین دھقرین جیھانی
دھینھ ھڑمارتن. بلندترین پلھیا گھرمی ل فان جھان (۵۸+) د سھر
سفری دا و نزمترین پلھ (-۶, ۸۹) د بن سفری دا ھاتینھ تۆمار کرن.

* بۆچی ئھرد ب رھنگی شین دھیتھ دیتن؟

دوسیكا(دو باھر ژ سی باھران) ئھردی دھریانھ و دھریا ژی ب رھنگی
شین دھیتھ دیتن، لھو دھمی ژ بوشاییا ئھسمانی ل ئھردی دھیتھ نیسین ئھرد
شین دیار دکھت.

* چھند ماپھ مرؤف بگھھت نیفا ئھردی؟

مرؤف تا نۆكھ نھشیایھ ژبھر بلندبوونا پلا گھرمی د ناؤ ئھردی دا بچیتھ
خواری، چونکی پلا فی گھرماتیئ ھندا زۆرھ، كو دشیت ھھمی جوړین
بھرا(ئھوین لسھر رویئ ئھردی) بھلینت و رویدانا قۆلكانا ژی گروقی
سھلماندا فی راستیئ یھ. لی ھھرچھوا بت ھھتا نھؤ مرؤف شیایھ (۱۳)
کیلومیتران د ناؤ تیقلی بسھرقھ بیئ ئھردی دا بچیتھ خواری، و ژبوی مرؤف
بگھھت نیفا ئھردی پیدقیھ (۶۵۰۰) کیلومیتران بکۆلت.

* سھنگا ئھردی د چ رھوش دایھ؟

ئھری ھوین دزانن بۆچی رۆژ بۆ رۆژی ئھرد ستویرتر و گرانتر

ليدهيت؟

- چونكى پرتڪين گهلهڪ هوير (ڪو ب چافان ناهينه ديتن) ڙ نه سمانى دادڪهفته سهر ئهردى. فھ ڪولينيڻ زانستي ديار ڪرينه ڪو ههر روڙ نيڙيڪي (۲۵) تهنيڻ ڦان هويرهويرڪان دبارنه سهر ئهردى، واته سالي (۹,۱۲۵,۰۰۰) ڪيلويان ئهرد گرانٽر ليدهيت. و نهڦ گرانبيه بو تيفلسي ئهردى دهيت هڙمارتن ستويرى، چونكى ڙ نه گهري ڦي گرانبي چهندين دهشت و چيا ديار بووينه.

نهردهڙ

دهما پارچهين ئهردى ڦيڪ دڪهفن، پيلين لهرزي بهلاڦ دڪهن و هڙيان دهسپيدڪهت، ئهه ديڙينه ڦي هڙيانى (نهردهڙ). گويا مه (نهرهه) ههردهم دگهرييت و چ جاران راناوهست. ههر سيه چرڪهيان جارهڪي و ل ناليهڪي ڦي جيهانى گوهڙين و نهردهڙ پهيدا دبن. نانڪو سالانه ل جيهانى (۵۰۰,۰۰۰) پينچ سهه هزار نهردهڙ پهيدا دبن. گهلهڪ ڙ وان هڙيانان وهسا بي هڙن ڪو مروڦ ههست بي ناههت، هندهڪ ڙي گهلهڪ ب هڙن و جهي ڦي دڪهفن خراب دڪهن و نهردي دڪهليشن.

* به ڪا پيشانا نهردهڙي:

هڙا نهردهڙي ب به ڪه ڪا پيشانى ب نافي (ريختهر) يان (ريشتهه)

دهيته پيفان، كو زاناياں لسهر (۱۲) پلهيان پارفه كرينه. نهردهژين د بن (۴) پلهيان دا ههست پي ناهيته كرن، لسي يين ژ (۴) پلهيان پتر خانيان خراب دكهن و هه گهر نهردهژ (۱۲) پله بت، نهو دي وان ههمي تشتان خراب كهت يين مروفي ناڤا كرين.

مهزنترين نهردهژل وهلاتي مه (كوردستانا مهزن) ل سالا (۱۹۳۸) ي و ل دهقهر (نهرزنجان) ي يا چيپووي، كو ژ نه گهر ي وي (۴۰,۰۰۰) چل هزار كهس بوونه قورباني. و ل پاييزا سالا ۲۰۱۱ ي ژي نهردهژه كا دي يا دژوار دهقهر (وان) ي هه ژانده و ژ بلي خرابكرن و بي بنياتكرنا دههان گوند و هزاران ناڤاهييان، ههروهسا (۶۰۵) كهس هاتنه كوشتن و (۴,۱۵۲) كهس ژي بريندار بوون. نهقه هندهك ژ ناڤدارترين و مالويړانكه رترين نهردهژين جيهان ي نه:

- ۱) توكيو (ژاپون) / ۱۹۲۳، هژمارا كوشتييان: ۱۴۲,۰۰۰ كهس
- ۲) تانغشان (چين) / ۱۹۷۶، هژمارا كوشتييان: ۵۰۰,۰۰۰ كهس
- ۳) نهرمه نستان / ۱۹۸۸، هژمارا كوشتييان: ۲۵,۰۰۰ كهس
- ۴) گيلان (ئيران) / ۱۹۹۰، هژمارا كوشتييان: ۴۰,۰۰۰ كهس
- ۵) بهم (ئيران) / ۲۰۰۳، هژمارا كوشتييان: ۴۰,۰۰۰ كهس
- ۶) كشمير / ۲۰۰۶، هژمارا كوشتييان: ۷۹,۰۰۰ كهس
- ۷) سيچوان (چين) / ۲۰۰۸، هژمارا كوشتييان: ۲۲,۷۶۹ كهس
- ۸) هائيتي / ۲۰۱۰، هژمارا كوشتييان: ۲۳۰,۰۰۰ كهس

* تسونامی:

ل بنی دهریایی ژى ئهردهژ چیدبن. ئهردهژ و فۆلکانین بنی ئافی ژ یین سهر هسکاتی مالویرانکه رترن و دبنه ئه گهری پهیدا بوونا پیلین گهلهك مهزن. ئهؤ پیله ژ بنی دهریایی تا سهری، ههمی ئافا دهریایی دگهل خوه دبهت، لهو گهلهك ب هیژ و ویرانکهرن.

ل دویمهیا سال (۲۰۰۴) ی ژ بهر ئهردهژا بنی ئافی ل (ئاسیا دویر) و ب تایهت ل وی جهی کو دبیژنی (تسونامی) ئیک ژ فان ئهردهژان چیبوو و پیلین بلند و بهیژ دانه دویف ئیک و گهلهك گوندین نیریکی دهریایی هلوهشانندن و پتر ژ (۲۳۰,۰۰۰) دو سهد و سیه هزار کهس ژى کوشتن. ژ فی رۆژی و هیرقه زانایان ئافی فان پیلین مهزنین ئافی یین کرینه (تسونامی).

تسونامی دشیئت گهلهك بلند بیت و ب لهزاتیا فروکه کی (۷۵۰ کیلومیتر د دهژمیره کی دا) بچت. ههتا نوکه تسونامیا ژ ههمیان بلندتر کو هاتبته پیشان (۸۵) میتر بوویه.

ژیلی نافدارترین تسونامیا کو مه ل ژور باسی وی کری، ههروهسا د دشیست سالین رابوری دا هندهك تسونامیین دی یین مهزن رویداینه کو ب نافودهنگت یین وان ئهقهنه:

(۱) روسیا/ سال ۱۹۵۲ ی، هژمارا کوشتیان: ۵۰۰۰ کهس

(۲) شیلی/ سال ۱۹۶۰ ی، هژمارا کوشتیان: ۲۰۰۰ کهس

- (۳) غینیا/ ساللا ۱۹۹۸ی، هژمارا کوشتیان: ۲۲۰۰ کەس
- (۴) ژاپون/ ساللا ۲۰۱۱ی، هژمارا کوشتیان: ۱۰۰۰۰ و ۱۶۰۰۰
- بەرزە

ئەور

ب گەرماتیا روژی، ژ (ئەردی، دەریایان و شینکاتیان) هەلم رادبت و چونکی هەوایی گەرم ژ هەوایی سار سڤکترە، لەو ئەڤ هەلمە، یا کو ئەم دبیژینی (ئەور) ب کیلومیتران بلند دبت و وەکی بالۆنی بەر ب ئەسمانان ڤە دجت. ئەور ژ ملیارا دلۆپین ئافی کو ب هویربین(میکروسکوپ)ی دەیتە دیتن پیکدەیت، لەوما ئەو گەلەك سڤکە و ل هەوای دلڤلقت.

* بۆچی ئەور چیدین؟

دەما هەوایی گەرم دچتە سەری و دگەتە هەوایی سار، ئەو شها د ناڤ هەوایی گەرم دا دبنە دلۆپین ئافی. ئەم دبیژینە ڤی کریاری (دلۆپاندن). هەندەك جارن دلۆپین گەلەك مەزن یی د ناڤ ئەوران دا هەین، ل ڤی دەمی ئەو ئەور ب رەنگی رەش دەیتە دیتن.

* مژ چیه؟

مژ ژ ی هەمان هەلمە، کو ژ دلۆپین ئافی یین بچویك چیدبت و

گدلهك سښكه و دشیت ب ناسانی د ناؤههواى دا بلغلقت. لى دهمی
نهؤهلمه ل نهسمانی بت دبیژنی (نهور) و ههگر ل نهردی بت دبیژنی
(مژ). مروؤ ب تایبهتی دشیت سپیدههی و ئیڅاریان مژی بییت.

* مۆران چیه؟

ب تیربوونا شها ناؤههواى، دلویین بچویك چیدبن، مۆران ژ فان
دلۆپان پیک دهیت. نهو وهکی نهورانسه، لى نهو ژى نه ل نهسمانیسه،
بهلكوی ل نیژکی نهردی و مروؤ دشیت د ناڤرا دهر باز بیت.
(مژ) ژ (مۆران) ى تیرتره، واته پتر دلویین ناڤى ى د ناؤه (مژ) ى دا
ههین.

* خوناف و خويسار چنه؟

ل شهقین بهاری دهمی هیدی هیدی سهقایى ساری دنیاى دشکیت،
ههلهما د ناؤه مژ و مۆرانى ژى دا دبته چپکین ناڤى و دکهښه سهر بهلگین
دارا و شینکاتیا. نهم دبیژینه فان چپکان (خوناف).
لى دهمی سهقایى دنیاى سار دبت و ههلهما ناڤى ئیکسهر ژ دۆخى
(گاز) دهیته گوهارتن بو دۆخى (رهق)، هینگی ههلم وهکی دندکین
قهراسى ل سهر بهلگین داروبار و شینکاتیان دیار دبن، نهم دبیژینه فان
دندکین قهرسى (خويسار).

* شه چیه؟

شه ریژه یا چپکین نافی یه د ناؤه هوای دا. ژیدهری فان چپکان دهریا و رویار و شینکاتینه، و هه گهر ئهؤ ریژه یه د ناؤه هوای دا زیده بوو دبتنه ئه گهری بارینی.

با

با ئه و هوایه یی دلقت، لی ناهیتنه دیتن، ئانکو مروؤ نه شییت وی ببینت لی کریارین وی بخوه دبینت و ههست یی دکهت. مروؤی ب گهلهك رهنگان مفا ژ بای وهر گرتینه، وه کی: ناشین بای، کهشتیین بای، بالوئین بای، هیژا کاره بی ب ریکا بای و... هتد. واته با هیژه کا سروشتی یه و بو مروؤ فاتی گرنکه.

* بوچی با دهیت؟

چونکی هه و ا چو جارال جهی خوه نامینت، له و با دهیت. هه وایی گهرم به رهؤ سه ری دچت و هه وایی سار شوینا وی (ل خواری) دگرت. ب فی رهنگی با دهیت.

* بوچی با گهر چیدبن؟

دهمی هه وایی گهلهك گهرم و ب شه تیکلی هه وایی سار و زوها

دبت، باگهر چيڊبت. باگهر گهلهك ب سههمه، ده مي باگهر دهيت چ
دكهفت بهر ريكا وي، نهو پرت و بژاله دكهت و دگهل خوه دبت و دارا
دقرينت.

پزيا جارا تيره يي (قگر) باگهران (۱۵۰) ميتره و لهزاتيا هاتنا وي
(۱۷۵) كيلوميتره د ده مژميړه كي دا، لي هندهك باگهر هاتينه ديتن كو
تيره يي وان دگه هشته (۴۰۰۰) ميتران و لهزاتيا هاتنا وي زي
(۴۸۰) كيلوميتر بوينه د ده مژميړه كي دا.

هه چدهوا بت ژيي هه باگهره كي كي متره ژ ده مژميړه كي و سه ره رايي
في چهندي زي نهو ده مي كي زي تيرا هندي هه نه كو مالويراني و
كوشاره كا بهر فره لدويف خوه بهيلت.

* بابه ليسك چيه؟

ده مي هه وايي بنو نهوره كي تاري ل دور خوه دزفرت
بابه ليسك (باهوز) چيڊبت. ده مي سه ري بابه ليسكي دگه هته نه ردی هه مي
تشتين دكه فنه بهر ريكي ژ جه رادكهت، داران ژ ره و ريشال هه لدكيشته
دهر، خانيان دهه ريفت و تروميپلان دقرفرينت.

باران و به فر

چيكي نافي يين هوير نهو يين د نا هه لما هه واي دا دگه هه نيك و

ئەورپىن بارانى پىنك دىيىن. ل دويمايى چونكى گەلەك مەزن و گران دىن نەشىن ل ئەسمانى بىيىن، لەو وەكى بارانى دبارنە سەر ئەردى و ھەگەر سەقايى ھەواى (۰) سفر پلەيىن سانتىگراد يان د بن سفرى دا بت، ئەفۇ دلۆيىن ئافى دىنە شلۇفە يان بەفر، و بەفر دبارت.

ھەر دلۆپە كا مەزنا بارانى ژ سەد مليون ژ فان چىكىن ھوير پىكدهيت. واتە ھەتا پنىە كا ئەورى ب دريژيا (مليونەك و نيڧ كيلوميت) و پانيا (مليونەك و نيڧ كيلوميت) و ستويراتيا (مليونەك و نيڧ كيلوميت) ل ئەسمانى چىيىت، ئەو پىدڧى (مليون × مليون × مليون) چىكىن ھويرە. و ئەورەكى ب فى قەبارەى ھەگەر وەك باران ببارتە سەر ئەردى دى نىزىكى ھزار و چوار سەد تەنن ئافى ژى بارت.

*** بۇچى پاتۇرپن بەفرى وەكى ستيرانە؟**

ھەر پاتۇرە كا بەفرى ژ نىزىكى پىنجى قريسكىن بەفرى پىكدهيت. ھەمى كرىستال شەش قۇرزىنە و ھەمى گەلەك د بچويكن، كو مروڧ ب تنى وان ب ميكروسكوبى دىيىت.

*** شىشلتۇك چەوا چىدبن؟**

دەمى سەقايى دنياى د بن سفرى دا بت و ژ جھەكى بلند ئافى بيتە خواری، ھندەك چىك ناكەڧنە خواری، بەلكو ئەو دجەمدن و دىنە

قەراسە. دەمى دلوپ لسەر دلويى دبتە قەراسە، شيشلتوك چىدبت. ئەم
د كوردىي دا ھەروەسا دىيىنى (شەمبىلىك، لويلاقە و گىلىلە).

* كەسكوئالا چەوا چىدبت؟

دەمى تىرىيىن رۇژى ل دلويىن بارانى دكەقن كەسكوئالا چىدبت كو
ھەروەسا ئەم دىيىنى (كەسكوسۇر يان كىلەستوين) ژى. مرۇڧ ب ئاسانى
دشيت سىپىدە و ئىقاران كەسكوئالايى بىنت. داكو تو بشىي وى بىنى،
پىدقىە پشتا تە ل رۇژى بت.

بەلكى تو حەز بكەى بزانى كا سەر و بنىن كەسكوئالايى ل كىقەنە،
لى مخابن مرۇڧ چو جاران نەشپايە بىنت، چونكى دەمى مرۇڧ دجت دال
سەرى وى مېرە بكەت، كەسكوئالا دجت و نامىنت(ئانكو بو ماوۋىيە كى
گەلەك كىم ديار دبت).

* بۇچى كەسكوئالايى ھندە رەنگ ھەنە؟

رۇناھيا رۇژى دەمى د ناۋ دلويىن ئاقى را دەر باز دبت، دابەشى
گەلەك رەنگان دبت. رۇناھيا سىي يا رۇژى تىكلى حەفت رەنگىن دى
دبت، كو ئەو ژى ئەقەنە: (سۇر، زەر، پرتەقالى، شىنى قەبووى، كەسك،
شىنى تارى و مۇر).

* نه گهرين رابوون و داهاتنا نافي چيه؟

گويا نورد همدی تشتان بو نالی خوه دكيشت. نافي في هيڙي (هيڙا راکيشانا نوردی) يه. ژ بلی نوردی، روژ و ههيفي ژي هيڙا خوه يا راکيشاني يا هه، لهو ههر نيك ژ (نورد، روژ و ههيفي) يا دی بو نالی خوه دكيشت، لي ژ بهر کو روژ ژ نوردی و ههيفي گهلهك دويره، هيڙا وي ژي چ باندوره کي ل نوردی و ههيفي ناکهت، بهس ههر چهنده پتر هيڙا راکيشانا نوردی کار يگهري ل ههيفي دکهت، لي نابت نهم باندورا هيڙا راکيشانا ههيفي ل دهمي شهفي و سپيدههيان ل پهراقين رويار و دهريايان ژ بير بکهين.

ب شهو رويه کي نوردی (ب نافي رويار و دهريايين خوهفه) دکهفته بهر سپهرا ههيفي، ههيف وي نافي ب نک خوهفه دكيشت و وي دهمي نافي رادبت، و نالی دی کو ههيفي نابينت، داتيت. نهم ديڙينه في کرياري (رابوون و داهاتنا نافي). نهو چهنده زيدهتر ل پهراقين دهريايين مهزن دهينه ديتن و روژي دو جارا نافين دهريايان بلند و نرم دبن.

بهستي

بهستي وه کي روياره کي مهزنه ژ قهپاسي. ژيانا في قهپاسي ژ قريسکه کا بهفري يا دهسپکري. بهفر بسهر بهفري دا دبارت و وه کي لحيغه کا ستوير ليدهيت و ژ بهر کو باري في بهفري گران دبت، لهو تهخ

بۆ تەخى ئەۋبەفرە ھویر دېت و دېتە بەستى، و چ گافا ئەۋبەستىە
 بھلیت دى ئاڧا دەریایى (۶۰) شىست میتران بلند بت و ھىنگى یە کو
 پىرانيا دەفرىن ھشكى یىن نۆكە دى بن ئاۋ بن.

* مەزناھیا چىایى بەستى چەندە؟

(۹۰٪) بەستیا جیھانى یال ھەردو جەمسەرىن باکوور و باشوور و
 چىایى بەستى سەرەرایى مەزناھیا خو، لى ھەر پرتەکا بچویکە ژ فان
 دەفرىن بەستىگرتى. دەم بۆ دەمى دەفرەکا بەفرەھا بەستى پرت پرت
 دېت و ھەر پرتەك خو سەرى خو دېتە چىایەك و د ئاڧا دەریایى دا
 دلقلقت.

ئەو پارچا ئەم لىسەر دەریایى دىبىن نە ھەمى چىایە، بەلكو ئەو كىلیا
 چىایى بەستى یە و باھرا مەزناڧى چىای د بن ئاڧى ڧە ڧەشارتییە. دەمى
 ئەۋ چىایە دلقت، ھەر تىشتەكى بکەڧت بەر رىیا وى خراب دکەت و
 ھلدووشىنت. ئەو ھند ب ھىزە کو دشىت گەلەك چىایىن مەزن
 بەھىنت (پویچ بکەت) و کەڧرىن گەلەك مەزن ب كیلومىتران دھاڧىتە
 جەھەكى دى.

برویسى

برویسى ھەمان چرىسكىن كەرەباىنە. ئەۋ چرىسكە لىدویڧ ئىك

دهين، لهو وه کی تيريزا ديار دبن. دهمی دو تشت تيك بينه ههسوين هيرا
 كههرهبايی ژي چيدبت، لهو دهمی پرتين بهستیی (جهمهدی) و دلوپين نافی
 يين د ناؤ نهوران دا فيك دكهفن، برویسی ژي چيدبت، ل ههمی جيهانی
 ب رهنگه کی نافجی د ههر چركه کی دا (۱۰۰) برویسی لی ددهن،
 نانكو د ساله کی دا پتر ژ سی مليار برویسی ل نهمانی ديار دبن.

دهمی چريسکين برویسی د ناؤ ههوايی گهرم دا دلغن، گهرماتيا وی
 ههوايی دهر دوؤرا چريسكان، (۵) پينج جاران ژ گهرماتيا روژی پتر
 ليدهئ. لهو كههرهبا كو ژ تيريزه كا برویسی دهر دكهفت هندی
 كههرهبا ساله کی يه يا بازيړه کی وه کی (رانيه، سهقر، ناموود يان فارقين)
 ب كار دئين.

برویسی ب سانهی ل دارا و ناهيین بهرز و بورجين بلند دكهفن، و
 ل فی دهمی كههرهبا د ناؤ دادكهفته خوارى، لهوما روينشتنا بن
 هدرسيان ل دهمی برويسبقه دانى ميټرسيداره و پندقبه ههمی كهس خوه
 ژي پپارين.

* بوچی برویسی ب نهدی دكهفن؟

كا چهوا موگناتيسهك كهرهستين ناسنی دكيشته خوه، وهسا نهدر ژي
 برویسی دكيشته خوه، نهو ژي ژ بهر هندی يه كو نهدر خوه دی كيشا
 موگناتيسی يه، و ههمی تشتان (ژ وان برویسی) ب نك خوه فه دكيشت،

ب مدرجه کی کو د ناؤ بیاف(ئەتوسفوری) ئەردی دا بن.

* بۆچی گورگور پشتهی رۆناهیی دهیت؟

یا راست (رۆناهی) و (گورپین) هەردو د ئیک دەمدا دەین، لی ژ بەرکو هیژا رۆناهیی ژ هیژا دەنگی پتە، مرۆفە هزر دکەت کو (رۆناهی) بەری (دەنگی) یا قەومتی.

هەگەر تو حەز بکە ی بزانی کا برویسی دۆرین چەند کیلومیتران ژ تە دویره، فان خالان لێر چاؤ بگره:

(۱) دەما تە تیریترا برویسی دیت و هەتا تو گورگوری ببهیزی چرکهیان بژمیره.

(۲) ئەوان چرکهیین تە هژمارتین دابهشی هژمارا (۳) بکە.

(۳) هژمارا بدەستقەهاتی کا چەندە، واتە ئەو برویسی نیزیکی هەند کیلومیتران ژ تە دویره.

* برویسی و تەکنولۆژی

نەۆ پشتهی پیشقەچوونا تەکنولۆژی، هەندەک پارا تۆنەر (تیریتگر) لێسەر ئافاهیین بلند هاتینە چیکرن. ئەؤ تیریتگره بیی کو زیانی بگههیننە دەردۆرین خوه، تیریتزین برویسیی دکیشنه خوه و پاشی وان دیسان دزفریننە ئاسمانی یانزی ب ریا تیلای گریدایی دەنیرنە بنی ئەردی.

بیابان

پدیفقا بیابان، پدیفقه کا فارسی یه و یا ژ (بی + اب + ان) پیکهاتی، نانکو (جهین بیّ ئاف)، و ژ لایی زانستی ژیفه نهو دهفدرا کو د سالی دا ژ (۲۵) سانتی میتران کیمتز باران لیّ ببارت، دیبژنیّ (بیابان)، کو (۳۰٪) ئاخا جیهانیّ بیابان یان نیف بیابانه.

بارانا بیابانان نه وه کی بارانا جهین دییه، هندهک جارن لیّ نابارت و هندهک جارن ژی وه سالی دبارت کو بیته نه گهریّ لافاو و لههیان. و هندهک بیابان ژی یین ههین کو ئاف و شینکاتی یان داروبار یین لیّ ههین، نه م دیبژینه فان جوړه دهفهران (چول) یان (دهشت).

نافیّ مهزنتین بیابانا جیهانیّ (صحرا) یه. فیّ بیابانیّ سیکا پارزه فیا نه فریقیا یا فه گرتی و رووبه ریّ ویّ نیژیکی (۹) نهه ملیون کیلومیترین دوجار کینه. دیسان (۵۰٪) ژ پارزه فیا ئوسترالیا ژی بیابانه، کو (۳،۳) ملیون کیلومیترین دوجار کینه و (۲،۵) ملیون کیلومیترین دوجار کی ژ نیف گزیرتا عه ره بی ژی بیابانه.

ل جیهانیّ دهفدرا ژ هه میان زوهاتر، بیابانا باژیریّ (ناریکا) یه ل وه لاتیّ (شیلی). ل ویّریّ د ساله کیّ دا ب تنیّ (۰،۷۶) میلیمتر باران دبارت.

پارزه فی دشن

هه رچنده نهرد گرؤفهره، لیّ لسه ر نه خسه ی راست دیار دکهت.

تیڤلی ټهردی وه کی (پووزهل) ان پینکفه گریډاینه. ټهو ژ بلی (دهریا، گوم و کهندافان) ژ حهفت پارچه یین مهزن و گهلهک پارچه یین بچویک و چوار ټوقیانۆسان ژی پینک هاتیه. د حهفت پارچه یین مهزن دا حهفت پارزه فی (قاره) یین ههین، ټهو ژی ټهفه نه، کوب ریژ ټیک ژ یا دی مهزن تره: (ئاسیا، ټهفریقا، ټهمریکا باکوور، ټهمریکا باشوور، ټهوروپا، ټوسترالیا و جه مسهری باشوور). و ټوقیانۆسین وی ژی ب ریژ ټهفه نه: (ټوقیانۆسا ئارام، ټوقیانۆسا ټه تلهس، ټوقیانۆسا هندی و ټوقیانۆسا جه مسهری باکوور).

* ههمی ڤیکرا

بهری (۲۰۰) ملیون سالان ههمی پارزه فی پینکفه د گریډای بوون و ناڤی وی پارزه فی پینکفه گریډایا مهزن (Pangaea) بوو. بهری (۱۵۰) ملیون سالان ټیک و دهرزب فی پارزه فی مهزن که ټبوون و ببوو دو پشک و ناڤین (Laurasia) و (Gondwana) لی کربوون. و پاشی هندهک ټیک و دهرزب فان ههردو پارچه یان ژی که تن و پارزه فی یین ټه ڤرۆکه ژی په ییدا بوون. لی پیندڤیه بزاین کو ټه ڤارزه فی یین مه یین نوکه ژی، هیشتا لسهر فی لفین و جیبه جی بوونی د بهرده وامن. و سهره کیتزین هوکارین فی جیبه جی بوونا پارزه فیان ټه ڤین خوار ټنه:

* ټیکرا چووی: هندهک جاران دو پارچه دناڤیکرا دهینه شداندن و گهلهک

چيائين مەزن ژى ديار دېن.

* **بنيك كەتى:** ھندەك جاران ژى پارچەيە كا ئەردى دكەفت بن پارچەيە كا دى و دۆل و نھال ژى پەيدا دېن.

* **ژبەرىكچووى:** ھندەك جاران دو پارچين ئەردى ژ بەرىك دچن. ئەۋ ژبەرىكچوونە دبتە ئەگەرى پەيدا بوونا ئەردەژان.

* **ژىك دوپر كەتى:** ھندەك جاران ژى دو پارچين ئەردى ژىك دوپر دكەفن و بۆشاييا ناڧەرا ھەردو پارچەيان ھىدى ھىدى پر دبت و پارچەيە كا نوى ژى پەيدا دبت.

ھەروەكى مە پىشت ژى گۆتى، پارچەيىن ئەردى چ جارا د جھى خوه دا نامىن، بەلكو ئەو ھەر د لقىنى دانە. پارچەيىن ئەردى د ھەر سالەكى دا نىركى (۲، ۵) سەنتىمىتان خوه دگوھۆرن. ئەردەژ تىقلى ئەردى دكەلىشن و دەما قۆلكان دپەقن، ھندەك جھ دكەفن بن دەريايان و ھندەك جھين نوى ژى ديار دېن. و رۆژەك دى ھىت كو ئەۋ ھشكاتىە دى ھىژ كىمتر لى ھىت و دى ھەر پارچەيەك ژى گەلەك ژى يا دى دوپر كەفت، ب تايىەتى ھەگەر قەراسا ھەردو جەمسەرا لژىر گەرمھا دژوارا رۆژى دحەلىيت پىشتى كو پەردا (ئوزون) ى تەنك دىت يان نەمىنيت.

چەم

دەما باران دبارت، ھندەك ئاۋ دچتە ژىر ئەردى ڧە و ھندەك ژى لسەر

ئەردى رەوان دېت. سەرەتا مېرزىقە ژېدىن، ژ فېك گەھشتا وان جۆك و جۆبار چىدىن. چەند جۆبار ب ھەفرە رۆۋەكى و ژ كۆما رۆۋان ژى چەم چىدىن. دو ژ چەمىن مەزىن جىھانى كۆ (فورات: ۲۸۰۰ كىلومېتر) و (دىجلە: ۱۹۰۰ كىلومېتر) نە يى د ناۋئاخا كوردستانى ۱۵ و پېشتر كوردستانا مە ب وەلاتى نابقەرا فان ھەردو چەمان دەھاتە نياسىن، و ناقدار بوو ب شارستانىھەتا دېرىنا (مىزوبوتاميا).

سەروكانيا سەرەكيا چەمان ئاقىن كانىكا، بەفر، گژلۆك و باران. ل دەقەرېن بلند چەم گەلەك ب ھېز رەوان دېن، لى دەمى دگەھنە دەشتى ئەو ھېز كېم دېت. چەم گەلەك كەفر و ھەرىپى دگەل خوە دېت و دگەھىنتە دەريا و دەرياچەيان.

درېزترىن چەمىن جىھانى ب فى رەنگى خوارىنە:

۱/ ئامازۆن: دكەڧىتە ئەمرىكا باشوور و (۶۲۵۹ ھەتا ۶۸۰۰) كىلومېتران درېزە.

۲/ نىل: دكەڧىتە ئەفرىقا و (۵۴۹۹ ھەتا ۶۶۹۰) كىلومېتران درېزە.

۳/ يانگ تېسى: دكەڧىتە وەلاتى چىنى و (۶۳۸۰) كىلومېتران درېزە.

۴/ مىسىسىپى: دكەڧىتە ئەمرىكا باكور و (۳۷۶۶) كىلومېتران درېزە.

چيا

روبيّ بسەرڤه يي نەردى ھەردەم د گۆھۆرينيّ دايسە. ھندەك جاران سنسلە چيا پيک دەين و چيايین نوى ديار دبن، ھندەك جاران ژ ئەگەريّ پەقينا ڤۆلکانان چيا رەنگە کي دي بخوڤه دگرت.

بلندترین چيايی جيهانی (ھيمالایا) و بلندترین چيايی کوردستانی ژى (ئاگرى)یە، کو د ھەردو خشتين خوارى دا ئەم دي نافيّ (۱۴) چيايین ھەرى بلندين جيهانی و کوردستانی ديار کەين:

ژ	ئافی چيايین جيهانی	بلنداھى ب ميتران	جەھ
۱	Everest	۸,۸۸۳	چين / نيبال
۲	K2	۸,۶۱۱	پاکستان
۳	Kanchenjunga	۸,۵۸۶	ھندستان / نيبال
۴	Lhotse	۸,۵۱۶	چين / نيبال
۵	Makalu	۸,۴۶۳	چين / نيبال
۶	Cho oyu	۸,۲۰۱	چين / نيبال
۷	Dhaulagiri	۸,۱۶۷	نيبال
۸	Manaslu	۸,۱۶۳	نيبال
۹	Nanga Parbat	۸,۱۲۶	پاکستان
۱۰	Annapurna	۸,۰۹۱	نيبال
۱۱	Gasherbrum I	۸,۰۶۸	چين / پاکستان
۱۲	Broad Peak	۸,۰۴۷	چين / پاکستان
۱۳	Gasherbrum II	۸,۰۳۵	چين / پاکستان
۱۴	Shishapangma	۸,۰۲۷	چين

بانداهى ب ميٽران	ناقى چييايڻ ڪوردستاني	ژ
۵,۱۳۷	ئاگرى (نارات)	۱
۴,۴۶۰	قاش مستان	۲
۴,۴۰۹	دينار	۳
۴,۳۵۶	قهنديل	۴
۴,۲۲۵	كلونچي	۵
۴,۱۵۰	ئوشتران ڪوه	۶
۴,۱۵۰	شاه شههيدان	۷
۴,۱۳۶	رهشڪو	۸
۴,۱۱۶	چيلو	۹
۴,۰۸۲	گازينستان	۱۰
۴,۰۵۸	سيپان	۱۱
۴,۰۲۸	قالى ڪوه	۱۲
۴,۰۰۰	بن رو	۱۳
۴,۰۰۰	پنبه گال	۱۴

* بؤچى ڪيلين چيايان ب بهفرن؟

دهما تو بسهر چيايان بکهڻي، هندي تو پتر بجهيه سهري، دي پتر ههست ب سهرمائي ڪي. ههر (۱۰۰) ميٽران ڪو مروڦ بسهر بکهڻت، گهرماتي نيڙيڪي (۱) نيك پلهيا سانتیگراد ڪيم دبت. واته هندي ل

راستگه‌هیان سه‌فا گهرم ژى بت، لى سه‌فال کيليين چيا (ب تايه‌تى يين
بلند) سارتر دبت، بويه ژى وه‌ك نمونه چيایی (ئاگرى) ژبه‌ركو گه‌له‌ك
بلنده، به‌فرا سه‌رى وى قه‌ت ب تمامه‌تى ناحه‌لييت.

سويلاڤ

ده‌ما ئاڤ ژ سه‌رى (سويل) يان (رزده) كى ب شيوه‌كى ئيڪسه‌ر سه‌راژير
دبت، ژير دهيته گوتن (سويلاڤ) يان (شيب). ب دريژاهيا سه‌د هزار
سالان، چه‌م ئه‌ردى نهرم دمه‌هيت و ئاخ و كه‌قريين وى دگه‌ل خوه
دبه‌ت. ده‌ما كه‌نداله‌ك ل ژير مه‌هيانى پي‌كده‌يت، ئاڤ ب هيژتر سه‌راژير
دبت و ئاخا بى كه‌ندالى ل ژير هيژا ئاڤى دبه‌ت چال و روژ بو روژى ئه‌ڤ
چاله مه‌زنت و كويرتر ليده‌يت و سويلاڤ مه‌زنت و بلندتر دبت.

بلندترين سويلاڤا جيهانى يال وه‌لاتى (شه‌نزوئىلا) كو بلنداهيا وى

(۹۷۶) ميژه.

ديسان سويلاڤا (نياگارا) ژى ل ئه‌مريكا مه‌زنتين سويلاڤا جيهانى
ده‌يته هژمارتن. ئه‌ڤ سويلاڤه يا ژ دو سويلاڤان چييووى، يا ئيكي سويلاڤا
(نالاهه‌سپى) يه ل وه‌لاتى (كه‌نه‌دا) و يا دى ژى سويلاڤا (ئه‌مريكا) يه د ناڤ
ئاخا ئه‌مريكا بخوه دا. هه‌ژيه بيژين كو دهر خوله‌كه‌كى (دقيه) دا
نيژيكى (۸۴) هه‌شتى و چوار مليون گه‌له‌نين ئاڤى ژ سويلاڤا (نالاهه‌سپى)
ب تنى سه‌راژير دبن.

شكەفت

شكەفت، كون يان كەلشتىن ئەردىنە. شكەفتىن گەلەك مەزن ل چىيىن كالكەر (كەفرىن كلسى) چىدىن. گەلەك ژ فان جۆرە چىيان يىن ل جىھانى ھەين، كو ئەو ژى بەرى مليۆنەھا سالانە ژ ئسكىت و كەلواشى گىانەوهرىن ئاڧى يىن چىيووين.

ئەڧ كون و كەلشتىن چىا، ل ژىر كاريگەريا ئاڧا بارانا يىن چىيووين، كو ب مليۆنان سالان لى بارىنە و رىيا خوه تى ڧە كرىنە. ھەروەسا ھندەك شكەفت ل دەمى پەقىنا ڧۆلكانان چىيووينە و ھندەك ژى مرۆڧان بۆ خوه پاراستن يان بۆ شەر و شوران ب دەست چىكرىنە.

* درىژترىن شكەفت ل جىھانى كىژكە؟

شكەفتا ھەرى درىژا جىھانى يال وەلاتى ئەمريكا، كو درىژيا وى دگەھتە (۵۶۰) كىلومىتران.

ل وەلاتى مە ژى گەلەك شكەفتىن ناڧدار يىن ھەين، وەكى شكەفتا شانەدەر كو پاشمايى كەڧترىن مرۆڧ (نياندرتال) تېڧە ھاتىنە دىتن. ھەروەسا شكەفتىن (خنس، ھزارمىرد، كەرەڧتو، ھەسەنكىف، ھەسوون و... ھتد).

ڧۇسىل

دەمى تو بخوازى ڧىر بى كا ژيان ل جىھانى بەرى گەلەك مليۆن سالان

چەوا بوو، تو دى پىندى بەلگەيان بى، و بەلگىن ژ ھەمىان باشت و پتر جھى باوھى (فۆسىل)ن. ئەم دىبىژىنە بەرمايىكىن ئاژەل و گىايان كو ماينە د ناؤ (كەفران، گۆران، بەستى و قەترانى) را (فۆسىل).
 فۆسىلېن سروسىتى (ددان، ھەستى و كەفلوژانك)ن. ھەر ھوسا فۆسىلېن ھىك و ھىلىنا ئاژەلان، و شويندەوسىن دايناسۆران ژى دەينە ھژمارتن فۆسىل. فۆسىل دىشېت گەلەك مەزن بت وەكى قەر قودى دايناسۆرەكى، يان ژى وەكى پىشكەكى بت كو مروؤف بتى بشىت وى ب ھویرىنى (مىكروسكوپى) بىنت. بەرى چەند سالان فۆسىلى ماموتەكى ھاتە دىتن كو بەرى (۱۲) ھزار سالان بەستى گرتبوو.

* دايناسۆر

مروؤف نەشپايە و نەشېت دايناسۆرەكى زىندى بىنت، چونكى ئەو (۶۵) ملیون سالان بەرى نۆكە يىن مرین، ئانكو ب ملیونان سالان بەرى مروؤف لىسەر روپى ئەردى ديار بىن. دايناسۆر د جىھانى دا نىزىكى (۱۵۰) ملیون سالان يىن ژياین. ئەو گەلەك جور بوون، ھندەك ژ وان گۆشتخۆر و ھندەك ژى گىاخۆر بوون. فۆسىلناسان ھەتا نۆكە (۶۰۰) جورىن ئىسكلىتېن وان دىتېنە، كو پرايا وان يىن ل چايىن كلسى. ئەم ب رىيا فان ئىسكلىتېن دزانين كا ئەو ب چ رەنگى بوون. ئەفرۆكە (مارگىسك و مازىزەرك) وەكى دايناسۆرانن، لى ئەو گەلەك ژ وان بچويكتن.

قۇلكان

دەمى تو قوتىە كا پېسىي باش بىشلىقنى و پاشى قە كەى، ئەرى چ بىسەرى وى پېسىي دەيت؟ قۇلكان زى وەكى قى پېسىي يە. گەلەك جاران (گەرماڭ) يىن ل نىزىكى قۇلكانان ھەين. ھندەك ژ فان قۇلكانان سەدان سال زى بىسەر قە دچن و ناپەقن. و ئەوین كو دپەقن زى، ھەر تىشتەكى نىزىكى وى بن دگەل پەقنى دىمىنە د بن خوەلى و لەھيا قۇلكانى قە. پەقىنا قۇلكانى دىتت بىتە ئەگەرى دياربۇونا ئەردەژان، ھەروەسا ئەردەژ زى دىتت بىتە ئەگەرى پەقىنا قۇلكانان.

قۇلكان نە ب تى ل نى ئەردىن ھىكە، بەلكو ئەو ل بنى دەريايان زى ھەنە. و پەقىنا قۇلكانىن بنى دەريايى دىنە ئەگەرا گەلەك پىلېن مەزن يىن ئافى و ئەۋچەندە زى مالویرانى و كوشتنە كا زىدە بدویف دا دەيت. مەزنىن قۇلكانا ئەردى ناقدارە ب (مونالوئا) كو پىشكەكە ژ گىرتىن ھاوايى. چىوئى بنى قى قۇلكانى (۶۰۰) كىلومىتەرە و بلنداھيا وى ژ ئاستى زەريايى (۱۰) كىلومىتەرە. ژ بلى قى قۇلكانى، پىنج قۇلكانىن دى يىن ناقدار يىن ل جىھانى ھەين، كو ئەو زى ناقدارن ب: (قزوو - پلە - بزىمىانى - پارى كوتىن - سىنت ھىلېن).

* قۇلكان چەوا چىدەت؟

دەما گازا خوەزايى و مادەنىن دى د بنى ئەردى دا لسەرىك دىدېن،

جھ تەنگ دېت و پەقېن پەيدا دېت. دگەل پەقېنى (خوھلى، دوپكىل و كەشپىن حەلىيى) ژ دەشى قۇلكانى و كەلشتىن وى را دەردكەشە ژ دەرفە. قۇلكان دابەشى سى جورپن خواری دېن:

۱/ پان: ھندەك قۇلكان پانن. لەھيا وان بەلاۋ دېت و وەكى خېفە كى لسەر ئەردى خويا دكەت.

۲/ كورت و قەلەو: ھندەك قۇلكان كورت و قەلەون. ژ خوھلىي پىك دەين، نانكو لەھيا وان دېتە تۆز و بژالە دېت.

۳/ تېژ: لەھيا فان جورە قۇلكانين سەرتېژ، تىر و ستور كېنە (وەكى لسقى يە) و گەلەك نالقلقت.

كەشناسى

ئەفرۆكە ھەر قەكۆلېن و زانىارىيە كا كو لدۆر ھەمى ئالىين ئەتموسفورى ئەردى (ژ رويى ئەردى ھەتا بلندترين رويى ئەتموسفورى) بەھتە كرن، ناۋلى ھاتىە كرن (زانستى كەشناسىي)، ئەۋ زانستە (ھەواى) و (سەقاي) ب ھەمى زانىارىين وانقە ھەمبېر دكەت.

* ھەوا:

مرؤۋ نەشىت ھەواى بېنيت، ھەست پى بکەت يان بېھن كەتى. ھەوا ژ گازېن (ئوكسىجېن، نېتروجېن، دوان ئوكسىدى كاربۆن و ھندەك گازېن

دى) پىنكدهيت. دو گازين كو بو مروفي زيده گرنك ئوكسجين و نيتروجين. و ژ بو گيانداران گازا هەرى گرنگ ئوكسجينه، لهوا زينده وەر ژبويى كو بيمين ساخ پيدفيه ئوكسجيني وەربگرن. داروبار و شينكاتى داكو قويتى خوه چييكەن (دوان ئوكسىدى كاربون) بكار دئين. مروفي زي ژبەر كارئينانا (كو مري و ژيهاتين نهفتى) دبنه نه گەرى هندى كو دوان ئوكسىدى كاربون د ناؤههواى دا زيده بت. دا ههوايى مه پاقرتر بت پيدفيه گرنكى ب كەرتى چاندنى بهيته دان و ئەم كيمتر كو مري، نهفتى، گازوايلى، پانزى و... هتد بكار بينين.

* گرانيا ههواى چهنده؟

ب راستى بهرسقدانا فى پرسى نهئاسانه. بهلكى هوين بيژن بوچى؟ د بهرسقى دا ديبيژين: چونكى ههوايى دهوروبەرى مه ب گەلهك ئاويان دهيت گوهارتن، بو نمونه:

- ههوايى سار ژ ههوايى گەرم گرانتزه.
- ههوايى ب شه ژ ههوايى زوها گرانتزه.
- ههوايى نيزيكي دهريايى ژ ههوايى سهري چيايان گرانتزه.
- ههوايى پيس (ب تەنى و تۆز) ژ ههوايى پاقر گرانتزه.

لی مرۆفی ب شیوازەکی نافینی هەوایی هەر میترەکا سیجارکی یا
 کیشای، کو ئەو ژێ کیلویەك و سی سەد گرامە. و ب فی رەنگی
 ئەموسفور(جەو)ی ئەردی کو زەریایەکا پانە ژ هەوای، هەکەر ئەم بشیین
 فی ئەموسفوری بگقیشینە سەرێك و دانینە سەر قەپانەکی، دی بینین کیشا
 وی نیژیکی (۵,۷۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) پیسج کوادرلیون و
 حەفت سەد ترلیون تەنایە.

* ئەموسفور(جەو) ل کیری خلاس دبت؟

چ توخیبێن دیارکری نینن کو نیشان بەدەت کال کیری ئەموسفور
 خلاس دبت و بیافی بوشایی(فچا) دەست پێدکەت. لی یا زانایە، کو
 هندی مرۆف بەر ب ژۆر(سال)فە بچت هەوا تەنک و تەنکتر لیدهیت و
 زانا دبیژن پستی بلندییەکا ژ (۳۰۰) کیلومیتران زیدهتر، هیدی هیدی
 هەوا نامینت و بیافی بوشایی دەست پێدکەت.

* سەقا:

هەوایی وی جھی تو لی دژی چهوایە؟ سارە؟.. گەر مە؟.. بەفرینە؟..
 مژەویە؟.. باگەر لی چی دبن؟.. یان ژێ هەمی تەقلی هەفن؟ سالانە سەقایی
 دەفەر تە ل ئیک ئاستە یان ب دەمسال(وهرز)ان را دەیتە گوهارتن؟
 بیگومان بەرسقا تە ب جھی تو لی دژی و ب تافی فە گریدایە. مەر ج

نینه ل هەمی دەفەرین جیهانی چوار وەرز هەبن! بۆ نمونە سەقایی وەلاتی (ئیکوادۆر) هەردەم گەرمە، و ل گەلەك دەفەرین پارزەفیا ئەفریقا ب تیی دو وەرزیین هەین، ئەو ژێ (وەرزی بارانا) و (وەرزی هەشکاتی) یە.

ژبەرکو ئەرد ل دۆر هەتافی دزفرت و تەوهری ئەردی بخوهری خوهره، لەو ئەو چەندە دبنە سەدەمی گوهورینا دەمی رۆژ و شەفان و هەروەسا سەرما و گەرمایی ژێ، ب وی رامانی کو دەمی بۆ نمونە ل وەرزی زفستانێ هەتافل ئەردی بدەت، دی کاریگەریا هەتافی ل باکووری ئەردی گەلەك کیم بیت و بەره‌فاژی وی دی ل باشووری ئەردی ب هینز بیت. هوسا راستە کول هەردو جەمسەران زفستانە، لی زفستانا جەمسەری باکور گەلەك سار و زفستانا جەمسەری باشوور گەرمە. ئەفی بابەتی ئەم دشیین ب رەنگەکی رۆهنتر هوسا دیار بکەین:

(۱) دەمی ل باکووری ئەردی هەفسانیا بەاری (الاعتدال الربيعي) بت، ل باشووری ئەردی هەفسانیا پاییزی (الاعتدال الخريفي) یە.

- ۲) دەمی ل باکووری ئەردی هەفسانیا پاییزی (الاعتدال الخریفی) بت، ل باشووری ئەردی هەفسانیا بهاری (الاعتدال الربعی) یه.
- ۳) دەمی ل باکووری ئەردی وەرگه‌پانا هافینی (الانقلاب الشمس الصیفی) بت، ل باشووری ئەردی وەرگه‌پانا زفستانی (انقلاب الشمس الشتوی) یه.
- ۴) دەمی ل باکووری ئەردی وەرگه‌پانا زفستانی (انقلاب الشمس الشتوی) بت، ل باشووری ئەردی وەرگه‌پانا هافینی (الانقلاب الشمس الصیفی) یه.

گزیرتە

گزیرتە یان (گراف) ئەو ئەردە بی هەمی لایین وی ئاڤ بت. هندەك گزیرتە ژ پارزەڤیان (قارە) فەقەتیاینه، وەکی گزیرتا (ماداگاسکار)، کو بەری چەند ملیۆن سالان ب پارزەڤیا ئەفریقیاڤه بوو، لی ئەڤرۆ که ئەڤ گزیرتە (۴۰۰) چوارسەد کیلومیتران ژ پەرافین ئەفریقیا دویر کەفتیه.

* گزیرتە چەوا چیدبن؟

هندەك گزیرتە ژ پەقینا ڤۆلکانان ل بنی ئاڤی بین پیک هاتین، ئانکو ئەو کیلین چیا بین ڤۆلکانینه بین د بنی ئاڤی دا، وەکی گزیرتین (هاوایی). یانژی دەما بەنداڤ (سکر) دەینه چیکرن گەلەك گر و مل بن ئاڤ دبن، لی

جھین بلندتر دمیینه بسەر ئافیّ قه و هەر چوار رهخین وان ئاؤ قه دگرت،
لهو دیّ بینین کو ئه و جه وه کی گزیرتان خویا دبن.

لیقا پەرافیّ

بهری هەر تشته کی دقیت ئەم بیژین مه مروّشان گهلهك ناؤ یین داناینه
سهر دهریایان، لیّ یا راست مه ئیک دهریا ب تنیّ یا هدی ئه و ژی (دهریا
جیهانی)یه، چونکی ئه و دهریا ههمی بسهریکفه گریډاینه. هەر چهوا بت
دهریاییّ هیلهك یا هدی کول ویّ هیلیّ (ئاؤ و هسکی) دگههنه ئیک، بوّ
ویّ هیلیّ دهیته گۆتن (لیقا پەرافیّ).

پیلین گهلهك مهزن ل لیقا پەرافیّ ددهن و كهفرا ژ تهحتان قه دکهن و
وان كهفران لیك ددهن و دمههینن ههتا هویر هویر دبن و ل دویماهیّ دبنه
خیز. ئەؤ گوهورینه نه ب روژهك و دو روژان چیدین، بهلكو سهدان سال
یان هزاران سال پیّ دقین تا ئەؤ گوهورینه چیدین.

پاشکو

(۲)

جیہانناسی

نهرزانتريين و گرانترين وهلاتيئن جيهاني

ب شيويه كي گشتي وهلاتيئن پارزه فيا ئه مريكا باكور (ئهمريكا و كندها) و وهلاتيئن ئه وروپا نافين و ئه وروپا رزژانفا، ب وهلاتيئن زهنگيني جيهاني هاتينه هژمارتن، چونكي داهاتي هه مروه كي د سالي دال نافه را (۳۰,۰۰۰ هه تا ۴۵,۰۰۰) دزلارانه و وهلاتيئن پارزه فيا ئه فريقيا (ب تايه تي ئه و وهلاتيئن كو دكه فنه د ناؤ ده فه را بيابانا مه زنا ئه فريقيا دا) هه ژارتريين وهلات هاتينه هژمارتن، چونكي گه لك ژ وانا ژ برس و بيكاريي دمرن، ب تايه تي باژيري (هراه) كو سه نته ري وهلاتي (زيمبابوي) ه ل نه فريقيا، ژ هه مي ده فه ريئن جيهاني نهرزانت و بي بهاتره.

د ناؤ هه مي وهلاتيئن زهنگين دا هندهك وهلات ژ هنده كين دي زهنگينتن، له و نهردي وان و خانيني وان و ژيارا وان ژ جهين دي گرانتن. ئه فه زي نافتي (۱۸) باژيريئن گرانين جيهاني:

- ل پارزه فيا ئاسيا: توكيو - نوزاكا - سيئول - جاكارتا - تهران
- ل پارزه فيا ئه وروپا: زيوريخ - جنيف - پاریس - لهندهن - ئوسلو
- ل پارزه فيا ئه مريكا: نيويورك - سائو پائولو - تورينو - لوسه نجلس
- ل پارزه فيا ئه فريقيا: كيب تاون - رازاويل - لاگوس - ناييجان

باشترین و خرابترین ژیار ل وهلاتین جیهانی

ب شیوهیه کی تابهتی ل پهی دویمهیک فه کۆلینان دیار بوویه کور ژیارا خه لکی باژیروی (زیوریخ) ل وهلاتی سویسرا ژ زیارا هه می خه لکی جیهانی باشتره و زیارا روونشتقانی باژیروی (به غداد) ل وهلاتی عراقی ژ زیارا هه می خه لکی جیهانی خرابتره.. ئەڤ چهنده ژ یو چهندين سالین شهر و پیکدادان و تالان و دزی و تیرۆر و کوشتن و بی بهاییا گیانی مرۆفی ل فی وهلاتی دزفريت و باژیروه کی بی یاسا و ریسیایه ل چاڤ هه می باژیروین جیهانی.

ئهڤ پینج باژیروه نهون بین بو باشیا زیارا خه لکی ل ریزا ئیکی هه تا پینجی دهین لسهر ناستی جیهانی: زیوریخ و جنیف (ل وهلاتی سویسرا) — ونکوور (ل وهلاتی کهنه دا) — فییه ننا (ل وهلاتی نه مسا) و ئوکلهند (ل وهلاتی نیوزیلهندا).

ههروه سا ژبلی باژیروین (کهنه دا و ئه وروپا نافین و ئوسترالیا) ژیارا خه لکی ل فان وهلاتان ژی باشه: سینگافور (باشترین وهلاته ل ئاسیا بو باشیا زیارا خه لکی) — توکیو (ل وهلاتی ژاپون) — شانگهای (ل وهلاتی چین) — فرانکفورت و میونیخ (ل وهلاتی ئه لمانیا) — دوبلن (ل وهلاتی ئیرلهندا) — قاهره (ل وهلاتی مصری) و تهران (ل وهلاتی ئیرانی).

زمانین نیکی یین جیہانی

ئەفرۆ نیزیکی سە ھزار زمان و زاراوہ (لھجہ) ل جیہانی یین ھەین. ل ئەمریکا ناڤین و ئەمریکا باشوور زمانێ ئسپانی سەرپشکە و پتر خەلک یی دتاختن، ئەفە ژێ ژ ئەگەری وان رویدانانە یین د میژووا ئسپانیا دا روی داين. ھندەك زمان ژێ ب ملسەتێ خوہفە ژ میژوہرە ھەبووینە و ھێژ ماينە، لەو دبیین ئەوین ب وی زمانی دتاختن ژێ گەلەکن وەکی زمانین (چینی و ھندی). و ھندەك ژێ ژبەرکو یین بووینە زمانین فەرمی و نیف نەتەوی و ل ریتقەبەرییان و تەکنۆلۆژیایی و ل راگەھاندنی و پەیوہندییان

نافی وەلاتی	ھژمارا پی ناخیشان	نافی وەلاتی	ھژمارا پی ناخیشان
چینی (ماندارین)	۱,۰۷۰,۰۰۰,۰۰۰	ژاپۆنی	۱۲۶,۰۰۰,۰۰۰
ئنگلیزی	۵۰۸,۰۰۰,۰۰۰	ئوردو	۱۰۵,۰۰۰,۰۰۰
ھندی	۴۹۷,۰۰۰,۰۰۰	پەنجابی	۹۴,۰۰۰,۰۰۰
ئسپانی	۴۹۷,۰۰۰,۰۰۰	کوریاپی	۷۸,۰۰۰,۰۰۰
عەرەبی	۲۴۶,۰۰۰,۰۰۰	تلوگویی	۷۶,۰۰۰,۰۰۰
بەنگالی	۲۱۱,۰۰۰,۰۰۰	تامیلی	۷۴,۰۰۰,۰۰۰
پورتغالی	۱۹۱,۰۰۰,۰۰۰	ماراتی	۷۱,۰۰۰,۰۰۰
مالایی/ئەندونزی	۱۵۹,۰۰۰,۰۰۰	کانتونی	۷۱,۰۰۰,۰۰۰
ئەلمانی	۱۲۸,۰۰۰,۰۰۰	وویی	۷۰,۰۰۰,۰۰۰
فردنسی	۱۲۸,۰۰۰,۰۰۰	قیەتنامی	۶۷,۰۰۰,۰۰۰

ب کار دهیڼ، له وړاڅختنکهریڼ وان ژى دمشهنه وه کی زمانى (ننگلیزى). خشتى سهرى بیست زمانىڼ بهر به لاق و زیندیڼ جیهانى ديار دکهت، کو ژ همدى زمانىڼ دى بیڼ جیهانى پتر پى ناخقیڼ خوه ههنه.

فروڅخانین گرنگین جیهانى

نیرۆل جیهانى ب ملیونان مروؤ ب ئیک ژ ئالاقین فه گوهاستى سدهرى دکهن. ئیک ژ فان ئالاقین پیشکهفتى و بلهن، فروکهیه.

نأقى فروڅخانى	هژمارا نأقینا ریڅینگان	نأقى فروڅخانى	هژمارا نأقینا ریڅینگان
د ههر ساله كى دا	د ههر ساله كى دا	د ههر ساله كى دا	د ههر ساله كى دا
نهتالانتا، هارتيفلد	۷۵,۸۴۸,۳۷۵ كەس	فونیکس، هاربور	۳۵,۴۸۱,۹۵۰ كەس
شیکاگو	۶۶,۸۰۵,۳۳۹ كەس	لاس فیگاس	۳۵,۱۹۵,۶۷۵ كەس
لوس ئهجنلس	۶۱,۰۲۴,۵۴۱ كەس	مینیا پولیس	۳۵,۱۷۰,۵۲۸ كەس
لهندن، هیس رو	۶۰,۷۴۳,۱۵۴ كەس	هوستون	۳۴,۷۹۴,۸۶۸ كەس
توكيو، هانیدا	۵۸,۶۹۲,۶۸۸ كەس	سانفرانسيسكو	۳۴,۶۳۶,۶۶۸ كەس
دالاس، فورت ورس	۵۵,۱۵۰,۶۸۹ كەس	مهدرید	۳۲,۹۸۴,۴۱۳ كەس
فرانكفورت - ماین	۴۸,۵۵۹,۹۸۰ كەس	هونگ كونگ	۳۲,۵۵۳,۰۰۰ كەس
پاریس	۴۷,۹۹۶,۲۳۳ كەس	دیترویت	۳۲,۲۹۴,۱۲۱ كەس
نهمستر دام	۳۹,۵۲۸,۴۸۳ كەس	مهيامى	۳۱,۶۶۸,۴۵۰ كەس
دهنقهه	۳۶,۰۸۶,۷۵۱ كەس	لهندن، گات ویک	۳۱,۱۸۲,۳۶۱ كەس

د خشتی سهری دا دیار دبت کا نهو بیست فروکخانین گرنګ و تیر
 قهرهبالغین جیهانی کيژکن یین سالانه ب ملیونهها مروؤ دچنی و ژي
 دهر دکهفن.

قوتابیین کچ و کورل چهند وهلاتین جیهانی

نهؤ خشتهیه کیمییا ریژهیا قوتابیین کچ بو مه دیار دکهت کو دشین ل
 دواناوهندیان و پیهل بهردهوامی ب خواندنا خوه بدن. ئانکو دیار
 دکهت هه گهر ژ وهلاتین ژیری (۱۰۰) قوتابی بچنه دواناوهندیان، چهند

نافی وهلاتی	هژمارا قوتابیین کور ژسهدی	هژمارا قوتابیین کچ ژسهدی	نافی وهلاتی	هژمارا قوتابیین کچ ژسهدی	هژمارا قوتابیین کور ژسهدی
چاد	٪۷۹	٪۲۱	چین	٪۵۵	٪۴۵
ئعفغانستان	٪۷۵	٪۲۵	ئوسترلیا	٪۵۱	٪۴۹
گینه	٪۷۴	٪۲۶	فرنسا	٪۵۱	٪۴۹
یهمهن	٪۷۴	٪۲۶	ئهلانیا	٪۵۱	٪۴۹
بنین	٪۶۹	٪۳۱	ئیتالیا	٪۵۱	٪۴۹
عیراق	٪۶۵	٪۳۵	ژاپون	٪۵۱	٪۴۹
نیپال	٪۶۲	٪۳۸	ئسپانیا	٪۵۰	٪۵۰
هندستان	٪۶۲	٪۳۸	بنگلادش	٪۴۹	٪۵۱
گینهیا نوی	٪۶۰	٪۴۰	بریتانیا	٪۴۸	٪۵۲
روسیا	٪۶۰	٪۴۰	نامیبیا	٪۴۷	٪۵۳
ئهمریکا	٪۵۹	٪۴۱	سوید	٪۴۵	٪۵۵

ژى كورن و ل همبهر وان دهليښه بو چهند كچكا درهخست كول
دواناوهنيان و پټهه ل بهردهوامي ب خواندنا خوه بدهن.

ناسناښى هندك وولاتين جيهانى

هر وولاتهك ل جيهانى ب هندك ناسناښين تايهت ب خوه بهرنياسه،
كو هندك ژ وان ب وى كانزاي د نافدارن يين ب مشه يي لى هه و

ناسناښى	ناسناښى وولاتى	ناسناښى	ناسناښى وولاتى
ورئ ماتادور	ئسپانيا	ورئ زيفى	نهرجهنتين
ودلاتى ورك جهزمهيا	ئيتاليا	ورئ دانوبى	نهمسا
ودلاتى قههوى	بهر ازيل	ورئ جهمهدين ههردهمى	ئيسلهندا
ورئ ئينكايان	پيرو	مرايبيا كهنديښى	به حرهين
ودلاتى درياچهيى	چاد	بانى جيهانى	تبت
ههتافا گهش	ژاپون	ودلاتى نهمسانى	چين
گوهاركى هندستانى	سيلان	ودلاتى خولدهفانا	سوید
بشت بهردين ناسنى	ئيكهتيا سوفيهتا بهرى	ودلاتى فيلا	ساحل عاج
ودلاتى هزار دهرياحميان	فيلهنندا	ودلاتى دريز	شيلي
ودلاتى گزيرتان	فيليبين	نهردى پروز	فلسطين
ودلاتى شهكرئ	كوبا	ودلاتى مائوماو	كنيا
ورئ فبرعهونان	مصر	ودلاتى نويشهيى	مالدييف
مهليكا نادرياتيک	فهنيز	نوميدا شاخهوانان	نيپال
ودلاتى نازايى و دليرىي	لوبنان	ودلاتى گول شليرا	هولهندا

هندەك ب ناڤى رويبارى خوه و هندەك ب گياندارين خوه و هندەك ب گول و دارين خوه و هندەك ب بهرهمين خوه بين چاندى و هندەك ب ميژروا خوه و هندەك ب ميرخاسي و هندەك ب زينگهها خوه و...هتد. خشتى سهري ناسناڤى هندەك وولاتان بو مه ديار دكهت.

ولاتين پر ئيتيمين جيهانى

ل گهلهك وولاتين جيهانى زاروكين ئيتيم و سيوى بين ههين. هندەك ژ وان بى بابن، هندەك بى داىكن، هندەكان ههردو نينن، هندەكا سههرايى

ناڤى وولاتى	هژمارا ئيتيمان	ناڤى وولاتى	هژمارا ئيتيمان
نايجيريا	۱۰۰۰,۰۰۰	موزەمبيق	۴۲۰,۰۰۰
ئىيوپى	۹۹۰,۰۰۰	ساحل عاج	۴۲۰,۰۰۰
كونگو	۹۳۰,۰۰۰	تايلهتد	۲۹۰,۰۰۰
كينيا	۸۹۰,۰۰۰	بوركينافاسو	۲۷۰,۰۰۰
نوگهتدا	۸۸۰,۰۰۰	رواندا	۲۶۰,۰۰۰
تانزانيا	۸۱۰,۰۰۰	بوروندى	۲۴۰,۰۰۰
زيمبابوى	۷۸۰,۰۰۰	كاميرون	۲۱۰,۰۰۰
ئەفريقا باشوور	۶۶۰,۰۰۰	ئەفريقا ناڤهراست	۲۱۰,۰۰۰
زامبيا	۵۷۰,۰۰۰	غينيا	۲۰۰,۰۰۰
مالاوى	۴۷۰,۰۰۰	هايتى	۲۰۰,۰۰۰

كو ههردو نينن بئى كه سوكارن ژى، و يا ژ هه مئى خرابتر ئه وه كول
 وه لاتين خوارى ژ فان هه مئى رهنكه ئيتيمان دناڤ دا مشه نه (كول هه ر
 ولاته كى هژمارا وان ژ دوسه د هزار كه سان پتره) و حوكمه ت ژى ب
 چاڤى ره حى لى ناييرت، له ول جاده و كولانان دژين و پرانيا وان يين
 تووشى هه مئى رهنكين ڤاريوونى بووين و يين بووينه سه ربار بو وه لاتى
 خوه ب رهنكه كى تاييه تى و جهى سه رشورى بو مرؤڤايه تى ب رهنكه كى
 گشتى.

د خستى بهر په رى بورى دا ريزا ڤه برى يا ئيتيمان (ژ ههردو ره گه زان)
 ل بيست وه لاتين پتر ئه ژ رهنكه ئيتيمه هه مين هاتيه ديار كرن كو پرانيا وان
 ژ پارزه ڤيا (ئه فريقيا) نه.

وه لاتين تيهنى يين جيهانى

مرؤڤ رۆژانه پيدڤى هنده ك ئافى يه بو ڤه خوارنى ۱۵ بهر ده واميى ب ژيانا
 خوه بده ت، و ئاڤا پاڤر و سه فاندى بو ساخله ميا جفاكى ژ پيدڤيانه. ئه ڤرؤ
 ل وه لاتين پيشكه فتى، هه ر ماله كا بچويك رۆژانه نيزيكى (۶۰۰) لسيترين
 ئافى بو زادلينانى، شويشتنا تامانا، ته واليت و ده ستوچاڤ شويشتنى،
 جلكشويى و سه رشويشتنى و كاروبارين دى يين ناڤمالي ب كار دئينن. لى
 ل پرانيا وه لاتين ئه فريقيا و رۆژه لاتا ناڤه راست و ئاسيا، مرؤڤ رويبروى
 ڤه يرانا بئى ئافى يه، هه تا وى رادهى كو پتر ژ ئيك مليارد كه س ل جيهانى

ئاڦا پاڦڙ و ساڦلهم بۆ ڦه خوارنئ ب دهست ناكه ڦت، لهو هدر سال پتر ژ سئ مئون كهس گئانئ خوه ژ دهست ددهن ژ نه گهرئ ئئشئن كو په يوه ندى ب بكار ئئنانا ئاڦا پئس ڦه ههئ.

د خشتئ خوارئ دا ناڦئ بئست وه لاتئ تئهنئ بئ هاتئ و يا تئدا هاتئه ديار كرن كا ژ ههر سه د كهسان چهنه د كهس بئئ ئاڦا ساڦله من بۆ ڦه خوارنئ (تئهنئنه).

هژمارا تئهنئئان	ناڦئ وهلاتئ	هژمارا تئهنئئان	ناڦئ وهلاتئ
%٤٢	بور كئناڦاسو	%٥١	كئئنا
%٤١	رواندا	%٤٨	كئئرئ
%٣٩	عوممان	%٤٨	گئنه
%٣٨	ئهنگولا	%٤٧	ماداگاسكار
%٣٧	مورئئانئا	%٤٧	ڦئجئ
%٣٧	لائوس	%٤٦	هانئئئ
%٣٠	كه مئوجئا	%٤٦	ئئرئئرئا
%٣٧	چاد	%٤٥	كؤمارا كنگو/زئئر
%٣٤	ئئئوئئ	%٤٤	گئنه بئا ئئئوئئ
%١٣	ئهفغانئئان	%٤٢	گئنه بئا نوئ/بابوا

وولاتين دهبندارين جيهاني

رهنگه هندهك هزر بكنه كو وولاتين ههژارين وه كي ئه فريقيا دي ژ هه مي وولاتان پتر دهبندار بن، لي يا دروست نه وه سايه! چي دبت جهي سهرسوورماني بت كو وولاته كي وه كي ئه مريكا ژ گه لهك ناليان فه ل پلا ئيكي بت، وه كي: (ولاتي ئيكي يه بو چيكرنا ئنرژيا ئه تومي، وولاتي دووي يه بو بهر هه مينا نا كه هره بي، وولاتي ئيكي يه بو ده ريخاندا كو مري، وولاتي ئيكي يه ب هه بوونا داري نهرم، وولاتي سيي يه ب هه بوونا گه غي، وولاتي سيي يه ب چيكرنا پيلاي، وولاتي دووي يه ب هه بوونا په مي، وولاتي ئيكي يه بو بازار گانيا گشتي و ژ وولاتين هه ري

گۆژمي دهبنداريي	نافي وولاتي
دۆلار ۲,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	ئهمريكا
دۆلار ۲۳۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	بهرازيل
دۆلار ۱۷۶,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	ئوستراليا
دۆلار ۱۵۷,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	چين
دۆلار ۱۵۷,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	روسيا
دۆلار ۱۵۵,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	ئهرجهنتين
دۆلار ۱۴۸,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰	مهكزيك
دۆلار ۱۳۳,۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰	ئهندونيسييا
دۆلار ۱۳۱,۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰	كوريا ژيري
دۆلار ۱۱۸,۸۰۰,۰۰۰,۰۰۰	توركيا

زهنگينه بو سامانين سروشتي بين وه كي گازی، لي د هه مان دهم دال پلا ئيكي بت زي بو دهينداريي. هه رچه نده نهو سه ره رايي دهينداريا خوه بهري هه مي وه لاتان هاريكارييا هه ژار و ليقه مايين جيهاني دكده. لي هه رچه وا بت و ژ بهر هه ر نه گه ره كا هه بت، خه شتي بوري ناغي دهه وه لاتين دهيندارين جيهاني نيشا مه ددهت، كو نه مريكا سه ركيشا وانه.

وه لاتين كو دارستاني خوه ژده ست دهن ل جيهاني

دارستان ئيك ژ سه رو كانين ژيانينه، چ ب پاكيا هه وايي وي بت، چ

ناغي وه لاتي	روويه ري پويچبووي د هه ر سانه كي دا	ناغي وه لاتي	روويه ري پويچبووي د هه ر سانه كي دا
به رزيل	۲ كه ۲۳۰۹۰	نوستراليا	۲ كه ۲۸۲۰
نه دنونيسيا	۲ كه ۱۳۱۲۰	بيرو	۲ كه ۲۶۹۰
سودان	۲ كه ۹۵۹۰	ساحل عاج	۲ كه ۲۶۵۰
زامبيا	۲ كه ۸۵۱۰	ماليزيا	۲ كه ۲۳۷۰
مه كزيك	۲ كه ۶۳۱۰	كاميرون	۲ كه ۲۲۲۰
كونگو	۲ كه ۵۳۲۰	هه منزويلا	۲ كه ۲۱۸۰
ميامار	۲ كه ۵۱۷۰	كولومبيا	۲ كه ۱۹۰۰
نيجيريا	۲ كه ۹۹۸۰	بوليفيا	۲ كه ۱۶۱۰
زيمبابوي	۲ كه ۳۲۰۰	نيكودور	۲ كه ۱۳۷۰
نه رجه نتين	۲ كه ۲۸۵۰	نهنگولا	۲ كه ۱۲۴۰

ب بهر بومین وی بت. بی هه بوونا دارستانان، رۆژ ب رۆژ ئەمۆسفوری ئەردی پیس و پیستر دبت و دبتە ئەگەری تیکچوونا سەقایی ئەردی. دارستان ل گەلەك وەلاتان هەنە و هەر ل پڕانیا وان ژى ئەهۆ دارستانە بەرئاتفی پویچوونی نە، هەندەك ب سۆتنی، هەندەك ب برینی، هەندەك ب هەشکبوونی و هەندەك ب لافاو و لیهمشت و هره‌بایان.. لی ئەو بیست وەلاتین کو پتر ژ هەر وەلاتەکی دی دارستانین وان بەر ب نەمانی دچن، ئەون یین د خشتی ژۆری دا د دیار کری.

وەلاتین یارمەتیدەر و یارمەتیوهرگرین جیهانی

جقاتا هەفکاریا بەرفره‌بوونا ئابووری (OECD) یا ژ هەردو وەلاتین (کەنەدا و ئەمریکا) و (١٦) وەلاتین ئەوروپی پیک هاتی، لی نۆکە هەندەك وەلاتین دی ژى لی زیدە بووینە، کو ئەو ژى ئەقەنە: (کەنەدا، ئەمریکا، ئوسترالیا، نەمسا، بەلجیکا، چیک، دانیمارک، فرەنسا، ئەلمانیا، پۆلۆنیا، ئیرلەندا، ئیسسلەندا، ئیتالیا، ژاپۆن، کوریا ژیری، لوکزامبۆرگ، مەکزیک، هۆلەندا، نیوزیلەندا، نەرویج، سلۆفاکیا، ئیسپانیا، سویسرا، تورکیا و بریتانیا). لی هەر سی وەلاتین (ژاپۆن، ئەمریکا و ئەلمانیا) ژ هەمی وەلاتین دی پتر هاری وەلاتین پاشقەمای دکەن.

ژ بلی وەلاتین ئەفریقا نافین، کو سالا (٢٠٠١) ی ب تنی (١٣) ملیار دۆلار وەك هاریکاری ژ فان وەلاتین پیشکەفتی بو چوو بوون، هەر

وہسا ئەۇ دەھ وەلاتیئ نافی وان د خشتی خواری دا دیار ژی، ئەو وەلاتن یئن گەلەك ھاریکاریان ژ وەلاتیئ پیشکەفتی وەردگرن.

گۆژمی ھاریکاریی	سالا ھاریکاری وەرگرتی	نافی وەلاتی
۱۰ مەلیون دۆلار	۲۰۰۱	ئەر جەنتین
۶,۹ مەلیون دۆلار	۱۹۹۹	غینیا
۲,۹ مەلیون دۆلار	۱۹۹۹	ھندستان
۲,۲ مەلیون دۆلار	۲۰۰۲ – ۲۰۰۱	تەیموورا رۆژھلاتی
۲,۲ مەلیون دۆلار	۱۹۹۹	مصر
۲,۱ مەلیون دۆلار	۲۰۰۱	قھیەتنام
۲ مەلیون دۆلار	۲۰۰۰	پاکستان
۱,۸ مەلیون دۆلار	۲۰۰۱-۲۰۰۰	ئەفغانستان
۱,۵۷ مەلیون دۆلار	۲۰۰۱	بەنگلادش
۱ مەلیون دۆلار	۱۹۹۹	بولغارستان

پاشکو

(۳)

شہر ناسی

شهر

دهمی ناڤی شهر دهیت، ئیکسهر شهرین مهزنین وه کی: شهرین ئیمپراتورییه تان، شهرین مهغولان، شهرین سهلیبی، شهرین ناپلئونی، شهرین پارتیزانی، شهرین جیهانیین ئیکی و دووی، شهری سار و شهرین ناڤخویین وه لاتین مینا (روسیا، نیجیریا، ئیرلندا باکوور، پاکستان و بهنگلادش، ئهفریقا، ئسپانیا، پورتوگال، ئهفغانستان، لوبنان، یونان، وه لاتین بالکان و عراق) دهیته سهر هزرا مروقی.

د قیره دا، من نه لبه ره ب دریزی باسی هه می شهران بکه م، لی دی ههول ده م چهند سهر قهله مکه کان لدور گرنگترین وان بنقیسم.

* پیناسه:

شهر یان (جەنگ) دبهته سی رهنگین سهره کی:

(۱) شهری مروقی دگهل مروقی، ئه رهنگه شهره ئیکه مین و دیارترین رهنگی شهران دهیته هژمارتن. ل قیره دو مروقی یان پتر دکه فنه بهریک، ئه دکه فنه بهریکه چیدبت که لواشی (بدنی) بت، چیدبت هزری بت و چیدبت لسهریک زیده کرنا هیفی و ئاواتان بت.

(۲) شهری مروقی دگهل خوه بخوه، ئه رهنگه شهره دکه فنه ناڤبهرا ههردو ئالیین ئهرینی و نه ریینی یین که سایه تیا هه ره که سه کی،

وه کی: بی رهوشتی و رهوشت پاکی، ئەفین و پاره، و... هتد.

۳) شهری مروّفی دگهل هیژین دهره کی، ئەڤ هیژین دهره کی چیدبت (کۆمەل، ژینگهه، سروشت، خودی، چاره‌نقیس و... هتد) بن، و لقیره دیار دبت کو ئەڤ هیژا دهره کی یا دژی مروّفی، مه‌زنتر و ب هیژتره ژ مروّفی بجه.

لی ئیروکه پیناسا په‌یفا (شهر) ژ فان خالان دهر باز بوویه و ب تنی ب ناڤ ئینانا په‌یفا (شهر) هزرا مروّفی بو ب ناڤیک کهفتنا چه کدارانه د ناڤه‌را هیژین له‌شکه‌ری یین دو ملله‌تان یان دو وه‌لاتان یانژی چه‌ند گرۆپ و پارتین ریکخستی د ناڤ ئیک وه‌لات دا دچیت.

هه‌گه‌ر ئەم سه‌حکه‌ینه دیروکی دی بینین، یا پیره ژ فه‌گیژانا شهران. ئەگه‌ری پرائیا فان شهران ژێ ئەوه، کو ئالیه‌کی دڤیت هه‌ز و خواسته‌کین خوه‌ لسه‌ر لایه‌نی به‌رامبه‌ر به‌ه‌پینت.

هه‌لبه‌ت نابت قی ژێ ژ بیر بکه‌ین کو هه‌نده‌ک شهر ل پیناڤ بده‌ستفه‌ئینانا (ماف، نازادی و که‌رامه‌تا مروّفایه‌تی) هاتینه‌ کرن، کو ئەڤ ره‌نگه‌ شهره‌ هه‌رده‌م جهی سه‌ربلندی و شانازی بووینه.

* ده‌ستپیکرنا شهری:

وه‌لاتین کو دچنه‌ شهری، هه‌رده‌م هه‌ول دده‌ن دیار بکه‌ن، کو ئەوه‌ دحه‌قن، مینا ئیمپراتوریا (ه‌اپسبۆرگ) ل سالای (۱۹۱۴) ی کو ب به‌انا

هندی کو کہہ کی (صرب) ی (دوک) ی نہ مسا کوشتی یہ، شہر دگہل (صربستان) ی راگہانند، لی د راستی دا، وی دثیا دەستی صربیا د نازاوه و نہ ئارامیین ئیمپراتوریا ہاپسبورگی دا کورت بکہت.

یانزی ئەم گەلەك دویر ناچین، دەما مە دیتی ل سالا (۲۰۰۳) ی ئەمریکا ب بہانا ہەبوونا چە کی کیمیاوی ہیرش ئینایە سەر (عیراق) ی، لی پشتی ہینگی نہ تنی ئەؤ چە کہ دیار نہ کر، بەلکو خوہ ب داگیر کەری عیراقی ژ ی ل قەلەم دا.

* دەز گەھی پێزانینان:

بەری شەری یان ل دەمی شەری، فەرماندین شەری پێوستی یاب پێزانین لایەنی بەرامبەر ہەمی، وہ کی: شیانین لەشکەری و پلانین وان. ئەؤ زانیاریہ ب ریکا ہەقیق دەستکرد، فرۆکان، ئیخسیرین شەری و سبخور (جاسوس) ان بەدستقہ دەین. نہبوونا زانیاریین پێوست، سەدەمی زیانمەندییە بو خودانی، ہەر وہ کی ل سالا (۱۹۴۰) ی د شەری نیقبەرا (ئەلمانیا و فرەنسا) دا گەلەك زیان ب فرەنسا کەفتین ژ ئەگەری نہبوونا زانیارییان ل سەر ہیرین ئەلمانیا.

* چارەنقیسی ئیخسیران:

د ہەمی شەران دا، ہندەك کەس ب دیلی (ئیخسیری) دەینە گرتن، لی

شېۋازى رەفتارى دگەل وان ژىك جياوازه. ل سەردەمىن كەش ملىه تى (نازىتەك) ئىخسىرىن خوه دكرنه قوربان بو خوداقەندىن خوه. و ل گەلەك جهان و ھەر ل دەمىن كەش، پرايا ئىخسىران دەھاتنە ئەشكەنجەدان يانژى وەك كۆلە(عبد) دەھاتنە فرۆتن. لى ئايىنى ئىسلامى نازاردانا ئىخسىران قەدەغە كر و ئازاكرنا وان ب عىبادەتە كى مەزن ل قەلەم دا.

ل وەلاتىن رۆژئاقا ژى، ھەتا بەرى دو چەرخ(قرن)ان، ئەشكەنجەدان و كۆلە كرنا ئىخسىران تىشتە كى ئاسايى بوو، لى سەرنجام د پەيماناما (جنىف) دا ل ساللا (۱۸۶۴)ى و راستقە كرنا وى پەيمانى ل سالىن (۱۹۰۶، ۱۹۲۹، ۱۹۴۹ و ۱۹۷۷)ى، بربارىن نوى بو رەفتار كرنا دگەل ئىخسىران ھاتنە دان. ل پەى قى پەيمانامى، نابت ئىخسىرىن شەرى بەيتە ئەشكەنجەدان، دقېت خوارنى بدەنى و د ئاقاھىە كى گونجاي دا بەيتە زىندانكرن و نابت ب تەعدايى كار پى بەيتە كر.

* خوينرېژيا سنوردای:

ھەمى دەما (شەپ) و (توند و تېژى) ھەقالجىمكىن ئىكن. ب درىژيا ميژووى، سەربازان، مروقۇن سقىل دكوشتن، مالى وان تالان دكرن و خانى و زەقى و بىستانىن وان دسۆتن، بو نمونە: دەمى (صەلىبى)يىن ئەوروپا (فلسگىن) ستاندى، خەلكى وپرى ب كۆم كوشتن.. يان دەمى مەغۇلان سەركەفتن ل دژى (نەيشابورى)يىن ئىرانى ب دەستقە ئىناى، ژن و زاروك

ژی دانه بهر شیر و شمشیرین خوه. لی ئیسلامی ئەڤ چەندە قەدەغە کریه، لهوا ژی دەمی میرخاسی کورد (صلاح الدین ایوبی) د شه‌رین سه‌لیبی دا هیزین دوژمنی دوړیچ کرین، ب شه‌ڤ ئاڤ و خوارن بو نه‌یارین خوه ڤری دکرن. لی سه‌ره‌رایی ڤی چەندی ژی، پرانیا مله‌تین جیهانی پویته‌ی ناده‌نه بریارین (مافی مروڤه‌ی).

شه‌ری ئیکی لی جیهانی

شه‌ری ئیکی لی جیهانی شه‌ره‌کی ترسناک بوو، کول سالی نیتبه‌را (۱۹۱۴ هه‌تا ۱۹۱۸) زاینی رویداوو و تیدا ب ملیۆنان مروڤه‌ هاتبوونه کوشتن و ئابوری جیهانی بو هه‌روه‌ر هاته‌ گوه‌رین. ئەڤ شه‌ره‌ ل نه‌وروپا ده‌سته‌پکربوو، لی شاییتین وی گه‌هشتبوونه پرانیا ده‌ڤه‌رین جیهانی. خه‌لکی کول وی سه‌رده‌می دژیان، دگوتنه‌ شه‌ری جیهانی ئیکی (شه‌ری مه‌زن)، چونکی وان چ جارن شه‌ره‌کی هنده‌ مه‌زن و به‌رفره‌ه و ویرانکه‌ر نه‌دیتوو.

* چه‌وانیا هه‌لبوونا شه‌ری:

ل سالا (۱۹۱۴ز) نه‌وروپا بیوو دو ئیکه‌تین مه‌زن. ئیمپراتوریا هاپسبورگ (ئیمپراتوریا نه‌مسا - هنگاریا) دگه‌ل (ئه‌لمانیا) هه‌ڤه‌یمانی پیک ئینابوو دا به‌ر سینگی هاتنا (روسیا) بگرن ل ده‌ڤه‌را (بالکان). و ده‌مان

دوم دا (فره‌نسا) پشته‌فانیا (روسیا) دکر، چونکی نهو ژ ئالیه‌کیشه ژ پیشکه‌فتنا نه‌لمانیا دترسیا و ژ ئالیه‌کی دیغه‌ددیت، کو نه‌لمانیا یا هه‌ول ددهت سنوری ده‌سته‌لاتا خوه به‌رفره‌ه بکته.

ل (۲۸ی خزیرانا ۱۹۱۴)ی (فرانس فردیناند)ی دوکی مه‌زنی هاپسبورگی ب گولله‌یا تیرۆرسته‌کی (صرب)ی ب نافی (گافرییلو پرنسیپ) هاته کوشتن. ل په‌ی قی رویدانی، هاپسبورگیان شه‌ر دگه‌ل صربستانی راگه‌هاند. د نه‌نجام دا صربستانی داخوازا هاریکاری ژ روسیا کر و روسیا ژی ژ ئالی خوه‌فه شه‌ر دگه‌ل هاپسبورگی راگه‌هاند. نه‌فه بوو سه‌ده‌می هندی کو نه‌لمانیا و فره‌نسا ژی بینه د نا‌فه‌شهری دا. (بریتانیا) ژی هینگی هاته دنا‌فه‌شهری دا، ده‌می نه‌لمانیا هی‌رش کریه سهر (به‌لیکا). ل (نه‌فریقیا) سوپایین فره‌نسی و بریتانی هی‌رش کر نه سهر ده‌فه‌رین داگیرکری (مستعمره) یین نه‌لمانی. و ل سالا (۱۹۱۵)ی، سوپایین (ئوستالی و نیوزلاندی) ل دۆرماندۆری باژیری (گالیپولی) و (تورکیا) هی‌رش کر نه سهر سوپایین تورک، لی ب دژواری شکه‌ستن خوارن و زیانین مه‌زن قی که‌فتن.

ژ لایی ده‌ریایی فه، که‌شتی (پاپۆر) و ژۆرده‌ریایی (غواسه) یین نه‌لمانی، گه‌له‌ک که‌شتی هه‌فه‌یمانین دژی خوه، تیکشکاندن و نقوم کرن. و ل سالا (۱۹۱۷) نه‌لمانیا هی‌رش دکره سهر ههر که‌شتیه‌کا کو به‌ره‌ه هه‌فه‌یمانان چووبا. سهره‌تا (ئه‌مریکا) گله‌بی ژ هی‌رشا نه‌لمانیا بو سهر

كەشتيپن خوه كر، و پاشى ئەو ژى گەهشته رينزين هەقپهيمانا و وى ژى
شەپ دگەل ئەلمانیا راگەهاندا.

ل سالا (۱۹۱۷)، باسكى (كومونىست: شىوعى) لسەر روسيا زال
بوو و ئەو و ئەلمانیا پينك هاتن. پشتى في ناشتبونى، ئەلمانیا بەرى هينزين
خوه بين لەشكەرى ژ جەبهى روسيا فە گوهاست و ل ئادارا (۱۹۱۸)
هیرشه كا گەلەك بەرفرەل دژى فرەنسا دەستپيكر. ژبوى كو ئەمريكا
ريكى ل هيرشا مەزنا ئەلمانیا بگرت، ل تانا فرەنسا چوو. و ژ لايى ديشە
هەقپهيمانين ئەلمانیا (بولغاريا، توركيا و ئيمپراتوريا هاپسبورگ) ي بى هينز
و لاواز ببوون. هوسا ئەلمانیا داخووازا ناشتپى كر، و سەرەنجام ل (۱۱ى
چريا دووى ۱۹۱۸) هەردو ئالى لسەر راگرتنا شەپى ريك كەفتن.

* دويماهيا شەپى:

زيانين شەپى جيهانى ئيكى گەلەك زىدە بوون. ژ ئەلمانیا
(۱,۹۰۰,۰۰۰)، ژ روسيا (۱,۷۰۰,۰۰۰)، ژ فرەنسا
(۱,۵۰۰,۰۰۰)، ژ بریتانیا ئيك ميليون و ژ ئيمپراتوريا هاپسبورگى ژى
ئيك ميليون كەس هاتنە كوشتن.

ژ بلى زيانين مەزنین دراڤى، هەروەسا ئيمپراتوريا هاپسبورگ ژى
دابهش بوو و هەرچوار وەلاتين (نەمسا، هنگاريا، چيكوسلوفاكيا و
يوگسلاڤيا) ژى پەيدا بوون.

ديسان (پۆلۆنيا، ئستونى، لتونى و لىتوانى) ژى سەرخوہ بونا خوہ
وہر گرتن.

شہرى دووى يى جيهانى

شہرى دووى يى جيهانى ل نىقبہرا سالين (۱۹۳۹ ھتا ۱۹۴۵) ى
رويدابوو. ئەفى شہرى ژى ئاگر بەردا دەھمەنا پراپيا وەلاتين جيهانى و
پتر ژ شہرين بەرى خوہ، ويرانى لدويىف خوہ ھيلا.
(ئادولف ھيتلەر) ل ئەلمانيا، (بنيتو مۆسۆلىنى) ل ئىتاليا و جەنەرال
(تويو ھيديكى) ل ژاپونى، ھەول ددان ھيز و سنورى دەستھەلاتا وەلاتين
خوہ بەرفرەھ بکەن.

* ھيرشا وەك برويسى:

ل ئيلونا سالا ۱۹۳۹ ى، ئەلمانيا ھيرش كرە سەر (پۆلۆنيا) دا وان
دەفەران فەگرتەفە بين كو وى ل شہرى جيهانى ئىكى ژ دەست داين.
بريتانيا و فرەنسا پشتەفانيا پۆلۆنيا كر. و ئەلمانيا مفا ژ پلانەكا لەشكەرى
يا نافدار ب (ھيرشا وەك برويسى) وەرگرت. فرۆكين بومب ھافيز
دەست ب ھيرشى كرن، پاشى دەبابە و زريپوشان ھيرش كرنە سەر ھيزين
دوژمنى و لدويقرا تۆپخانە و لەشكەر ژى دەست ب كار بوون. و
پۆلۆنيا د ماوى پىنج حەفتيان دا شكەستن خووار.

ل نيسانا سالا (۱۹۴۰)ى، هيتلەرى ھېرش برە سەر (دانيمارك، بەلجىكا، ھۆلەندا، نەروىچ و فرەنسا) و ھەتا ھەيڤا تىرمەھى ب تىنى (برىتانىا) رادەست (تەسلىم) نەببوو.

و ل خزىرانا سالا (۱۹۴۱)ى، سى مىليون و نىڤ سەربازىن (ئەلمانى، ئىتالى، رۆمانى و ھنگارى) ھېرش كرنە سەر سنورىن روسيا و گەلەك دەڤەر ڤەگرتن. لى ل كانوينا ئىكى، سوپايەكى ھارىكارى (ئەرتىشا سۆر) شيا رىكى ل پېشروپيا ھېرشكەرال دۆرماندۆرى (مۆسكۆ) بگرت.

* شەرى (پول ھارىپى):

ژوبى كو ژاپون كەرەستىن خاقىن پىشەسازى بدەست خوڤە ڤە بىنت، خواست دەڤەرە كا بەرفرەھ ژ ئاسىايا باشوورى رۆژھلات بىختە بن دەستى خوڤە. ژاپونى ب ھىڤى بوون كو ب شكەستنا بلەزا ئەمريكا، ئەو دى شىن ئەمريكا نەچار بكن كو تەئىدا ڤى دەڤەرڤە گرىيا وان بكت، لەو ل (۷ى كانوينا ئىكى ۱۹۴۱) ژاپونى ب (۳۶۰) فروكان ھېرشە كا ژ نشكە كىڤە كرە سەر وى ھېزا لەشكەرى يا ئەمريكا ئەوال بەندەرى (پول ھارىپى) ل (ھاوايى). ئەمريكا ب ڤى ھېرشى نەشكەست، بەلكو وى ژنوى شەر دگەل ژاپونى راگەھاند. ھەر وى رۆژى ژاپونى ھېرش برە سەر (ئاسىايا باشوورى رۆژھلات) ژى. ھەتا گولانا ۱۹۴۲ى، ژاپونى وەلاتىن (بۆرما، مالايا، فيلىپپىن، ھندا رۆژھلات) (ئەندونىسيا و ماليزيا)) ژى ڤەگرتن.

* رېکا شهرې هاته گوهورپين:

پشتی سی سالان ژ شهرې، ههڅپه یمانان هیژین خوه یین لهشکه ری ب هیژ نیخستن. ل باکووری نه فریقیا، هیژین لهشکه ری یتالی و ئەلمانی د شهرې (نهلعه له مهین) دا ل چریا نیکی یا سالا ۱۹۴۲ ی شکه ستن خوار و ل کانوینا نیکی یا هه مان سال، نهر تیشا شه شی یا ئەلمانی ل (ئستالینگراد) ی تیک شکا. ژاپونی ژی ل شوباتا سالا ۱۹۴۳ ی راوستیان. پاشی ههڅپه یمانان هیژین خوه ریک خستن و بهره ف (بۆرما) چوون دا وی و گزیرتین د (ئوقیانوسی نارام) دا بستینه څه و هوسا نه و شیان گزیرته کی پشتی یا دی بگرن.

* شکه ستن ئەلمانیا:

سپیده هیا (۶ ی خزیرانا سالا ۱۹۴۴ ی)، ئەلمانی ل دهڅه رین نیڅبه را (دی دئی) ل (نورماندی) یا فره نسا و پیشه ویا روسیا ل روژ هلات گرفتار بوون، چونکی (۱۲۰۰) پاپورین شهرې و (۱۳۲،۵۰۰) سهربازان هیرش کرنه سهر هیژین ئەلمانیا ل فره نسا و (۱۰،۰۰۰) دهه هزار فروکین ههڅپه یمانان ژی دهڅه رین هوندری سنوری ئەلمانیا بومبه باران کرن. سهرکه فتنا هیرشا (دی دئی) بوو ریخوهشکه کوه (ئهمریکا، بریتانیا و فره نسا) هیژین ئەلمانی ژ فره نسا ده ریخن. و ل (۳۰ ی نیسانا ۱۹۴۵ ی) هیتله ری خوه کوشت و پشتی دو روژان ئەلمانیا راده ست (ته سلیم) بوو.

لى دەھمان دەم دا ھەقپەيمان پى ھەسيان كو (نازى) يىن ئەلمانى ب ملىۋان
مرۆڭل (كەمپىن كار كرنا زۆرەكى) كوشتىنە.

* بومبا ئەتۆمى:

پشتى دويمايھىك ھاتنا شەرى ل ئەوروپا، (ترومەن) سەرۆك كۆمارى
ئەمريكا دۇنيا لەشكەرى خوە ژ (ئوقيانوسا ئارام) قەگەرپىنتەقە ئەمريكا، لى
ژاپونى رژد بوون كو بەردەامى ب شەرى دگەل ئەمريكا بدەن. سەرەنجام
ژبوى كو ئەمريكا شەرى رابوھستىنت و دويمايھى ب زىانين ھىزا خوە
بىنت، برپار دا بومبا ئەتۆمى ب كار بىنت. ل پەى قى كرىارى، بازىرىن
(ھىروشىما) و (ناكازاكى) پويچ بوون و دوسەد ھزار كەس ھاتنە كوشتن.
و ژ نەچارى، ژاپون ژى ل (۲ى ئىلۋنا ۱۹۴۵ى) تەسلىم بوو.

* ئاشتى و شەرى سار:

شەر ب بەھاي گيانى نىزىكى (۱۵) ملىۋن كەسىن لەشكەرى و (۳۵)
ملىۋن كەسىن سقىل(مەدەنى) ب دويمايھى ھات. پشتى شەرى، جىھان بو
قان دو جەمسەرىن زھىر دابەش بوو:

۱/ ۵۵لاتىن كۆمۆنىستى ب رىبەرىيا (ئىكەتيا سوقىەت و چىن)ى

۲/ ۵۵لاتىن سەرمايەدار ب رىبەرىيا ئەمريكا

و پاشى شەرى سار دەستپىكر.

شەرى سار

خولەكە ژ دوژمىنيا نىقبەرا ولاتىن كۆمۆنىستى و سەرمايەدارى يىن جىھانى كۆپشى دويمامىك ھاتنا شەرى دووى يى جىھانى دەسپىكربوو. د فى شەرى سار دا دو زھىزىن جىھانى (ئەمىرىكا و ئىكەتيا سۆفەتا جاران) پىتر ژ (۴۵) سالان (نىقبەرا سالىن ۱۹۴۵ ھەتا ۱۹۹۱ى) لىبەرىك د راوھىستىاي بوون. ئەوان سەرھەرايى شەرىن ناوچەيى ب چەكى سىقك، ھىندەك شىوازىن جوراوجور ب كار ئىنان، ھەكى: (سىخورى، پىكىننا ئىكەتتىن لەشكەرى و سىياسى، بەلاقىرنا ئايدىيولۆزىن دژى ھەقدو، پىرۇپاكنە و ئابلوقىن بازىرگانى و ئابورى) و ل پەي را بەرىكانە لىسەر ھىندى دىكرن كا كى دى پىتر چەكى نافۆكى چىكەت يان كى دى پىتر ب پىشكەفتنا خوە يا تەكنولۆژى خوە بەردتە ناۋ بوشاييا ئەسمانى.

* پەردا ئاسنى:

پىشى شەرى جىھانى يى دووى، ئىكەتيا سۆفەت و ئەمىرىكا باوھەرى ب ھەقدو نەمان. دەمى حوكمەتتىن كۆمۆنىستى رىقبەبەرىيا ئەوروپايا رۆژھلات ئىخستىيە دەستىن خوە، ولاتىن رۆژئاقا رابوون ئىكەتتە كا لەشكەرى ب ناۋى (ناتۆ: ھەقىمايما ئەتلەنتىكا باكور) چىكرن. ئەۋ ئىكەتتە(ناتۆ) د نىقبەرا (رۆژھلات) و (رۆژئاقا) دا ب (پەردا ئاسنى) ناقدار بوو.

* ئېكەمىن رويدان:

ئېكەمىن روى ب روى بوون ل سالا (۱۹۴۸) ى سەرا بارشە گۇھاستنا
ھەوايى يا (بەرلین) ى رویدا. ھىنگى ۋەلاتىن رۇژئاقايى مژويلى قە کرنا
رېكە کا ھەوايى بوون د نېقبەرا (بەرلین و سوڤيەت) دا. و د ھەمان دەم
دا زھېزېن جېھانى خەرىكى كۆمکرنا چەكى نافۆكى (ئەتۆمى) بوون. ھەولا
قە کرنا قى رېكى نە د بەرژەو ھەندا ئەمريکا دا بوو، لەول ھېجەتان گەريا و
بەردەوام لېرېك ترش و تال بوون، ھەتال سالا (۱۹۶۲) ى ئەمريکا
ئېكەتيا سوڤيەت نەچار کر چەكى خوە يى ئەتۆمى ژ ۋەلاتى (كۆبا)
دەريخت. ئەڭ پاشگەز بوونە، ب دەسپىكا شكەستنا ئېكەتيا سوڤيەت ھاتە
ھژمارتن.

* نەمانا شەرى سار:

ئەڭ خولە پىشتى ھاتنا (مىخائىل گورباچوف) ى دەسپىدكەت بو كۆچكا
سەرۆكاتيا ئېكەتيا سوڤيەت ل سالا (۱۹۸۵ ھەتا ۱۹۹۱ ى). گىرنگىزىن
رويدانىن قى خولى ئەڭە بوون:

أ/ رویدانا (چرنوبىل) ل سالا ۱۹۸۶ ى كو ژ لاىي سىياسى و ئابۇرى قە
ئېكەتيا سوڤيەت بى ھېز کر.

ب/ پايزا مللەتان ل سالا ۱۹۸۹ ى كو ب ھەرفاندنا ديوارى بەرلىنى
ب دویمایى ھات (ھەردو ئەلمانیا بوونە ئېك).

ج/ كۆدەتيا سالا ۱۹۹۱ ى كو ب لاوازبوونا سىستەما كۆمۆنىستى ل

نه‌وروپا و هه‌لوه‌شيانا ئيکەتيا سوڤيهت ب دويماهي هات.
د/ نه‌رازيبونا گشتي يا جيهاني ژ شهري کو ئيکەتيا سوڤيهت ئيخستيه
ئاخا نه‌فغانستاني.

هوسا شهري سار بيي هه‌لگيرسانا ناگرين شهريين مه‌زن و بيي کوشت
و کوشتار د به‌رژوه‌وندا سيسته‌ما سه‌رمایه‌داري دا ئانکو (ئه‌مريکا و
نه‌وروپا روژئاڤا) ب دويماهي هات.

شه‌رين پارتيزاني

واژه‌يا (پارتيزان) واژه‌يه‌کا فره‌نسي يه و يا ژ ناڤي ملله‌تي (پارت)^(۱)
هاتيه‌يه وهرگرتن، کو لسهر ده‌مي ده‌سته‌لاتداريا (ئه‌شکاني) يان ل ئيراني
ب شيويه‌کي نه‌ريکخستي دگه‌ل دوژمني خوه شه‌ر دکرن.. و نوکه‌ژي
واژه‌يا (پارتيزان) هه‌ر بو هه‌مان مه‌به‌ست و بو هه‌ر گرۆپه‌کا نه‌ريکخستي
ده‌يته‌ بکار ئينان، کو بيي هيله‌کا تايه‌ت و ده‌ستنيشانکري يا شه‌ري،
شه‌ري دکهن. ده‌مي ئەم ديپزين (نه‌ريکخستي)، ئەڤه‌ نائيه‌ت وى و اتايي کو
بي ريسا و ياسانه، چونکي هه‌ر شه‌ره‌کي پارتيزاني لسهر هنده‌ک بناوشه و
ياسا و تاکتيکان هاتيه‌ ئاڤاکرن، و ئەڤ شيوه شه‌ره نه‌ تني ريکين هاريکارن
بو شه‌رين ريکخستي و جبهه‌ ديار، به‌لکو وه‌ک ريکه‌کا راست ژي هاتيه

(۱) پارت: ملله‌ته‌کي خوچه‌ين (به‌لخ) ي بوون ل ده‌ڤه‌را (خوراسان) ي، کو پشتي
هيريشا (ئسکه‌نده‌ر) ي ل (مه‌رڤ) ژي به‌لاڤه‌ بوون. ده‌وله‌تا (ئه‌شکاني) ل ڤي
ده‌ڤه‌ري هاته‌ چيکرن و وان پاشمايين (ئسکه‌نده‌ر) ي ژ ئيراني ده‌ريخستن.

هژمارتن بۆ سهر كهفتنا ههر شۆره شه كي.

ئهڤ رهنگه شه ره هينگي روي ددهن ده مي دوژمن ژ لايي لهشكهري شه بهيتر بن ژ هندي كو ئه و بشين د جه بهيه كي دا روي ب روي ههڤدو بن. گروپين نه ريگهستي د فان شه ران دا، ب ههر چه كه كي كو وان ههبت، و د قالي دهسته كين عه مه لياتين بچويك دا، زياني دگه هينه نه ياري. و نارمانج ژ فان رهنگه عه مه لياتان، پتر نازار گه هاندن ب نه ياري و لاواز كرنا هيژين دوژمني و مه جبور كرنا وانه كو ته تسليمي ئيراده يا وان (پارتيزانان) بن.

كه سايه تيبين هه ره نافدارين شه رين پارتيزاني (گيفارا^(۲))، ماريگلا^(۳))، وو

(۲) گيفارا: ناڤي وي يي دروست (Ernesto Rafael Guevara de la serna) به.. ل ۱۴/ي خزي رانا ۱۹۲۸ ي ل ئه رجه ندين هاتيه سهر دوني ايي. گيفارا (نوژدار، پارتيزان، سياسي ته دار و سهر هلدابه كي ماركسي) و ئيك ژ ئه ندامين (بزافا ۲۶ ي تير مه ها فيدل كاستروي) بوو. گيفارا د حكومه تا نوي يا (كوبا) دا بوو خوه ديي چندين پوستين گرينگ، وه كي: (باليوز، سهر وكي بانكا ناوه ندي و وه زيوي پيشه سازي). پاشي وي فيا سهر هلدانان ل هندهك وه لاتين دي ژي ريك بيخت، له و سهره تا ل سالا ۱۹۶۶ ي چوو (كونگزيا ديموكراتي) و پاشي چوو (بوليفيا)، لي ل وي روي ل ۹ ي چريا ئيكي ۱۹۶۷ ي ژ لايي سهر بازين بوليفي و ب فدرمانا سهر وكي وي يي ديكتاتور (باريه نتوس) فه هاته كوشتن.

(۳) ماريگلا: ناڤي وي يي دروست (Carlos Marighella) به و ژ دا يكبويي سالا (۱۹۱۱ ز) ييه. ئه و شۆره شگير و ريسه ري (بزافا نازاد بخوازا مللي) بوو ل به رازيلي. تاكسيكين وي بين شه ري پارتيزاني ببوونه رينيشانده ر بو ئه رتيشا سۆر يا ئيتالي، ئه رتيشا سۆر يا ئهلماني و ئه رتيشا كۆمار بخوازا ده مكي يا ئه رله ندا. ماريگلا ب تومه تا (لايه نگر يا حكومه تا كوبا) ژ حزب ا كۆمونيستا به رازيلي هاته ده ريخستن. و ل سالا ۱۹۶۹ ي هاته كوشتن.

نوین گیاپ^(۴) و مائو تسه تونگ^(۵) ن.

ههروهسا هه می سه رکردین کورد کوب شو ره شان ل دژی داگیر کهران رابوین مینا (شیخ سه عیدی پیران، شیخ عوبه یدوللایی نه هری، نیحسان نوری پاشا، سمکویی شکاک، سهید رزا، قاسملو، عهبدوللا ئوجهلان و... هتد) سه رکردین پارتیزان بوون و نافدارترینی وان (مهلا مستهفا بارزانی) به، کو نافی وی وهک چه فهنگی کورد و کوردایه تی ل هه می جیهانی به لاف بوو.

دیسان که سایه تی ب نافودهنگی ئیرانی (دکتور مستهفا چه مران) نافدارترین فه رماندی ئیرانی بوو کو لسه رده می شه ری نیقبه را (ئیران و عیراق) سه رکیشیا گروپا به رفه ها شه ری پارتیزانی دکر. و نافدارترین شه ری پارتیزانی زی، شه ری (فیه تنامی) بان بوو دژی نه مریکیان. ههروهسا شو ره شین ئیک لدویف ئیکین مه کوردان زی ل دژی داگیر که رین کوردستانی، شه رین پارتیزانی بووینه، کو هه لگرتن دهان داستانین میو خاسیننه.

۴) (وو نوین گیاپ) ل سالا (۱۹۱۲) ژ دایک بوو. نهو جه نه راله کی فیه تنامی بوو و د شه ری نافداری (دین بین فو) فه رماندی هیزین فیتنامی بوو و ژ سالا (۱۹۴۵) هه تا (۱۹۸۰) ز) وه زیو پاراستنا فیه تنامی بوو، واته ده می شه ری درپو خایه نی فیه تنامی خری، نهو وه زیو پاراستنی بوو.

۵) (مائو تسه تونگ) تئوریسیه نی (مارکسس - لینینیسیم) و سیاسه تمه داری شو ره شگرتی کومونیست بوو.

* میٹرو:

شہرین پارٹیزانی ب شیوہ کی بہر فرہ لسہر دہمی شہری جیہانی
دووی، و ژ لای و ان ولاتین ٹوروپا روژہلات قہ ہاتنہ دستیکرن، یین
ٹلمانیا ٹو داگیر کرین، و ب تایہ تی ژ لای (یوگسلاویا) قہ. و ژ ولاتین
دی یین جیہانی ژی کو ٹو ٹو شیوہ شہرہ لی ہاتیہ کرن، ٹم دکارین بو
نوونہ ناٹی فان ولاتان بینین: (چین، کوبا، قبرس، کیمبوجیا، لائوس،
قیہ تنام، تایلہ ند، ٹندونسیا، عیراق، ئیران، تورکیا و... ہتد).

ہر دہستہ کک یان بزاقہ کا پارٹیزانی، پرائیا جاران ژ دویرترین و ان
دہہران دہست ب کار دبن، کو حکومہت ل ویری یا لاواز و کیم
دہستہلات بت. یہ کین بچویکین پارٹیزان، گوندین بچویک و
دویردہست دئیخنہ بن کونزولا خوہ و ریک و ریبارا دگران و ل چہ پەر و
بارہ گہین بچویکین لہشکہری دہن و وان ژ چہک دکہن. ٹو چہندہ
دبتہ ٹہ گہری ہندی کو ہیرین لہشکہری یین حکومہتی بو باژیرک و
باژیرین مہزن پاشقہ بچن.

ٹستراتیجیا سہرہ کی یا شہری پارٹیزانی ٹوہ کو دہستہک و بزاقین
پارٹیزان، کونزولا پشکہ کا بہر فرہا ولاتی بگرنہ دہست و ہندی بشین
خہلکی ژ رژیمی قہ کہن و ورہیا پشستہ فانین حکومہتی لاواز بکہن،
چونکی ہر حکومہتہ کا کہفتبت، سہدہمی وی ٹوہ کو وی کیم ہہ قال
و پشستہ فان ہہ بووینہ، نہ کو خوہدی دوژمنین زیدہ بوویہ. و سہر بورین

شهرين پارتيزانى بۆ مه ددهنه ديار كرن، كو لايهنيّ سياسي د فان شهران
دا گرنگتره ژ لايهنيّ له شكهري.

* تيوريا شهرى پارتيزانى:

(مائو تسه تونگ) ديبىرت: "هه گهر كاودان د گونجاي بن و خهلك ب
شيوهيه كى گشتى هه فدهرد و هه فدل بت دگهل دهسته كين پارتيزان، نهو
دشين وه كى ماسيى د ئافى دا كار بكهن. نه ف كاودانين گونجاي هه مان
شهرين ئازادبخوازين مللينه، ب شيوهيه كى كو پتربا خهلكى، چ
راسته وخو يان نه راسته وخو كه فبنه د نا ف دا.. هه ر نهو ديبىرت: "هوسا
هيزه كا چه كدار هه فسارى هيزى دگرته دهست و ب (شهرى) هم
شوره شگير دگه هنه (دوژ) خوه و هم ژى ب باشترين جوړ سه رهلدان
دهيته كرن".

جه نه رال (وو نوين گياپ) ي نه ف تيوريا به رفره تر ليكر و ژ سه ريورين
سه رهلدان (چين) ي ويقه تر بر. (گياپ) ي نه تنى هه فكيشا (مو عاده لا)
گوهارتنا (شهرين پارتيزانى) بو (شهرين ري كخستى) دانا، بهلكو
نه له مينته كى (عنصر) دهروونى ژى بو كورتكرا (شهرين دريژخايه ن) دانا،
كو نهو ژى لي دانا دريبن گه له ك دژوار بوو ب دوژمنى، وه كى هيرشا
(دين بين فو) لقيه تناما باكوور و هيرشا (تيت) لقيه تناما باشوور.
ديسان كه سائين مينا (كارلوس ماريگالا) و (گيفارا) ي و (رژيس

دبره) ی کو نقشہ سرہ کی فرہنسی و ہہ فکاری (گیقارا) ی بو، تیوریا (مائو تسہ) ی بہر فرہمز لیکن دہما پرسیار کرین: "ئہری ہہ گہر خہلک پشتہ فائین مروقی نہ بن، دی چہوا بہر دہوامی ب شہری پارتیزانی دہین؟" .. (گیقارا) گہ ہشتہ وی راستی، کو "نابت نہم چافہری بین ہہ تا ژ ہمی لایان فہ زہمینہ خوہش بت بو سہر ہلدانی، بہ لکو شہری چہ کداری بخو دی فی زہمینی خوہش کہت" .. و (رژیس دبرہ) ی ئەؤ خالہ ل فی تیوری زیدہ کر، کو "ہیژین پارتیزان بخو، ہیژین پیشفہرؤیین سیاسی و (نگفہ) یا ہہر پارت (حزب) ہ کینہ" . و (کارلوس ماریگلا) ی بہ رازیلی لایہ نگرئ کریارین پارتیزانی بوو د ناؤ باژیران دا، لہو پارتیزانین باژیرین (ئہمریکا لاتین) دہست دانہ تیورئ و مروؤ رہفاندنی و فروکہ رہفاندنی، لی ب فی ریکی چ ب دہستفہ نہ ئینان، و ئەؤ تیوریہ پتر ب (تیورر) ہاتہ ل قہلہم دان، کو نوکہ زی گروپین تیورستی یین وہ کی (قاعیدہ) و ہہ فبیر و دویکہ فنیین وی لدویف فی شوپی دجن.

پاشکو

(۴)

وہلاتناسی

رامانا ناڤين وهلاتين جيهاني

بهري نهم رامانا ناڤين ههر وهلاته كي بدهينه ديار كرين دڤيت ڤي بزارين كو پتريا ناڤين وهلاتان ب زماني ملله تي رهسني وي دهڤهري بخويه، وهندهك ناڤي ب زماني وان گهريدانه بين نهو وهلات ڤه ديتين. ل خواري وانا و رامانا پتريا وهلاتين جيهاني يا هاتيه روڤنكرن و نهو كسه وهلاتين كو من ناڤي وان نه نڤيسي ڤي، ڤهه هندی يه كو نهز ب سهه رامانا وان يا دروست هه لنه بويمه. ديسان خواندهڤاني هيڙا بلا ناگه هدار بت كو كا نهم كورد ناڤي ههر وهلاته كي چهوا بليڤ (تلفڤ) دكهين من وهسا نڤيسييه، لي ده ماندهم دا لبهه كيله كا وي، من ناڤي وي يي جيهاني ڤي ب پيتين ئينگليزي يي نڤيسي، بو نمونه نهم ديڤرنه وهلاته كي: (مصر)، لي ناڤي وي يي جيهاني (Egypt) ه.

۱) نازه ربايجان (Azerbaijan): پاريفاني ناگري

۲) ناوستريا (Austria): پاديشاهييا روڤلاتي [نهم ديڤيني (نهمسا)]

۳) ئابسله نده (Iceland): گريرتا قه شايي (جهمه دي)

۴) نهرجه ننين (Argentina): زيف، وهلاتي زيفي

۵) نهلبانيا (Albania): سپي - كويستان

۶) نهلمانيا (Germany): وهلاتي ههمي مروڤان

۷) نهندورا (Andorra): نهالا هوڤا جهه نهمي

- ۸) ئەنگولا (Angola): پادىشاھ
- ۹) ئەتيوبي (Ethiopia): روى سۆتى
- ۱۰) ئەرمەنستان (Armenia): ولاتى ئەرمەنان، ولاتى وى مللەتى
يى ب دويىف (ئەرمەن)ى كەفتين(ئەرمەن: ناڧى نەڧىي نوح
پيغەمبەرى بوو(س))
- ۱۱) ئەفريقيا ژىرى (South Africa): ولاتى بى سەرما
- ۱۲) ئەفغانستان (Afghanistan): ولاتى مللەتى ئەفغانى – ولاتى
خەم و كۆفانان – ولاتى مللەتى كۆفاندار
- ۱۳) ئەلجەزائر (Algeria): كۆما گزيرتا(مەرەم زى ئەو چوار گزيرتەنە
يىن ب رەخ وى ولاتىڧە)
- ۱۴) ئىسپانيا (Spain): گزيرتا كىڧرويشكىن چيائى
- ۱۵) ئىسرائىل (Israel): سەربازى خودى، جندىي خودى
- ۱۶) ئوردن (Jordan): رويبارى داچووى(رويبارى كىم ئاڧ بووى)
- ۱۷) ئوروگواى (Uruguay): رويبارى شەيتانوكا
- ۱۸) ئوزبەكستان (Uzbekistan): ولاتى بەگ و ناغەواتان
- ۱۹) ئوستراليا (Australia): ولاتى نەناسراوى باشوور
- ۲۰) ئوكرائىن (Ukraine): ولات، نشتيمان
- ۲۱) ئىتاليا (Italy): گاىي نىر(چونكى ئەڧ ولاتە ب مشەييا نىرە گاىان
ناڧدار بوو)

- ۲۲) ئيران (Iran): وهلاتى مللهتى ئارى (ئارى): كهسى رهسه ن و
پاكه ژاد، وهلاتى په كنه ژادان
- ۲۳) ئيرلندا (Ireland): گزيرتا ب خير و بير بو ده رامه تى – وهلاتى
فريشتا ئافز كرنى و گيا شينكرنى
- ۲۴) ئيندونوسيا (Indonesia): گزيرتين هندستانى
- ۲۵) ئينگليز (England): وهلاتى مللهتى نهنگلو ساكسون
- ۲۶) ئيريتريا (Eritrea): ده ريايا سوږ
- ۲۷) ئيكوادور (Ecuador): هپلا ئستيو (چونكى نه وهلاته دكه فته
سه ر هپلا ئستيو)
- ۲۸) ئيلسلفادور (El Salvador): رزگار كه ر
- ۲۹) باربادوس (Barbados): مروڤين ريه دريژ
- ۳۰) باهاما (Bahamas): ده ريايا مه يافر (ده ريايا نه كوير)
- ۳۱) به حرهين (Bahrain): دو ده ريا، چونكى يا كه تبه د ناقبه را دو
كه نداشان دا (ئيك زى كه نداشى فارسه و بى دى زى در كه يه بو
وان ئافين زيده بين وهرزى بهارى ل فنى گزيرتى ديار دبت)
- ۳۲) به رازيل (Brazil): دارى رهنك سوږ
- ۳۳) به لژيك (Belgium): وهلاتى هوږا (به لژيه) ئانكو: (سپى –
گه ش)، وهلاتى روى سپيا
- ۳۴) به نگلادش (Bangladesh): وهلاتى مللهتى به نگال

- ۳۵) بریتانیا (Britain): رهنگیووی، رهنگین کری
- ۳۶) بلیز (Belize): دزین دهریابی — ئاڤا شیلی
- ۳۷) بوتان (Bhutan): وهلاتیْ ئەژدهه‌هایان(مه‌به‌ست ژیْ ئەو بایین ب هیژن یین ژ هیمالایا دهین)
- ۳۸) بورکینا فاسو (Burkina Faso): وهلاتیْ قه‌نجیکاران، وهلاتیْ وان مرۆڤین کو خرابییْ قه‌بوول ناکهن
- ۳۹) بورما (Burma): هه‌مان په‌یڤا بنیات سانسکریتی یا(Brahmadesh)ه، واته: وهلاتیْ خوداقه‌ندیْ به‌ره‌هما
- ۴۰) بولغاریا (Bulgaria): وهلاتیْ که‌له‌پاریژا، وهلاتیْ ملله‌تیْ بولغار (بولغار: که‌له، که‌سین کو که‌له‌یْ دپاریژن)
- ۴۱) بولیڤیا (Bolivia): ژ ناڤیْ رزگار که‌ر و ئیکه‌مین سه‌رۆک کۆماریْ (بولیڤیا) هاتیه وه‌رگرتن کو (سیمون بولیڤیار) سوو و (بولیڤیار) ئانکو (ئاشیْ کو ب ئاڤا رویاری کار دکه‌ت)
- ۴۲) پاپوا گینه‌یا نوی (Papua New Guinea): ئەو که‌سین کو مویْ سه‌ریْ وان خه‌له‌ک
- ۴۳) پاراگوای (Paraguay): رویاریْ خوهدی تانج، سه‌رۆکیْ رویاران
- ۴۴) پاکستان (Pakistan): د رامانا به‌ربه‌لاڤ دا ئانکو وهلاتیْ مرۆڤین پاک(پاڤز)، لی یا دروسته‌ر وهلاتیْ ملله‌تین کول ده‌قه‌رین (پ):

- په نجاځ، (ا: افغانیه)، (ك: كه شمير)، (i: iran)، (س: سند)، (ت):
ته خاړستان، (ا: افغانستان) و (ن: بلوچستان) د ژبن
- ۴۵) پاناما (Panama): چې ځو گه له ك ماسی لی هین
- ۴۶) پورتو ریکو (Puerto Rico): به نده را زه نگی
- ۴۷) پورتو گال (Portugal): به نده را (گال)، (گال: گالیك) نافی
- ملمه ته کی یه کول باکووری رویاری (دورو) د ژبن
- ۴۸) پولونیا (Poland): نه ردین نه کیلای، زه ځین ناشکرایین چاندنی –
وهلاتی ملله تی (پولونان / Polan).. پولونیا ب زمانی خوه
د گوتنه پولونان (leđnin) نانکو: نه و که سی کو نه ردین به یار
د کیلت
- ۴۹) پولی نیسیا (French Polynesia): گه له ك گزیرته
- ۵۰) پیرو (Peru): رویار
- ۵۱) تاجیکستان (Tajikistan): وهلاتی تاجیک، وهلاتی مروځین
سه ربه ست، (تاجیک: مروځین سه ربه ست)
- ۵۲) تانزانیا (Tanzania): گزیرتا فره
- ۵۳) تایلند (Thailand): وهلاتی مروځین سه ربه ست
- ۵۴) تایوان (Taiwan): که ندفی وه کی دهره جکا (مه به ست ژی زه ځین
برنجی یین وه کی دهر جکانه)
- ۵۵) ترینیداد (Trinidad): سیکانین پیروز (مه به ست ژی) (باب، کور و

گیانی پیرۆز) ۵ د ئایینی مهسیحی (دا)

۵۶) تورکمنهستان (Turkmenistan): وهلاتی تورکمنهنا، وهلاتی

مرۆفین ب هیژ و شیان

۵۷) تورکیا (Turkey): په یقین (تورک) و (تورکمن) ژ ئیک ره گن،

ئانکو (مرۆفین ب هیژ و شیان)، و واته یا ناقی (تورکیا) ژی

دبت: وهلاتی مرۆفین ب هیژ و شیان

۵۸) تو فالو (Tuvalu): ههشت گزیرته (بخوه نهه گزیرته نه، لی چونکی

مرۆ لسه ر گزیرته ک ژ وان ناژیت له و دیژنی (تو فالو: ههشت

گزیرته))

۵۹) توکلانو (Tokelau): باکووری (ژۆردا هاتی) مده بهست ژی ئەو

مللهت بوون یین ژ ده فەرا (ساموئا) کوچ کرینه فان گزیرتان

[ئه ؤ وهلاته یی ل بن دهسته هلاتا نیوزیله ندا]

۶۰) توگو (Togo): ئاؤ – په راؤ، کناری ده ریایی

۶۱) تونس (Tunisia): کیتلییا بچویک

۶۲) تونگا (Tonga): باشوور، باشووری (چونکی ئە ؤ وهلاته یی ل

باشووری ده فەرا (ساموئا) له و دیژنی (تونگا: باشوور)

۶۳) تیمورا رۆژهلاتی (East Timor): (تیمور) ب تنی د زمانی وی

ده فەری دا کو (مالایی) به، ئانکو (رۆژهلات: شەرق) لی

پورتوگالیان ناقی وی کر بوون (Timor-Leste): ئانکو تیمورا

روژھلاتی)، کوب فی ناوایه رامانا وی دبتہ: (روژھلاتا
روژھلاتی)

۶۴) جامائیکا (Jamaica): وہلاتی دار و نافی - وہلاتی کانیکین نافی

۶۵) جورجیا (Georgia): ہندہک دیژنی (گورجستان)، نانکو:

کویستانی، جھی سار و بہفرین و چیاپی

۶۶) جیبوتی (Djibouti): حیسیلا کو ژ بہلگین دارا خورمی ہاتیہ

چیگرن

۶۷) چاد (Chad): ب زمانی رہسنی خہلکی فی وہلاتی کو

(Bornu) بیہ پہیفا (tsade/چاد) نانکو: دہریاچہ

۶۸) چیک (Czech): نافی مللہتہ کی یہ کو ژ نافی ریہری وان یی

چیقانوی ہاتیہ وەرگرتن، نانکو: نہالا لہشکہری

۶۹) چین (China): وہلاتی مہلبہندی، وہلاتی مہرکہزی

۷۰) داغستان (Dagestan): کویستان، جھی چیاپی

۷۱) دانیمارک (Denmark): ہیلا سنوری یا مللہتی (دان).. (دان)

مللہتہک بوو کو لسہردہمین کہفن ل ویوی دژیان

۷۲) دومینیکا (Dominica): ژ واژہیا لاتینی (Dies Dominica)

ہاتیہ وەرگرتن، نانکو (ئیکشہمی)، کوئو روژ بوو یا بوئیگہم

جار گہریدی جیہانی (کریستوف کولومب) پی خوہ دانایہ سہر

فی گزیرتی.

- ٧٣) رٲونيون (Réunion): دوباره ئيٲك گرتنهٲه (چونكي ل سالا
١٧٩٢ ى ديسان نهٲ وولاته بيوو پشكهك ژ وولاتىٲ فرهٲسا)
- ٧٤) رواندا (Rwanda): يا ژ ناٲىٲ مللهٲىٲ (Vanyarunda) هاتيه
وهرگرتن، كو دبيژن راماٲا وىٲ [ولاتىٲ هزار گرك لىٲ]، يه، گرك
ٲانكو (مل/ چيايٲن بچويك)
- ٧٥) روسيا (Russia): وولاتىٲ روى سيبيا، وولاتىٲ كو مللهٲىٲ (روس)
لىٲ دژين [واژهيا (روس) ژ واژهيا (رائوش) يا (سكايى) هاتيه
وهرگرتن، ٲانكو: رهوشهٲن، گهش - سبى]
- ٧٦) رٲمانيا (Romania): نهردىٲ ل ژيٲر دهستهه لاتا ئيٲراتٲوريا
(رٲم) ىٲ
- ٧٧) زامبيا (Zambia): كهٲنه ناٲىٲ رويبارىٲ (زامبى) يه
- ٧٨) زيمبابوى (Zimbabwe): قهسرا كو ژ بهرى هاتيه چيٲكون
- ٧٩) ژاپٲون (Japan): سهروكانيا ههٲاٲىٲ (ئهٲهٲ ناٲه چينيا يىٲ دانابه
سهر، چونكي (ژاپٲون) دكهٲته رٲژهلاتىٲ چينىٲ و ههٲاٲه ژ وى لايٲ
ٲه دههلات، لهو ناٲىٲ ويٲرىٲ ب زمانىٲ خوه كرنه (ژاپٲون: جهىٲ
كو ههٲاٲه لىٲ دههليٲت))
- ٨٠) ساحلىٲ عاج (Côte d'Ivoire): بهندرىٲ كو عاج لىٲ دهٲنه بار
كرون (عاجيٲن سبى يٲن ب دهٲىٲ فيلىٲ ٲه)
- ٨١) ساموا (Samoa): جهىٲ كو بالندىٲ (موا) لىٲ دژيا (موا: جوٲره كىٲ

بالندهی بوو، لی نهۆ نه‌مایه)

- ۸۲) سان مارینو (San Marino): مارینوسی پیرۆز (مارینوس: خودیناسه کی مه‌سیحی بوو ل چه‌رخی چواری زاینی)
- ۸۳) سری لانکا (Sri Lanka): گزیرتا خودان هه‌یه‌ت و مه‌زناهی
- ۸۴) سودان (Sudan): وه‌لاتی مروّقین ره‌ش
- ۸۵) سویس (Switzerland): جهی گومین ئافی، گهرین گه‌نی
- ۸۶) سوید (Sverige): د بنه‌ره‌ت دا واژه‌یا ئسکه‌نده‌نافی یا که‌فنا (Svibjođ) بوویه، کورامانا (Svi): خزم، که‌سوکاره و یا (pjođ: مروّقی)یه، و واته‌یا په‌یقی فیکرا دبت: خزمین مروّقی، که‌سوکارین مروّقی – وه‌لاتی خزما
- ۸۷) سیرالیون (Sierra Leone): کویستانا شیری
- ۸۸) سینگاپور (Singapore): باژی‌ری شیری
- ۸۹) سینگال (Senegal): وه‌لاتی ملله‌تی (Zenaga) یی به‌ره‌ری، کوران ده‌سته‌لاتداری ل موریتانیا دکر
- ۹۰) شیلی (Chile): ب زمانی هندوکین سور، ئانکو: دویمه‌یکا دنیایی، جهی کور دنیا لی ب دویمه‌ی ده‌یت
- ۹۱) صه‌حرا (Sahara Western): بیابان، ئه‌ردی بی ئاؤ
- ۹۲) صربیا (Srbija): صربستان، وه‌لاتی ملله‌تی (صرب)
- ۹۳) عه‌ره‌بستانا سعودی (Saudi Arabia): (عه‌ره‌ب: به‌ده‌وی)،

(ستان: وهلات) و (سعود: نافی وی بنه مالی یه یا شاهاتی ل فی وهلاتی دکهت)، راما نا وی فیکرا دبت: وهلاتی عه ره بین کو بنه مالا (سعودی شاهاتی ل دکهت

۹۴) عومان (Oman): هنده ک دییژن نه ؤ نافه ژ په یفا (عامن) یان (عمون) هاتی، نانکو: جه، مهسکه ن. هنده ک دییژن (عومان) نافی نه فیه کی ئیبراهیم پیغه مبه ری بوو (س) کو لسهر ده می وی باژی ری (عومان) ئا فا بوویه، و هنده کی ن دی دییژن: نافی نهاله کی یه کو نه ؤ باژی ره بی لسهر ئا فا بووی و ل داوی نافی باژی ره بی بو ه می وهلاتی هاتی ده ستیشان کرن.

۹۵) عراق (Iraq): وهلاتی کو ب رویاران شق شق بووی - که فنه نافی ئیکه مین باژی ری مه زنی سومه ریانه، کو نیژی کی رویاری (فورات) ه و هینگی دگوتنی (Erekh) یان (Uruk).

۹۶) غانا (Ghana): نافی که فنه پادشاهی فی وهلاتی بوو و وهلاتی وی ب نافی وی نافدار بوویه. به ری دگوتنه فی وهلاتی (کناری زی ری: Gold Coast)، چونکی ده می نه فریقیا ل ژیر دهستی داگیر کهران، پتیا زی ری ل فی وهلاتی دهاته هنارتن بو وهلاتین جیهانی.

۹۷) فاروئه (Faroe Islands): گزیرتا میها

۹۸) فهله ستین (Palestine): نافی بنه ماله کا نه جو هی بوون، لی ل

دەڤەرکا بچویک ژ کناری ژیری یی وەلاتی (فەلەستین) نۆکە
دزیان و هینگی ئەو بنەمال نافدار بوون ب (فیلیستا). ل سەردەمی
دەستەلاتدارییا ئاشووریان ئەو دەستەک یین بی بنیات بووین، لی
نافی وی دەڤەری هەر بی مای

۹۹) فرەنسا (France): یا ژ پەیفە (Francia) هاتیە وەرگرتن، ئانکو
وەلاتی مللەتی (فرانک)ان.. (فرانک) ژى جوړه کى رومی بوو،
کو فی مللەتی ل دەمی نیچیر و شەران بکار دئینا

۱۰۰) فیلیپین (Philippines): وەلاتی شاھ (فلیپ)ی، کو مەبەست
ژی (فلیپی) دووی بی شاھی ئسپانیایە، چونکی فیلیپین ژ سالا
(۱۵۲۱)ی هەتا (۱۸۹۸)ی ل ژیر دەستەلاتا ئسپانیا بوو. بەری
ئسپانیان دگۆتی (ماهارلیکا/Maharlika: رەسەن، پاکنەژاد) و
خەلکی سەرەکی بی وی ژى دگۆتنە وەلاتی خوہ (کاتیپونان/
Katipunan: وەلاتی رویار لی)

۱۰۱) فینلەندا (Finland): وەلاتی مللەتی (فین).. (فین) پەیفەکا
بنیات ئەلمانی یە، ئانکو (خیزداعویرک - گۆمین گەنی) و
(فینلەندا) واتە (نەردی گۆمین گەنی)

۱۰۲) قازاقستان (Kazakhstan): وەلاتی مللەتی (قەزاق) - وەلاتی
میرخاسان، چونکی پەیفە (قەزاق) ئانکو: دلیر، میرخاس

۱۰۳) قەرقیزستان (Kyrgyzstan): وەلاتی مللەتی (قەرقیزی)،

هندهك دبیژن رامانا فی نافی (وهلاتی چل کچکا)یه و هندهك ژى

دبیژن (وهلاتی چل هوزا)یه

۱۰۴) قوبرس (Cyprus): جهی کارگههین سفری

۱۰۵) فاتیکان (City Vatican): نهؤ پهیغه ژ رهگی پهیفا لاتینی یا

(Vaticinari) هاتیه وهرگرتن، کو نهو ژى نافی گرهکی بوو ل

باژیړی (رمو) ل ئیتالیا و رامانا فی پهیفی ئانکو (دیار کرنا رویدانان

بهری بقهمت)، و نه گهری نافکرنا فی گری ب فی نافی

فه دگهرت بو هندی کو خیفزانك و فالقه کهرا لسهر ریکا فی

گری کاری خوه دکرن

۱۰۶) فانواتو (Vanuatu): نهدی مه، وهلاتی مه

۱۰۷) فهنزویلا (Venezuela): ژ پهیفا (Venezia) هاتیه وهرگرتن،

ئانکو (ئیتالیا یا بچویک)، چونکی بهری دگوتنه وهلاتی ئیتالیا

(فهنیز / Venez) و دهمی گه پریدین ئیتالی نهؤ وهلاته فه دیتی نافی

وی کرن فهنزویلا (فهنیزا بچویک / ئیتالیا یا بچویک).

۱۰۸) فهتنام (Vietnam): پشت سنورین باشوور (مه بهست ژى

وهلاتی وان مرو فان یان وی ملله تی بوو یین ل پشت سنورین

باشووری وهلاتی چینى دژیان و نهؤ ناغه چینیان دانابوو سهر).

۱۰۹) فیرجن (U.S. Virgin Islands): کچک، کچکا کچین و

نeshویکری (کریستوف کولومبی گه پریده ل ساللا ۱۹۴۳ ی نهؤ

وهلاته فهدیت و وهك شانازی بوّ (Ursula .St) و یازده هزار
رهبنین دیوا، نافیّ فی وهلاتی کره (فیرجن: کچک، کچکا کچن)
چونکی رهبنین دیوا کچن و شوی ناکهن)

۱۱۰) کامیرون (Cameroon): نهؤ ناهه یی ژ دهسته واژا (Rio de
Camarões) یا پورتوگالی هاتیسه وهرگرتن دهما گهریدین
پورتوگالی ل سدهسالا (۱۵) یّ نهو در فهدیتی (کشف کری)،
رامانا ویّ نانکو: (روبیاری گلهك رو بیان تیدا) و مهبهست ژ یّ
روبیاری سهره کییّ فی وهلاتی یه

۱۱۱) کتهلونی (Catalonia): وهلاتی گلهك کلهه (قلعه) لیّ

۱۱۲) کمبوچیا (Cambodia): وهلاتی ملله تیّ (که میوچ)..
(که میوچ) نافیّ ملله ته کیّ خودان هیژی هندوئیرانی یه

۱۱۳) کهنه دا (Canada): گوند - جهی ژ یانیّ

۱۱۴) کرواتیا (Croatia): هندهك دیبژن رامانا ویّ (شقان) ه و هندهك
دیبژن (گافان) ه

۱۱۵) کورییا (Korea): یی ژ نافیّ سنسلا دهسته لاتدارییا
(Goryeo) هاتیسه وهرگرتن، نانکو: نهژاد (نهژاد یان نهصلیّ
مروّفی)

۱۱۶) کوستاریکا (Costa Rica): کناری زهنگین

۱۱۷) کولومبیا (Colombia): یی ژ نافیّ گهریدیّ جهانی

(کریستوفر کولومبوس) هاتیه وەرگرتن، هەرچهنده وی چو جاراً

ئەڤ وەلاتە نەدیبتوو ژى

(۱۱۸) کونگو (Congo): کورته ناڤى ملله تى كهڤنى خوڤه ڤى

وهلاتى يه كو نافدارن ب (Bakongo)

(۱۱۹) كوبا (Cuba): ب زمانى خهلكى ڤى وهلاتى كو زمانى

(Taíno) ييه، ئانكو: ئەردى ناوهندى

(۱۲۰) كوكوس (Cocos Islands): هه مان گزيرتين (كوكوس) ين

ژير دهسته لاتا ئوستراليانه. (كوكوس ئانكو: گوزا هندى)، ئەڤ

نافه ژ بهر مشه بيا دارين (گوزا هندى) ل فان گزيرتا، لسهر هاتيه

دانان

(۱۲۱) كومور (Comoros): بنياتا په يڤا (كومور) يا ژ زمانى عه ره بى

هاتيه وەرگرتن، كو ديڤيڤنى (جزر القمر)، ئانكو: گزيرتين

هه يڤى

(۱۲۲) كويت (Kuwait): (كويت) بچويككريا په يڤا (كوت/Kout) يا

عه ره بى، ئانكو: باره گايين له شكه ريڤن نيڤيكي ناڤى

(۱۲۳) كيب ڤرد (Cape Verde): ناڤى ڤى وهلاتى بى ژ ناڤى كيليسا

چيايى (Cap-Vert) ل ئەفريقا رۆژناڤا هاتيه وەرگرتن. ئەڤ په يڤه

ژى يا ژ په يڤا پورتوگالى (Cabo Verde) هاتيه وەرگرتن، ئانكو:

كيليسا كه سك (كىلى: سه رى تيڤى چيايه)

- ۱۲۴) کینیا (Kenya): ب زماڻي خه لکي ڦي وهلا تي ڪو زماڻي
(Kikūyū) ڪيپه، ٽانڪو: ڪويستانا سڀي
- ۱۲۵) گابون (Gabon): بڇوه ٺهڻ ٺاهه ٺاهي ڪه ٺاهي روياري
(ڪومو) ڪيه، ٺاهي (گابون) ڙ په ڀي ڪه ره ٻيا (قبا ۽ هاتيه وه رگرتن و
فره نسيان په ڀي (قبا ۽ ب شيوي) (Gabão) دنقيسي. مه رهم ڙي
ٺه و بوو ڪو ٺهڻ ڪه ٺاهي وه ڪي (قهبا: ٺه و جلڪي دريڙي مه لا د
بن عهباي ڦه ڊڪه نه بهر خواه / د شدادشه) ڪي عه ره بانه
- ۱۲۶) گامبيا (Gambia): په ڀي ڪه بنيات پورتو گالي ڪيه، ٽانڪو:
بازرگاني، ڙ بهر ڪو ٺهڻ ده ڦه ره ده رگه ڪي بازرگاني پورتو گاليان
بوو
- ۱۲۷) گرینلند (Greenland): ٺهڻ ٺاهه ڪو چڪر و گه ريدان ڪي
دانا ڪيه سر، ٽانڪو: وهلا تي ڪه سڪ. ڪي خه لڪي ره سه ني ڦي وهلا تي
ڊيڙنه وهلا تي خواه (Kalaallit Nunaat)، ٽانڪو: وهلا تي مرڙا
- ۱۲۸) گواتيمالا (Guatemala): دارستان
- ۱۲۹) گوام (Guam): چامورويي، ڪو خه لڪي ره سه ني ڦي گزي رتيه
ڊيڙني (Guåhån) ٽانڪو: مه ڪي هه
- ۱۳۰) گويانا (Guyana): وهلا تي ٺاهي بهر فرهه (مه به ست ڙي مشه ڪي
روياران ل ڦي وهلا تي)
- ۱۳۱) گينه (Guinea): بهر به ري ڊيڙني (Akaln - Iguinawen)

ٲانڪو: وهلاٲيَ مرؤقڻ رهش

١٣٢) لائوس (Laos): پهيڦه ڪا بنيات چيني يه، ٲانڪو: وهلاٲيَ هزاران
فيلا

١٣٣) لوبنان (Lebanon): پهيڦه ڪا ڪهڻا زمائين سامي يه و واتائين
(سپي) و (شيريَ شه خوارنيَ) ددهٲ، رهنغه فيَ (سپيائيَ)
پهيوهندييهڪ ب به فرينبيا چيائين في وهلاٲيَ فه ههبت

١٣٤) لوسوٲو (Lesotho): وهلاٲيَ مرؤقڻ رهش

١٣٥) لوگزه مپورگ (Luxembourg): ڪهها بچويڪ

١٣٦) ليبيا (Libya): وهلاٲيَ به ربه را.. (Libyans) ٲه ناه بو ويَ
يونانيان بو مللهٲيَ (به ربه ر) ڪو خو جهين سه ره ڪيڻ وهلاٲيَ
ليبيانه) بڪار دڻينا

١٣٧) ليبيريا (Liberia): ٲازاد، سه ربه ست (ٲه وهلاٲه ييَ عه بدين
ره شين ٲه مريڪي پشته هاتينه ٲازاد ڪرن، ٲه وهلاٲه بو خواه ٲافا
ڪر و ٲافي وي ڪر: وهلاٲيَ عه بدين ٲازاڪري)

١٣٨) ليتواني (Lithuania): خه لڪي ره سه ني ده قه ري دبيرن ٲه وهلاٲه
يي ژ په يفا (lietus) هاتيه وه رگرتن، ٲانڪو (باران) يان (جهيَ
باراني، جهيَ باران لي ده يٲ)

١٣٩) ليختن ٲشتاين (Liechtenstein): به ري رونهي - بخوه ٲافي
وي سنسلا ده سه ته لاتداره يال سه ره ده مي ٲيمپراٲورييا روميَ

فهرمانره وایی ل (ئشلنبۆرگ) و (فادوتس) دکر، لی نۆکه نافی
وهلاته کی بچویکی سه ربخوهیی نه وروپایه کو یا ل نیتیک سنورین
(ئلمانیا، سویسرا و نهمسا)

۱۴۰) ماداگاسکار (Madagascar): د زمانی که فنی خه لکی ده فیری
دا، ئانکو: دویمایا ئردی، داویا گویا ئردی (ئه ف ناهه له و لی
هاتیه کرن کو نه ف گزیرته گه له ک ژ ژیرییا رۆژه لاتا کیشوهری
ئاسیا دویره)

۱۴۱) ماریانا باکور (Northern Mariana Islands): ده می ل سالا
۱۵۲۱ی فریدریک ماژهلانی نه ف گزیرته فه دیتی نافی وی کر بوو
(گزیرتا دزیکه را)، لی ل سالا ۱۶۶۸ی (San Vitores) ی نافی
فی گزیرتی کر (ماریانا) وه ک ریزگرتن بو (ماریانا) بی، کو هه فژینا
(فلیپی پینجی / شاهی ئسپانیا) بوو و ببوو بیژن (زه لامی وی مر بوو)
۱۴۲) مالاوی (Malawi): ئافا کو ئاگر ژی دپه شت - چریسکا
ئاگری (ئه ف ناهه یی ژ هندی هاتی کو تیشکین رۆژی راست و
راست ل ده ریچا فی وهلاتی ددهن و ب رهنگی ئاگری کو
چریسک ژی دپه شن دیار دبت)

۱۴۳) مالتا (Malta): ره گئی فی نافی ژ زمانی فینیقی هاتیه وه رگرتن،
ئانکو (هه شار، په ناگه ه، جهی مرۆف خوه لی فه شیرت)، لی د زمانی
لاتینی دا ب شیوی (Melitta) هاتیه تۆمار کرن، ئانکو (هنگفین)

١٤٤) مالديش (Maldives): سى بۆچوون بۆ فى ناقى يىن هەين،
هندەك دىيژن پەيڧە كا عەرەبى يە و واتە يا (جھ، مەحەل) ددەت،
هندەك دىيژن پەيڧە كا سانسكرىتى يە، ئانكو (تاجە گولينا گزىرتان)
و هندە كىن دى دىيژن پەيڧە كا دوقۇرا (تامىلى + سانسكرىتى) يە،
ئانكو (گزىرتا كويستانان)

١٤٥) مالى (Mali): وەلاتى مللەتى (مالىنكى / Malinké)

١٤٦) ماليزيا (Malaysia): وەلاتى مللەتى (مالايى)

١٤٧) مەراكش (Morocco): د زمانى بەربەرى دا (مەر: ئەرد) +
(اكش: خودى)، واتە: ئەردى خودى. عەرەب دىيژنە فى وەلاتى
(مەغرب: رۇژئافا)، چونكى ئەڧ وەلاتە دكەڧتە رۇژئافايى وەلاتىن
جىهاننا عەرەبى

١٤٨) مەغۇلستان (Mongolia): يان مەنگۇليا، واتە: ئەردى مروڧىن
دلير و نەترس

١٤٩) مەقدونىا (Macedonia): هندەك دىيژن ژ ناقى شاھ
(مەقدون) كورى (زىوس) ى ھاتىە وەرگرتن و هندەك دىيژن ژ
واژەيا (مەق) يان (مەك / Mak) ھاتىە وەرگرتن، كو د زمانى
يونانى دا رامانا (بلند، بەرز) ددەت

١٥٠) مەكزىك (Mexico): ھەتاف، خۆر

١٥١) مصر (Egypt): د زمانى عەرەبى دا رامانا (باژير) ددەت، لى د

- زمانی عبری دا کو دگوتنی (Mitzraim) رامانا (جھی راست و نازک) ددهت. یونانیان دگوتنی (Egypt/ قبط) ناکو: (ولهاتهک د بن دهریایا ئیجه دا)
- ۱۵۲) موریتانیا (Mauritania): وهلاتی مللهتی (مور)، (مور) مللهتهکه کول باکووری وهلاتی مہراکش دژیان
- ۱۵۳) موریس (Mauritius): نافی کوری شهزادی هولہندا بوو کو ل سالین (۱۵۸۵ هتا ۱۶۲۵) دژیا
- ۱۵۴) موزہبیق (Mozambique): دیژن ژ نافی فہرمانداری عہرہبی فی وهلاتی کو (شیخ موسی بن میبکی) بوو بی ہاتیه وەرگرتن
- ۱۵۵) مولدافی (Moldova): ناخ، تہقن، ہدی - شهزادہ نشین، جھی شهزادہیان
- ۱۵۶) موناکو (Monaco): پہرستگہہا ب تنی (مہرہم ژی چیشانوکا ہدرہکولی یونانی کول فیہرہ خوداپہرہسی دکر)
- ۱۵۷) مونتهسرات (Montserrat): کویستانا ب چہپ و چویر - نہردی چیاپی خوار و فیچ
- ۱۵۸) مونته نہگرو (Monte negro): کویستانا رہش (لہو دگوتنی رہش، چونکی ہمی کاژ بوون و ژ دویرفہ رہش دیار دکر)
- ۱۵۹) میانمار (Myanmar): گہلہک ب ہیز
- ۱۶۰) میدوای (Midway Islands): گزیرتین نیشاری، چونکی نہف

وهلاته ژ کومه کا گزیرتان پینک دهیت د ئوقیانوسا ئارام دا و دبتہ

نیقا ری بؤ وهلاتین چان و رهخین خوه

۱۶۱) میکرونسیا (Micronesia): پدیفه کا لیکنراوا یونانی یه، کو ژ

ههردو په یفین (micro: بچویک) + (nesos: گزیرته)

پیکهاتیه.. رامانا نافی وهلاتی دبتہ: گزیرتین بچویک

۱۶۲) ناورو (Nauru): ب زمانی مهحلهلی یی فی وهلاتی، ئانکو:

ئهز چوومه بهر لیقا ده ریایی

۱۶۳) نافاسا (Navassa Island): کریستوف کولومبی گه ریده ل

ساللا ۱۵۰۴ی گه هشته فی گزیرتی و هندهک مهله فان بؤ

سه حوسیا هنارتنه د ناؤ گزیرتی دا، پشتی ماوه یه کی ئه و مهله فان

زفرینه فه و گوتن ناؤ د فی گزیرتی دا نینه و نه جهی ژ یارییه، له و

نافی وی کون (نافاسا: ئهردی پان)، و ههتا (۳۵۰) سالان پشتی

هینگی ژی هیژ کهس لسه ر فی گزیرتی نه ژ یابوو

۱۶۴) نامیبیا (Namibia): ئهردی کوچ لی نه هه ی - بیابان

۱۶۵) نهرویج (Norway): ژ پدیفه لیکنراوا نهرویجیا که فن (vegr

+norðr) هاتیه وهر گرتن، ئانکو: (ریکا باکور) و مه بهست ژ ی

ئه و ریکا دریژا بهر لیقا ده ریایی یه یا ژ سه ری رۆژ ئاشایی فی

وهلاتی بهر ب باکوروی وی فه دچت

۱۶۶) نورفلک (Norfolk Island): (جیمز کوک) ی گه ریده ل ساللا

۱۷۷۴ی ئەڤ گزیرته یا قه دیتی و نافی ههڤژینا (ئیدوارد هاوارد)ی
کو نههه مین (دوک/ کهیسماقویل)ی نورفلکی بوول وهلاتی
بریتانیا، یی دانایه سهر

۱۶۷ (Nepal) نیپال: هه گهر ئەڤ په یفه ژ په یفا سانسکریتی یا
(Nipalaya) هاتبه وه گرتن، واته: (گاڤ هافین بو کویستانا)..
و هه گهر ژ په یفا تبتی یا (Niyampal) هاتبه وه گرتن، ئانکو:
(نهردی پیروژ)

۱۶۸ (Niger) نیجر: ژ په یفا لیکدراوا (Ni Gir) ژ زمانی ره سه نی
فی وهلاتی هاتیه وه گرتن و (نی/ Ni) ئانکو (روییار) و (جر/
gir، یان جریا/ geria) نافی وی رویاری یه یی ژ فی وهلاتی
سهراوژیر دبه ئوقیانوسی، و رامانا نافی زهلاتی دبه: رویاری
(جر: Gir)

۱۶۹ (Nigeria) نیجریا: رویاری جر، یان رویاری جریا
۱۷۰ (Nicaragua): ئاڤا نیکاری، چونکی (نیکاراگوا)
په یفه کالیکدراوه ژ په یفا ره سه نا زمانی فی وهلاتی (Nicarao)،
کو نافی ریبه ری وی ملله تی بووی ل بهر لیفا ده ریاجه یا
نیکاراگوا دژیان) + و په یفا ئسپانی یا (agua/ ئاڤ) پیک هاتیه،
مه به ست ژی ئاڤا ده ریاجی (وهك ملك)، ملکی فی ریبه ری بوویه
۱۷۱ (Wales): بیانی، بیگانه - خارجی، دهره کی (ئەڤ ناڤه

- ٲنگليزا يي ڊانا يه سه ر في وه لاتي، لي خه لڪي ره سه ني وي ڊگوتنه
وه لاتي خو ه: (Cymru) ٺانڪو (ٺهر ڊي هه ٺوه لاتييان)
- ١٧٢) هائي تي (Haiti): ب زماني هندو ڪين سو ر ڪو خه لڪي ره سه ني
في ڏه ٺه رينه، ٺانڪو: وه لاتي چي يي، وه لاتي ڪو يستاني
- ١٧٣) هاولانڊ (Howland Island): (George E. Netcher) ٺي
گه رپڊه ل سالا ١٨٤٢ ي ٺه ٺ گزي رته يا ٺه ڊي تي و نا ٺي وي ڪر بوو
(Howland)، ڪو په يٺه ڪا مهنڊه هوشي يه و ب ڪورڊيا مه ڊبٽ:
(وه ي پا چ جو ره گزي رته ڪه!)
- ١٧٤) هولهنڊا (Netherlands): په يٺا هولهنڊا په يٺه ڪا بنيات ٺه لمان ي
يه ٺه و ٺي (holt-land) ه، ٺانڪو (ٺهر ڊي ٺخامتي ب ڊاران). لي
نا ٺي وي يي جي هاني ٺ بنياتي زماني ٺينگليزي يه، ڪو ٺه و ٺي
(Netherlands) ه و رامانا وي (ٺهر ڊي بن ڪه تي) يه، چونڪي
ٺهر ڊي في وه لاتي يا لٺر ٺر ٺاس تي ڏه ر يايي
- ١٧٥) هندستان (India): ڊ رامانا به ربه لاه ڏا ٺانڪو وه لاتي (هنڊي) يا،
لي ب خو ه نا ٺي وي ڊ زماني ٺا ٺي ستابي و ٺرانيا ڪه ٺن ڊا ب
(هنڊو) هاتي ه و ره گي في په يٺي ٺي ٺ زماني سانسڪريتي هاتي ه،
ڪو ٺه و ٺي (سنڊو/Síndhu) بوو واته (وه لاتي سنڊي) و (سنڊ)
ب خو ه ٺي رامانا (پر ٺا ڏهت، ڪو رامانا نا ٺي وه لاتي ٺيڪرا
ڊبٽ: وه لاتي پر ٺا ڏهت

۱۷۶) هندوراس (Honduras): کویراتی.. ئەڤ ناڤه کریستوف کولومبی دانابوو سەر فی وهلاتی ژ بهر ئافین وی بین کویر ل بهر کنارین باکووری فی وهلاتی

۱۷۷) هنگاریا (Hungary): وهلاتی ملله تی (مه جار) [لهوا هندهک دبیژنه فی وهلاتی: مه جارستان] - بخوه ره گئی سهره کی یی فی ناڤی ژ تور کی هاتیه وهرگرتن، کو (on-ogur / دهه تیره کین مروڤان) ه، چونکی پیکهاتی فی وهلاتی (۷) تیرهک ژی (مه جار) ینه و (۳) تیره کین دی ژی (خه زهر) ینه

۱۷۸) یه مهنه (Yemen): گهلهک بوچوون بو فی ناڤی هه نه، هندهک دبیژن بنیاتی په یقی (یمن) ه ئانکو (دروست)، هندهک دبیژن (یمین) ه ئانکو (راست، رهخی راستی) و هنده کین دی دبیژن (یمن) ه ئانکو (خوه شبه ختی)، ژ بهر کو لسهرده مین کهفن یونانی و رومییا دگوتنه فی وهلاتی (عدهر بهستانا خوه شبه خت) و نه گهری فی نافرینی ژی ئەو بوو کو ئاڤ و ههوا و سهقا و کهسکاتییا وی ژ هه می نیمچه گزیرتا عه ره بی خوه شتر و جیاوازتر بوو

۱۷۹) یوگسلافیا (Yugoslavia): مه بهست ژ یوگسلافیا نیمچه گزیرتا (بالکان) هه می یه کو پایته ختی وی (صربستان) بوو، لی نوکه ئەڤ وهلاته دابهشی حهفت وهلاتین سهر بخوه بوویه.. هه رچهوا بت ناڤی یوگسلافیا ژ په یفا زمانی سلافی

(Jugoslavija) هاتيه وەر گرتن، ئانكو: ئەردى سلافيين باشوور
١٨٠) يونان (Greece): پەيغا يونان ژ ناڤى مللەتى (ئىونى) هاتيه
وەر گرتن كو مللەتین رەسەنن يونانا ئاسيايا بچويکن، واتە
وہلاتى مللەتى (ئىونى) يان. ئەرەستۆ دييژت ناڤى وہلاتى مە
(گريک / Greece) ە، ئانكو وہلاتى مللەتى (Epirus)، لى يونانى
ب خوە دييژن ناڤى کەڤنى وہلاتى مە (هلاس / Ελλάδα) ە،
ئانكو: وہلاتى روڤناھى

ژیلدهر

- (۱) باز هم به من بگو چرا؟، جلد (۱ و ۲)، نوشته: نارکدی لئوکوم، ترجمه: سید محمد هاشمی، چاپ پنجم، پائیز ۱۳۸۶ ه.ش، چاپخانه: میخک - تهران
- (۲) کلید دانش (فرهنگنامه نوجوان) جلد (۱ و ۲)، سرویراستاران: حسن سالاری و غیره، انتشارات: طلایی و پیام عدالت، چاپ سوم، بهار ۱۳۸۶ ه.ش، چاپخانه: پیام حق - تهران
- (۳) گنجینه‌های دانش (اطلاعات عمومی) جلد (۱ و ۲)، مؤلفان: سید محمود اختریان و غیره، انتشارات: محمد، چاپ دهم، ۱۳۷۷ ه.ش، چاپخانه: سپیده احرار - تهران
- (۴) دانشنامه کودکان و نوجوانان آکسفورد، آئروسل - ریه، ویراستار مسئول: مهندس مجید ملکان، جلد (۱ و ۲)، انتشارات: نی، ۱۳۸۵ ه.ش، چاپخانه: شادرنگ - تهران
- (۵) کوكب الارض، تألیف: براین ویلیامز، ترجمه: قسم الترجمة بدار الفاروق، الناشر: دار الفاروق، ۲۰۰۷ - قاهرة
- (۶) الكون، تألیف: براین ویلیامز، ترجمه: قسم الترجمة بدار الفاروق، الناشر: دار الفاروق، ۲۰۰۷ - قاهرة
- (۷) العلوم والتكنولوجيا، تألیف: ستیف بارکر، ترجمه: قسم الترجمة بدار الفاروق، الناشر: دار الفاروق، ۲۰۰۷ - قاهرة

- (۸) سیستم‌ها روژ و جیهان، ناماده‌کار: خالدی ئەزیز، چاپا یه‌گه‌م، ۲۰۰۶، چاپخانا: Berfin - کولن
- (۹) بنه‌مایین جوگرافیا گشتی، نه‌شوان شوگری هروری، وه‌شانین: ده‌زگه‌ها سپیریژ، چاپا ئیکی، ۲۰۰۵، چاپخانا وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی - هه‌ولیر
- (۱۰) هه‌ر تشته‌ک ده‌رباره‌ی بارانی، نفیسین: سۆزان مایز، وه‌رگیران: محمه‌د ئەمین دۆسکی، وه‌شانین: ده‌زگه‌ها سپیریژ، چاپا ئیکی، ۲۰۰۵، چاپخانا: وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی - هه‌ولیر
- (۱۱) گه‌وه‌ره‌ناسی، مه‌سعود خالد گولی، وه‌شانین کۆفارا سقۆره، چاپا ئیکی، ۲۰۰۷، چاپخانا: خانی - ده‌ۆک
- (۱۲) سایتی: <http://ku.wikipedia.org>
- (۱۳) سایتی: <http://fa.wikipedia.org/wiki>
- (۱۴) سایتی: <http://kalam.persiangig.com/shegefti.htm>
- (۱۵) سایتی: <http://www.jadidtarin.com/danestani/danesh>
- (۱۶) سایتی: <http://www.goonagoon.org/Default>
- (۱۷) سایتی: <http://www.ettelaat.com>
- (۱۸) سایتی: <http://www.koodakan.org>
- (۱۹) سایتی: <http://www.poopakmag.com>
- (۲۰) سایتی: <http://www.kanoonparvareh.com>
- (۲۱) سایتی: <http://www.nogolan.org>
- (۲۲) سایتی: http://www.tebyan.net/science_technology

ناہرۆك

- پیشگوٽن..... ۷
- ئەری ئەم نہ یارین نہ ہنگانین یان نہ ہنگ نہ یارین مہنہ؟..... ۱۱
- ئەری تاج مہحل چہ؟..... ۱۲
- ئەری راستہ کو زرکیتکان پتر ژ دو چافان ہنہ؟..... ۱۳
- ئەری کہعبہ چہ؟..... ۱۴
- ئەری کرملین چہ؟..... ۱۵
- ئەری ماسی دنقن؟..... ۱۷
- ئەری میکروب د ناف پەنیری دا ہنہ؟..... ۱۷
- ئیکہم کہسی باخچی گیانہ و ہران چیکری کی بوو؟..... ۱۸
- ئیکہم کہسی بوویہ پزشک کی بوو؟..... ۱۹
- ئیکہم کہسی پەرتوکیں کاریکاتیری چیکرین کی بوو؟..... ۲۰
- ئیکہم کہسی جہمسەری باکوور فەدیتی کی بوو؟..... ۲۱
- ئیکہم کہسی دەرمان چیکری کی بوو؟..... ۲۳
- ئیکہم کہسی زانستی بیرکاری ب کار ئینای کی بوو؟..... ۲۴
- ئیکہم کہسی زپر ب کار ئینای کی بوو؟..... ۲۶
- ئیکہم کہسی شوین تبل بو ناساندنی بکار ئینای کی بوو؟..... ۲۷
- ئیکہم کہسی گاز ئینایہ دەر کی بوو؟..... ۲۸
- ئیکہم کہسی مامک بکار ئیناین کی بوون؟..... ۲۹
- ئیکہم کہسی نیگارین کارتونی چیکرین کی بوو؟..... ۳۱
- ئیکہم کہسی ہلبەستین زارۆکان نفیسی کی بوو؟..... ۳۲
- بوچی ئافا دەریاچەیان سویرہ؟..... ۳۲
- بوچی ئەم سەری خوہ ب تایتی ناشۆین؟..... ۳۳
- بوچی بەری گیای ہەردەم یی ل روژی؟..... ۳۴

- ۳۵ بۆچی پرچا مروۇقى چ رەنگ بىت، ھەر سىي لىدھىت؟
- ۳۶ بۆچى پىشتى سەرشوشتىنى ئەم ھەست ب سەرمایى دكەين؟
- ۳۶ بۆچى دەمى ئەم دكەينە غار، زەقلەكەين مە دئىشن؟
- ۳۷ بۆچى دەمى بالندە دنقن، ژ دارى ناکەفن؟
- ۳۷ بۆچى دەمى بالندە دنقن، لسەر پىيەكى رادوھستن؟
- ۳۸ بۆچى دەمى مروۇف دترسىت، رەنگى وى دقولىپت؟
- ۳۹ بۆچى رەنگى گىاي كەسكە؟
- ۳۹ بۆچى سەرى تەيرىن كەلەخا د كەچەلن؟
- ۴۰ بۆچى گىا ل بن ھندەك داران شىن نابن؟
- ۴۱ بۆچى نان خوارنەكا گرنگ و سەرەككەيە؟
- ۴۲ بۆچى ھەيف دتەيىسىت؟
- ۴۲ بۆچى ھندەك ھزر دكەن ھژمارا (۱۳) يا بەشە؟
- ۴۵ پارى حوكمەتى چىە؟
- ۴۶ پىسبوننا زىنگەھى چىە؟
- ۴۸ ترپانەنقىسى چىە؟
- ۴۹ ترشەباران چىە؟
- ۵۰ توتمە چىە؟
- ۵۱ جادووگەرى چىە؟
- ۵۲ جەژنىن جىھانى چنە؟
- ۵۴ چاڧىن سادە و يىن لىكداى چنە؟
- ۵۵ چەوا ئەلھۆ و قەلەرەشك ھارىكارىيا ھەڧدو دكەن؟
- ۵۶ چەوا بەختناسى پەيدا بوو؟
- ۵۶ چەوا تىپ و پەيف ھاتنە ئاڧراندن؟
- ۵۸ چەوا خۆدىكا رۇناھىيى ھاتە دروستكرن؟
- ۵۹ چەوا دەرمانى مەلارىي ھاتە ڧەدېتن؟
- ۶۱ چەوا زارواي (چەرخى زىپىن) پەيدا بوو؟

- ۶۲ چهوا ستیر چیووینه؟
- ۶۳ چهوا سیسته ما میتری هاته چیکن؟
- ۶۴ چهوا شکهفت نشینان ئالاف چیکن؟
- ۶۵ چهوا فلمی سینهمایی هاته چیکن؟
- ۶۶ چهوا کالوری دهیته پیقان؟
- ۶۸ چهوا گاز چیڈبت؟
- ۶۹ چهوا گرینویچ بوو هیلا دهسپیکا دم هژمارتنی؟
- ۷۰ چهوا مروّف فیوری نفیسنی بوو؟
- ۷۲ چهوا وهرزشین مهیدانی پهیدا بوون؟
- ۷۳ چ جوداهی د نافبهرا چافین مروّفان و بالندان دا ههیه؟
- ۷۴ چ جوداهی د نافبهرا رنگی گوشتی بالندان دا ههیه؟
- ۷۵ درهوا ئیکی نیسانی چیه؟
- ۷۶ زهیتا زهیتوینی چیه؟
- ۷۷ سیبهر چیه؟
- ۷۸ غودده چنه؟
- ۸۰ فیدرالی چیه؟
- ۸۱ کهنگی ئالا هاتیه ب کار ئینان؟
- ۸۲ کهنگی بهریکانا ههسپ سویاریی دهسپیکریه؟
- ۸۳ کهنگی بو جارا ئیکی ههلبژارتن هاتینه کرن؟
- ۸۵ کهنگی پاره هاتیه چیکن؟
- ۸۶ کهنگی خاچهریز هاتینه وهشاندن؟
- ۸۸ کهنگی دهریخستنا کانبیان دهسپیکریه؟
- ۸۹ کهنگی ریکلامین بازرگانی هاتینه وهشاندن؟
- ۹۱ کهنگی ریقه بهریپن ئاگره مراندنی دست ب کار بووینه؟
- ۹۲ کهنگی زانکو هاتینه دامه زراندن؟
- ۹۴ کهنگی سهرتراشی ب کارهکی فهرمی هاتیه نیاسین؟

- ۹۵كهنگى گەۋھەر ھاتىنە فەدىتن؟
- ۹۷كهنگى موزەخانىە ھاتىنە فەكرن؟
- ۹۸كهنگى وېنى فوئوگرافى ھاتىە گرتن؟
- ۹۹گۈتتىن مەزنان چنە؟
- ۱۰۰مرۇفى كرومانىيۇن چىە؟
- ۱۰۲ملحەم و نىقىا چنە؟
- ۱۰۲مىكروپىن د ناف پەئىرى دا چنە؟

پاشكوى ۱ / ئەردناسى

- ۱۰۷ئاف
- ۱۰۸ئەرد
- ۱۱۱ئەردھز
- ۱۱۴ئەور(مژ و مۆران - خوناف و خويسار - شھ)
- ۱۱۶با(باگەر و بابەلىسك)
- ۱۱۷باران و بەفر(كەسكونالا)
- ۱۲۰بەستى
- ۱۲۱برويسى
- ۱۲۴بىابان
- ۱۲۴پارزەفى دلغن
- ۱۲۶چەم
- ۱۲۸چىا
- ۱۲۹سويلاف
- ۱۳۱شكەفت
- ۱۳۱فۇسىل
- ۱۳۳فۇلكان
- ۱۳۴كەشناسى

- گزيرته..... ۱۳۸
- ليفا په راښي..... ۱۳۹

پاشکوی ۲ / جیهانناسی

- نهرزانترین و گرانترین وهلاتین جیهانی..... ۱۴۳
- باشترین و خرابترین ژیار ل وهلاتین جیهانی..... ۱۴۴
- زمانین ئیکی یین جیهانی..... ۱۴۵
- فرۆکخانین گرنګین جیهانی..... ۱۴۶
- قوتابیین کچ و کور ل چهند وهلاتین جیهانی..... ۱۴۷
- ناسنافی هندهک وهلاتین جیهانی..... ۱۴۸
- وهلاتین پر ئیتیمین جیهانی..... ۱۴۹
- وهلاتین تیهنی یین جیهانی..... ۱۵۰
- وهلاتین دهیندارین جیهانی..... ۱۵۲
- وهلاتین کو دارستانین خوه ژ دهن ل جیهانی..... ۱۵۳
- وهلاتین یارمه تیدهر و یارمه تیوه رګرین جیهانی..... ۱۵۴

پاشکوی ۳ / شهرناسی

- شهر..... ۱۵۹
- شهری ئیکی یی جیهانی..... ۱۶۳
- شهری دووی یی جیهانی..... ۱۶۶
- شهری سار..... ۱۷۰
- شهرین پارتیزانی..... ۱۷۲

پاشکوی ۴ / وهلاتناسی

- رامانا ناقین وهلاتین جیهانی..... ۱۸۱
- ژیدهر..... ۲۰۵

وهشانين وهزارهه تا رهوشه نيرى و لاوان
ريقه به دريا گشتى يا راگه هاندن و چاپ و به لافكرنى
ريقه به دريا چاپ و به لافكرنى - دهوك

ژ	نافي پرتوكي	نقيسه	نرخ	ژمارا لاپه دران	سال
۱-	بايولوژيا گهردى و خانهى	وهر گيران ژ ئينگليزى: اديان جهيل	۵۰۰۰	۱۷۰	۲۰۱۱
۲-	مايكروبايولوژى	وهر گيران ژ ئينگليزى: ديان جهيل	۵۰۰۰	۴۰۰	۲۰۱۱
۳-	رومان خوديكا ژيانيه - ج ۱	د. عارف حيتو	۵۰۰۰	۲۰۸	۲۰۱۱
۴-	شۆرشين جه ماوه رى ئه ره ب	د. فاضل عمر	۴۰۰۰	۱۰۵	۲۰۱۱
۵-	رۆلى ده قى دنافاكرنا درامايا كورديدا	شقان قاسم	۵۰۰۰	۲۴۳	۲۰۱۱
۶-	تطور الاعلام الكردى (۱۹۹۱-۲۰۰۳)	حسين صديق عقراوى	۵۰۰۰	۲۹۳	۲۰۱۱
۷-	الرواية التاريخية (دراسة في الادب الروائي محمد سليم سواري نموذجاً)	د. جمال خضير الجنابي	۵۰۰۰	۲۲۶	۲۰۱۱
۸-	تافگه ليگه ريان ل رۆناهييا پرا جينۆتى	ته حسين نافشكى	۵۰۰۰	۱۵۲	۲۰۱۱
۹-	هن ناليين جفاكي كوردى دكولتۆرى گه ليرى دا	نزار محمد سعيد	۴۰۰۰	۱۴۳	۲۰۱۱
۱۰-	هينرى ماتيس (۱۸۶۹ - ۱۹۵۴)	فههمى بالابى	۴۰۰۰	۸۵	۲۰۱۱
۱۱-	شوو نواريين ده قهرا دهوكي	عز هت فندى	۵۰۰۰	۲۴۷	۲۰۱۱
۱۲-	ستز انين عه مه رى عه قدى ژ كانيا چرافى	هزرقان عبد الله	۴۰۰۰	۴۴۵	۲۰۱۱
۱۳-	فن و عمارة الكورد	رنا فتحي الأومري	۵۰۰۰	۳۱۶	۲۰۱۱
۱۴-	فه رهنگا زمانى پرتيبيا / كوردى - پرتى	فاضل عمر	۴۰۰۰	۲۷۲	۲۰۱۱

۲۰۱۱	۲۵۲	۴۰۰۰	رفعت رجب جهمال	۱۵- بزافا شانويي (ل تاكوي) - تاميدى - زاخو / شانوي قوتايخانهيان ل دهوكي (۱۹۷۰ - ۱۹۹۰)
۲۰۱۲	۴۰	۲۰۰۰	ديا جوان	۱۶- Gotinên li ber mirinê
۲۰۱۲	۱۷۰	۵۰۰۰	اموسه دوق توقي	۱۷- سالين پهبابهري ژ ژيانا نيسحان انوري پاشا
۲۰۱۲	۲۱۲	۴۰۰۰	يوسف صبري	۱۸- نالايي كوردستاني - فهكولينهك ديروكي ل سهر نالا د ميژووا كوردستاني
۲۰۱۲	۲۰۴	۳۰۰۰	ديا جوان	۱۹- جارهك ژ جارا (كورتو چيروكتين فلوكلوري)
۲۰۱۲	۱۹۲	۴۰۰۰	اشورشقان عادل احمد	۲۰- زمانفانيا نيكستي
۲۰۱۲	۱۱۲	۴۰۰۰	دلبرين عبدالله علي	۲۱- جوداكرنا كاري ليكداي ژ كاري خودان تهواو كهر و بهركار
۲۰۱۲	۲۵۸	۴۰۰۰	ارشاد حيتو	۲۲- دادايزم دهوزانا نويخوازا كورديدا (۱۹۸۵-۲۰۰۳)
۲۰۱۲	۱۵۲	۳۰۰۰	ن. كزيو نايي و. اشاليكوئي بيكس	۲۳- نيجيرا كولان (شانويا ب ههفت وتهديان)
۲۰۱۲	۱۴۸	۳۰۰۰	ديا جوان	۲۴- ژ يو ته (ههلبهست)
۲۰۱۲	۲۵۵	۴۰۰۰	ر.ف. جاردين ت. كريم فندي	۲۵- اللغة الكردية في منطقة بهدينان
۲۰۱۲	۱۸۰	۴۰۰۰	ههكار عبد الكريم فندي	۲۶- تيگههكي ياساي يو رؤزنامهفاني
۲۰۱۲	۱۸۶	۴۰۰۰	جهيل محمد مصطفى	۲۷- دهوك في اواسط القرن الماضي
۲۰۱۲	۱۳۲	۴۰۰۰	د. عبدالرحمن مزوري	۲۸- بههاني - شيخ تاها عبدالرحمن مايي - ژيان وبهرههمني وي
۲۰۱۲	۲۳۴	۴۰۰۰	نارام يوسف ابراهيم	۲۹- بندهمايين دراماي د چل حيكايهتئين مهلا مهوردي بازيديدا

۲۰۱۲	۳۶۰	۴۰۰۰	فرست طیب عبدالله برواری	میژوویا ئیکهتیا قوتابیین کوردرستانی دناقیهرا نادارا ۱۹۷۰- نیسانا ۱۹۹۱ی	۳۰-
۲۰۱۲	۲۰۰	۲۰۰۰	جۆن نایکهن - و. هزرقان	دئی چهوا ژ بۆ زارۆکان نقیسی	۳۱-
۲۰۱۲	۱۹۰	۳۰۰۰	حاجی رهمهزان ئەمین بیسکی	جه گهر، چه ند شیرهتین دهرونی ژبو چهوانیا پهروه ده کرنا زارۆکان	۳۲-
۲۰۱۲	۱۴۲	۳۰۰۰	رمزی ئاکری	بابهتین سینه مایی و فوتوگرافی	۳۳-
۲۰۱۲	۱۲۰	۲۰۰۰	صبریه صالح حسن	خیزانا بهختهوهر (ههژماره کا بابهتین حفاکینه بین گریدایی ب خیزان و جفاکی)	۳۴-
۲۰۱۲	۵۷۲	۴۰۰۰	ورگیزان ژ عه ره بی: داود مراد خدیده	جون س گیست، ژیان ل ناڤ کوردان دا (میژوویا ئیزدیان)	۳۵-
۲۰۱۲	۷۴	۲۰۰۰	ئیدگهر ئالان پۆی/ و. کافین نه جیب	سهرهاتین شیلو و ئاشوویی (توجه)	۳۶-
۲۰۱۲	۲۱۶	۳۰۰۰	صدیق حجی ولی	جونیکرنا گیره کین زمانی کوردی	۳۷-
۲۰۱۲	۴۳۶	۴۰۰۰	حسین سه دیق	پهوهندی و گه هاندن د راگه هاندنی دا	۳۸-
۲۰۱۲	۱۲۸	۳۰۰۰	باقی نازی	سته کهولی ته چه دینییه بیژه؟	۳۹-
۲۰۱۲	۳۸۸	۴۰۰۰	رجب جمیل حبیب	نامیدی (العمادیة) ۱۹۲۱- ۱۹۷۵ دراسة في التاريخ السیاسی	۴۰-
۲۰۱۲	۲۸۶	۴۰۰۰	عبد الکریم یحیی الزیاری	القصة الكردية القصيرة (قراءة مقارنة)	۴۱-
۲۰۱۲	۲۶۰	۴۰۰۰	و. ماجد محمد ویسی	زه گینی هیژا	۴۲-
۲۰۱۲	۲۱۴	۳۰۰۰	مسعود یاسین چه لکی	زانستی جوانککاری دهورانا کوریدیدا (مه لایی جزیری - خانی وهك نمونه)	۴۳-

٢٠١٢	٤٠٠	٥٠٠٠	فاخر حسدن گولی	سمکزیی شکاک - ریبهری تهفگهرا رزگار پھوازا گهلی کورد	-٤٤
٢٠١٢	٤١٦	٤٠٠٠	ریزان شقان نیسف	هیومانیزم د هۆزانا نو یا کوردی دا	-٤٥
٢٠١٢	٣٨٨	٥٠٠٠	جاسم عبد شلال	علماء قدموا الی الموصل من الکورد ومن کوردستان	-٤٦
٢٠١٢	٣١٦	٦٠٠٠	محمد صالح طیب- ریبهر جعفر	میژوو یا کوردستانی یا کهفن (کوژییه ک ل میژوو یا سیاسی)	-٤٧
٢٠١٢	٢١٦	٣٠٠٠	مسعود خالد گولی	گهنجینه	-٤٨

وهشانين پروژين هه فېشك و هاريكاري يين
 رېقه بهريا گشتي يا راگه هاندن و چاپ و به لافكرنې
 رېقه بهريا چاپ و به لافكرنې - دهوك

ژ	لايهن	نڤيسهر	ناڤي بهر توکي	سال
١.	کوربه ندا سهردهم يا قورتاييان	به لافو کا سالانه	زمانی دايکی	٢٠١٢
٢.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	ئه مين عه بدولقادر	تيور و ته کنیکين شروڤه کونا رومانې (تيور، گوشي نيريني، مونتاج، ديالوگ)	٢٠١٢
٣.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	يونس احمد	رائحه الورد (قصص قصيرة)	٢٠١٢
٤.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	حسب الله يحيى	الكتابة بالحبر الأبيض	٢٠١٢
٥.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	ئدریس عهلی دیرگزنيکی	ئهو ستيرا ته ڤيای (ههلبهست)	٢٠١٢
٦.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	محمد عهلی ياسين	ههڤوه غهري باي	٢٠١٢
٧.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	دهم هات ديره کي	Hest diaxivin (ههلبهست)	٢٠١٢
٨.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	سهلمان شيخ مهدي	د عه شقا ته دا (هوزان)	٢٠١٢
٩.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	ڤه هيل محسن	دی روياره کي که مه کليل ژ بوڤي دهر گههي بي وهلات	٢٠١٢
١٠.	ئیکه تيا نڤيسهرين کورد/دهوك	خالد حسين	روژه کي هو گوت	٢٠١٢
١١.	کومه لا ههلبهستفانين گهنج	کومه لا ههلبهستفانين گهنج	داستانه کا ههلبهسارتي	٢٠١٢
١٢.	ريکخراوا سيما	پروفيسور د. سابر عه بدوللا زيباري	سيما ٢	٢٠١٢

هەر ژرۇژا کو مروۇف دھیتە سەر دونیایی و چاقی مروۇفی ب دیمه نین فی جیهانی دیشکفن، (پرسیار) ژی دگهل مروۇفی ژ دایک دبن، و بهرام بهر دیتن و بهیستن و ههستیپکرنه هەر تشته کی مروۇف سهوداسهر و ههیری دمینت. و ههچهنده سال بو سالی و ب ریکین جودا جودا مروۇف بسهر بهرسفا گه لهک پرسیاران هه لدبت، لی د هه ماندهم دا گه لهک پرسیار بو ماوه یه کی دریژ دمیننه دگهل مروۇفی و بهرسفا وان هندهک جارن ل دهف زانیان ژی نینه، چونکی رهنگه زانا یان خه لکه کی ناسایی بسهر بهرسفا پرسیارین مینا (کهنگی، ل کیشه، چهوا) هه لبین، لی ژبو بهرسفدانا پرسیارهکا وهکی (بوچی) زانا بخوه ژی ههیری دمینن و لسهر وان فهر دبت کو دویچوونی بکهن و نهف دویچوونه هندهک جارن ب دههان سالان فه دکیشت و هه مجا ژی بهرسف بو وان دیار نابت.

نهف پهرتوکا د دهستین ههوهیین ریژدار دا، مسته که ژ خارا وان زانیاریین کو ههتا نوکه مروۇف بسهر هه لبووی، و چیدبت روژه کی نهف زانیارییه هیژ بهرفرهتر لی بهین.

زنجیره : 48

ریشه بهریا چاپ و به لافکر نی - دهوک
ژمارا سپاردنی 2380 ل سال 2012